

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra právních dějin

Diplomová práce

Meziválečné ústavy pobaltských republik ve vzájemném srovnání

Zpracoval: RNDr. Petr Černožorský, 5.ročník

Březen 2012

Vedoucí práce: JUDr. PhDr. Stanislav Balík

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „ Meziválečné ústavy pobaltských republik ve vzájemném srovnání “ zpracoval samostatně a uvádím v ní veškeré prameny, ze kterých jsem pro svou práci čerpal a způsobem ve vědecké práci obvyklým. Na tomto místě bych chtěl vyslovit poděkování vedoucímu své diplomové práce JUDr. PhDr. Stanislavu Balíkovi za podnětné připomínky a pozorný přístup k mé práci, paní Viliji Jarulaitiene z Ústavního soudu Litevské republiky za pomoc při hledání obtížně dostupných pramenů a v neposlední řadě své manželce JUDr. Zorce Černožské za trpělivost a pomoc při korekturách.

V Plzni, březen 2012

.....

Obsah :

1. Úvod.....	3
2. Dějiny národů Pobaltí	
2.1. Nejstarší dějiny východního Pobaltí.....	7
2.2. Období kmenové diferenciacce.....	9
2.3. Středověké řádové státy.....	10
2.4. Středověká Litva a Polsko.....	14
2.5. Pobaltí pod nadvládou Ruska	
2.5.1. Napoleonské války.....	21
2.5.2. Emancipační snahy národů Pobaltí.....	26
2.5.3. Revoluce v Rusku 1905 a její vliv na diferenciaci politického života.....	30
2.6. První světová válka	
2.6.1. Vývoj války v Pobaltí.....	32
2.6.2. Revoluce v Rusku v únoru a říjnu 1917.....	34
2.6.3. Brest – Litevský mír.....	37
2.7. Polsko – sovětská válka.....	38
3. Ústavní vývoj pobaltských států	
3.1. Litva	
3.1.1. Historie a ústavní základy Deklarace nezávislosti Litvy.....	42
3.1.2. Prozatímní ústavní zřízení v letech 1918 – 1922.....	46
3.1.3. Ústava z roku 1922.....	50
3.1.4. Přechod k autoritářskému režimu.....	54
3.1.5. Ústava z roku 1938 a princip vedení elitou.....	56
3.2. Estonsko	
3.2.1. Estonská válka za nezávislost.....	59
3.2.2. Historie ústavního vývoje Estonska 1920-1938.....	61
3.3. Lotyšsko	
3.3.1. Lotyšská válka za nezávislost.....	70
3.3.2. Historie ústavního vývoje Lotyšska 1920 – 1938.....	74
4. Ústavy pobaltských republik v letech 1920 – 1938	
4.1. Lotyšská ústava z roku 1920.....	80

4.2. Estonské ústavy	
4.2.1. Ústava z roku 1920.....	82
4.2.2. Ústava z roku 1938.....	84
4.3. Litevské ústavy	
4.3.1. Ústava z roku 1922.....	87
4.3.2. Ústava z roku 1938.....	89
5. Srovnání meziválečných ústav pobaltských republik.....	93
6. Pakt Ribbentrop – Molotov a zánik samostatnosti pobaltských republik v roce 1940.....	97
7. Obnovení samostatnosti pobaltských republik v roce 1990.....	102
8. Závěr.....	104
Resumé.....	107
Použité prameny.....	109

1. Úvod

Oblast východního baltského pobřeží je odedávna vnímána jako brána do Ruska. Nějak podvědomě si ji s Ruskem vnitřně spojujeme. Ale není to zcela pravda. Tato oblast patřila již od raného středověku spíše do zóny vlivu středoevropského či západoevropského. A to ať na oblast hledíme z hlediska náboženského i politického.

Přestože v nedávných dějinách Litvy, Lotyšska a Estonska je mnoho společného, jedná se o specifická, navzájem odlišná etnika. Litevci a Lotyši patří k baltské jazykové skupině (k nim patřili ještě Prusové, než se v průběhu 15. a 16. století asimilovali), zatímco jejich severní sousedé Estonci jsou ugrofinského původu a tudíž blízce příbuzní s Finy.

Dějiny na dlouhou dobu spolu sloučili do jednoho celku Lotyše a Estonce. Od dobytí východního pobřeží Baltu německými rytíři na počátku 13 století, se Lotyši a Estonci vyvíjeli v rámci livonského řádového státu a ačkoliv sekularizované Livonsko ztratilo po polovině 16. století svou mezinárodní subjektivitu a stalo se postupně součástí polského, švédského a ruského státu, německé vládnoucí vrstvy si nadvládu v pobaltských provinciích (guberniích za carského Ruska) udrželi až do počátku 20. století.

Litevci, kteří si dokázali uhájít samostatnost a ve 14 století vybudovali jednu z největších říší ve východní Evropě, kterou na konci 14 století spojili uníí s Polskem, prošli podstatně odlišným vývojem.

Dějiny Lotyšů a Estonců nejsou jen dějinami jen jich samých, ale prolínají se s dějinami jejich dobyvatelů, v litevských dějinách se prolínají osudy Litevců s dějinami Bělorusů, Ukrajinců, Rusů a Poláků. Rozdíl je ve výrazné roli, kterou hráli Litevci ve středověkých dějinách Evropy, s níž kontrastují dějiny lotyšské a estonské, které jsou dějinami podrobených malých společenství, zápasících o přežití pod střídajícími se nadvládami. Teprve dvacetiletí mezi světovými válkami dalo Lotyšům a Estoncům poprvé příležitost ke svobodnému kulturnímu a politickému rozvoji. Původní orientace univerzalistického litevského státu ležela východním a jihovýchodním směrem a efektivní přístup k Baltskému moři získali Litevci až na začátku dvacátých let 20. století. Tehdy se Litva jako národnostní stát zařadila k nově vzniklému Lotyšsku a Estonsku a stala se pobaltským státem v pravém slova smyslu.

Po skončení První světové války se konstituovaly pobaltské státy jako demokratické, které se usilovně až hekticky snažily vytvořit ústavní rámec své existence v prostředí eruptivního východoevropského pásu mezi dvěma velmocemi.

Ústavní vývoj v meziválečném období má (a to nejen v této oblasti) jeden společný prvek: nástup autoritářských režimů

Vývoj v pobaltských republikách v meziválečném období je v mnoha ohledech podobný a navíc je spojuje společný jmenovatel: konec státní suverenity sovětskou okupací v roce 1940.

Počátkem devadesátých let 20. století, po rozpadu Sovětského svazu byla obnovena samostatnost pobaltských republik.

Cílem práce je srovnání ústav a ústavního vývoje republik v Pobaltí v meziválečném období. Pokud chceme pochopit zákonitosti vývoje tohoto pro nás sice blízkého, ale na druhou stranu relativně opomíjeného regionu, je nutno se podrobně věnovat historickému vývoji států a národů v Pobaltí. Z tohoto důvodu je věnován této problematice v práci značný prostor. Podobně je nutno na ústavní vývoj Litvy, Lotyšska a Estonska nahlížet v kontextu k historickým faktům, které jej doprovází. Je to práce právně historická, proto je kladen důraz na podrobné vyličení pozadí ústavněprávních a státoprávních změn pobaltských států.

2. Dějiny národů Pobaltí

2.1. Nejstarší dějiny východního Pobaltí

Nejstarší dějiny národů v oblasti dnešních pobaltských republik můžeme rozdělit na 2 základní části. První období je období prehistorické a protohistorické, toto období je společné pro celou oblast a období druhé, které začíná christianizací Pobaltí, kdy se již dějinné cesty Lotyšů a Estonců (stávají se součástí Livonského státu) a Litevců rozcházejí.¹

Prehistorii baltských národů Litevců, a Lotyšů a ugrofinských Estonců lze rekonstruovat z archeologických nálezů a z jazykového rozboru místních názvů, v první řadě jmen vodních toků a jezer. Nížinnou oblast východního pobřeží Baltského moře, v níž leží Litva Lotyšsko a Estonsko, osídlovali lidé postupně z jihu na sever v závislosti na přírodních podmínkách. Určujícím faktorem pro osídlení byl ústup severského zalednění, které sem zasahovalo ze Skandinávie.² Nálezy, upomínající existenci prvních obyvatel v Litvě a o něco později v Lotyšsku, pocházejí z 10. a 9. tisíciletí před naším letopočtem. První nálezy z oblasti dnešního Estonska pocházejí z 8. tisíciletí před n.l. Od poloviny 4. tisíciletí př.n.l. se v oblasti objevují kultury, s nimiž je spjat počátek zemědělství v oblasti. V závěru neolitu na přelomu 3. a 2. tisíciletí př.n.l. pronikají do Pobaltí z jihu první prokazatelní Indoevropané. Tito předchůdci baltských kmenů rozrušili domácí kultury a smísili se s domácím obyvatelstvem. Během prvního tisíciletí žily baltské kmeny v rozsáhlém prostoru, sahajícím na východ až k Moskvě, Kursku a Tule , na jihu k řekám Desna, Pripjati a Severní Dněstr. Na západě se jejich osídlení rozšířilo v pásu severně od Varšavy až za ústí Visly.³ Sousedy Baltů byly na západě kmeny germánské, na jihozápadě keltské a thrácké kmeny, na jihovýchodě kmeny slovanské a skytské, na severu kmeny ugrofinské.

¹ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 11

² Kettner, R.: Všeobecná geologie, I-IV, NČSAV Praha, 1956, s. 268

³ Zagorska, I.: Prehistoric Art in the Baltic region, edited by Adomas Butrimas. Acta Academia artium Vilnensis - Vilnius, 2000, s.29

Baltský areál se od 6. století n.l. zmenšoval pod vzrůstajícím tlakem slovanských kmenů z jihu a jihovýchodu. Baltové se posouvali dále k pobřeží a na severozápad odkud vytlačovali a asimilovali západní větev ugrofinského obyvatelstva. Od poloviny 1. tisíciletí je již možno přibližně lokalizovat kmenová teritoria. Nicméně první písemné zmínky týkající se baltských kmenů nacházíme u římského dějepisce Tacita v jeho Germánii, kde pro ně uvádí kmenové označení Aistové a zmiňuje se o nich v souvislosti s jantarem (který Aistové nazývají glesum) a který byl významnou obchodní komoditou (vedle kožešin) této oblasti. Tacitus se také poprvé zmiňuje o ugrofinských kmenech na severovýchodě Evropy, které nazývá Fenny a charakterizuje je jako neusedlé kočovníky. Tato zmínka nelze jistě vztahovat na Ugrofiny usazené v dnešním Lotyšsku a Estonsku, ale na kočovné laponské kmeny na území dnešního Finska. Nicméně tento velmi cenný první písemný záznam nám popisuje (i když z Tacitova prezíravého římského pohledu) život kmenů na přelomu letopočtu v této odlehle oblasti Evropy, když bez něj bychom byli odkázáni na hypotézy na základě kusých archeologických nálezů.⁴ Dalším autorem, u něhož nacházíme zmínky o baltských kmenech je řecký starověký geograf Claudius Ptolemaios, který zmiňuje baltské kmeny Galindai a Soudinoi. Tacitův termín Aistové (zřejmě se vztahující k západobaltským kmenům⁵) znovu zmiňuje byzantský historik gótského původu Jordán, který je popisuje jako mírumilovné kmeny. Z 9.století pochází prvá zmínka o Prusech u Bavorského geografa a o století později u arabského cestovatele a obchodníka Ibrahíma ibn Jákoba. Zmínka o jméně Litva se uvádí v Quedlinburských análech k roku 1009, kyjevská Nestorova kronika ji připomíná v letech 1040 a 1139. Období let 1000-1200, které označujeme jako protohistorické, došlo k vytváření protofeudálních politických celků – kmenových knížectví, které nahradily rodové instituce. Z množství menších knížectví se formovaly kmenové svazy. Ke konci 12.století můžeme již z písemných pramenů a archeologických nálezů poměrně přesně vymezit sídelní oblasti Prusů, Jatvingů, Litevců a Lotyšů.

⁴ Publius Tacitus Cornelius : Z dějin císařského Říma, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1976, s.265

⁵ Publius Tacitus Cornelius : Z dějin císařského Říma, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1976, s.269

2.2. Období kmenové diferenciacie

Proces konsolidace pobaltských kmenů ve větší významné politické celky probíhal ve srovnání s vývojem většiny Evropy podstatně pomaleji.⁶ Vycházelo to z rozdílného tempa hospodářského a sociálního vývoje, geografické pozice (tedy zejména relativní neprostupnosti terénu, kde vodoteče často vytvářely bažiny – např. oblast Pripjati), která je chránila před expanzí silnějších sousedů. V ne nevýznamné míře se na tom podílel i nedostatek přírodních surovin (kromě jantaru), tedy zejména drahých kovů, které byly v každé historické době mocným lákadlem pro agresi sousedů. Nemalou roli sehrála jistě i absence sjednocující ideologie, kterou představovalo v okolní Evropě křesťanství. Externí zásahy (výboje a dočasné ovládnutí některých oblastí Dány, Švédy nebo ruskými knížaty) nebo boje mezi kmeny nevedly k prosazení dominantní role některého kmene a vzniku státního celku. Tento proces konsolidace vyústil pouze u Litevců vznikem státního celku. V oblastech obývaných estonskými a lotyšskými kmeny byl tento proces přerušen expanzí německých a dánských feudálů.

Zatímco u estonských ugrofinských kmenů bylo ve větší míře zachováno kolektivní rozhodování kmenové aristokracie a jen výjimečně nalézáme označení knížete, u baltských kmenů se v daleko větší míře setkáváme s jmény jednotlivých knížat, nebo dokonce králů, což svědčí o větší koncentraci moci v rukou kmenových vůdců.⁷

Pohanský ritus se v Pobaltí udržel patrně nejdéle v Evropě. Na konci 12.století, po christianizaci pobaltských a polabských Slovanů, se pohanská oblast východního Pobaltí stávala anomálií, která nutně přitahovala pozornost okolních křesťanů a nutně provokovala křesťanskou Evropu k akci vedoucí k začlenění této pohanské enklávy do víceméně (tedy z hlediska křesťanství) již konsolidované Evropy. Je tedy pochopitelné, že se Pobaltí dostalo do popředí zájmu křesťanských misí. Jako příklad můžeme uvést nezdařenou výpravu druhého pražského

⁶ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 20

⁷ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 18

arcibiskupa Vojtěcha, který byl ubit roku 997 Prusy při pokusu proniknout do jejich posvátného háje. Nicméně právě kanonizovaný Vojtěch se později po christianizaci Pruska stal hlavním pruským patronem. Pozitivní výsledek neměly ani misijní pokusy podnikané ze severu, ze sigtumského biskupství ve Švédsku, pod které patřilo v roce 1120 Estonsko a Finsko. Systematická christianizace je spojena až s působením německé mise v ústí řeky Daugavy, která byla evokována působením německých kupců obchodujících s Novgorodem. Nicméně úspěšná christianizace se podařila až třetímu, dále zmíněnému biskupovi Albertu z Buxhoevden.⁸

2.3. Středověké řádové státy

K násilné christianizaci Prusů, lotyšských a estonských kmenů došlo ve 13. století v souvislosti s působením řádu německých a mečových rytířů. Prvý z nich (řád německých rytířů) působil zejména v západní části (Prusku) a druhý (řád mečových bratří) v části východní, v oblasti dnešního Lotyšska a Estonska. Tyto dva útvary (tedy Prusko na západě a Livonsko na severovýchodě) byly od sebe odděleny tzv. žamaitským klínem (koridorem), který patřil k Litvě. Litva samotná přijala křesťanství dobrovolně dokonce až na konci 14. století, ale zbytky pohanských kultů se mezi lidem udržely mnohem déle, ještě po další staletí.⁹

Jako Livonsko označujeme historický útvar, který se rozkládal přibližně na území dnešního Estonska a Lotyšska, na východním pobřeží Baltského moře. Při vzniku Livonska, jako samostatného územního útvaru, sehráli význačnou roli rytíři livonského řádu, kteří se po založení řádu roku 1202 území zmocnili a vytvořili jakousi federaci Livonska, sestávající zpočátku z duchovních pseudostátních útvarů (biskupství), svobodných měst a území přímo ovládaných řádem. Řád mečových bratří (*Fratres militiae Christi*), známý jako livonští rytíři založil roku 1202 v Rize po vzoru templářů třetí livonský (později rižský) biskup Albert z Buxhoevden.

⁸ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 24

⁹ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 23

Úkolem řádu bylo christianizovat dosud pohanské obyvatelstvo východního Pobaltí v oblasti, kterou Němci nazývali podle jednoho ze zdejších kmenů Livonsko. Papež Inocenc III. řád roku 1204 potvrdil a přikázal mu poslušnost vůči řížskému biskupovi (od 1253 arcibiskup, metropolita pro Livonsko a Prusy). Řád však uznával tuto závislost pouze formálně, fakticky byl zcela samostatný. Albertovi se také podařilo přimět papeže Inocence III., aby livonské území zasvětil Panně Marii (*Terra Mariana*), a postavil ji tak pro účastníky křížových výprav na roveň Svaté zemi. V čele řádu stál na doživotí volený velmistr. Mimo rytířů, kteří měli pocházet z urozeného rodu, zahrnoval řád také vojáky, mnichy a řemeslníky. Jeho hlavním sídlem se stal Wenden (latinsky Cesis).¹⁰ Po založení řádu nastal v procesu dosud nepřilíš úspěšné christianizace Livonska obrat. Mečovní rytíři vtrhli nejprve na území obývané Livy, kterým přišli na pomoc Rusové pod vedením polockého knížete, neboť zdejší oblasti na něm byly poplatně závislé a někteří místní vládcové přijali již dříve pravoslaví. Místní obyvatelstvo se expanzi úporně bránilo a donutilo křížáky vybudovat si pevnosti a stáhnout se do nich. Biskup Albert pozval řádu na pomoc dánského krále Valdemara II., který ovládl severní Estonsko a roku 1219 tu založil hrad Tallinn. Mezi dobyvateli došlo vzápětí ke konfliktu, neboť Dánové si činili nároky na svrchovanost nad Rigou. O expanzi do Estonska se neúspěšně pokusilo také Švédsko. Roku 1222 vypuklo v Estonsku proti Dánům a mečovým rytířům velké povstání, kterému přišly na pomoc ruské oddíly z Novgorodu a Pskova. Přes počáteční úspěchy povstalců nabyli postupně převahy mečovní rytíři. Povstání skončilo v roce 1224 dobytím města Jurjeva, které bránili Estonci i Rusové. Tak získali křížáci možnost pronikat dále do ruského vnitrozemí. Roku 1227 byl dobyt ještě ostrov Saaremaa (Oessel), odkud bylo povstání zahájeno.

Poté obrátili řádoví rytíři svoji pozornost jihozápadním směrem na území Zemgalů a litevských Žemaitů. Katastrofální porážka 22. září roku 1236 u Saule (dnes litevské Šiauliai), kde našlo smrt 48 řádových rytířů (včetně velmistra Folkuina a 2000 ozbrojenců), měla závažné

¹⁰ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 32

důsledky pro panství řádu ve východním Pobaltí. Podmaněné obyvatelstvo se začalo vymaňovat z nadvlády a vracet se k pohanským kultům. Konflikty měl řád také se Svatou stolicí, která mu vyčítala brutální postup proti pohanům již pokřtěným, dále pak snahy starat se více o vlastní jmění než o christianizaci nevěřících. Z těchto důvodů se zbylí mečovní rytíři rozhodli krizi vyřešit rezignací na samostatnou existenci a Vitebskou smlouvou z 13.května 1237, která jim zaručovala autonomii, se připojili k řádu německých rytířů, působícím v sousedním Prusku. Co se týče christianizace Pruska, po sloučení německých rytířů s řádem mečových rytířů, který působil ve východním Pobaltí, se Prusové ocitli v kleštích a byli do roku 1283 bezohledně podmaněni, třebaže kladli silný odpor (ještě roku 1283 se Prusové vzdali na mohutné povstání, které bylo tvrdě potlačeno). Na jejich území vznikl dobře organizovaný pruský řádový stát, druhý řádový státní útvar vybuďovala livonská větev řádu ve východním Pobaltí na území dnešního Lotyšska a Estonska (livonský řádový stát).¹¹

Největšího rozmachu dosáhl řádový stát na přelomu 14.-15. století. V dubnu r. 1397 obsazením důležitého centra Gotland získal částečnou kontrolu nad obchodem v oblasti baltského moře a navíc, když roku 1402 koupil od Zikmunda Lucemburského získal Novou marku, byla dovršena stabilizace nadvlády řádu ve východním Pobaltí. Tato poměrně stabilizovaná situace v Prusku a Livonsku, finanční zabezpečení (účasť řádu na obchodu v Pobaltí) umožnily řádovému státu se soustředit a vystupňovat úsilí o ovládnutí žamajtského koridoru (který jako součást Litvy rozděloval Prusko a Livonsko) a soustředit se na svůj hlavní zahraničně-politický cíl, kterým bylo podrobení dosud pohanské Litvy. Roku 1337 si řád vymohl na císaři Ludvíku Bavorovi udělení formálního panství nad Litvou. Na rozdíl od Pruska a Livonska však dobývání Litvy se ukázalo jako mnohem těžší úkol. Bylo to jednak způsobeno nepříznivými přírodními podmínkami, které úplně neumožňovaly využít taktickou a materiální převahu řádu německých rytířů a zároveň na druhé straně v mnohem vyšší míře organizovanosti litevských kmenů. Na rozdíl od

¹¹ Christiansen, E.: The Northern Crusades :the Baltic and Catholic Frontier 1100-1525, London 1980, s. 32

baltských kmenů na území Pruska a ugrofinských kmenů na území Estonska, kmeny ovládající území Litvy a zejména Žamajtska měly mnohem vyšší vnitřní organizaci, kmenová aristokracie vykazovala vysoký stupeň vojenské organizace. Tyto dvě skutečnosti spolu s obratnou politikou kmenových vůdců činily velkou překážku v ovládnutí tohoto území. Proti urputně se bránící Litvě organizoval řád za pomoci rytířů z celé Evropy mnoho válečných výprav.¹²

Křížácká tažení na Litvu byla celoevropskou společenskou událostí. Pro tehdejší výkvět šlechty a rytířstva byl boj proti pohanům v Evropě vítanou příležitostí pro setkání s ostatní evropskou elitou. Panovníci při těchto výpravách navazovali nebo stvrzovali užitečné kontakty a rytíři získávali válečnické zkušenosti, a to v poměrně blízkém regionu (na rozdíl od finančně a materiálně náročné účasti na křížových výpravách do vzdálené Svaté země). Bez významu jistě nebylo, že během účasti na křížové výpravě nesmělo být jejich panství nebo država napadena. Těchto výprav se mimo jiné zúčastnili i čeští králové, Přemysl Otakar II., Jan Lucemburský a mladý Karel IV. Na konci 14. století se Žamajtsko zdálo být takřka v rukou řádu. Litevský velkokníže Jagello (zároveň jako polský král Vladislav II.) na něj rezignoval smlouvou z r. 1382 a jeho bratranec Vitold také, dokonce opakovaně v letech 1384, 1398 a 1404. Přes tyto události se však řádu fakticky Žamajtsko ovládnout nepodařilo (povstání v letech 1401 a 1409). Změnu v politickém a mocenském postavení řádu v oblasti přinesla r. 1410 bitva u Grunwaldu (Tannenberg). V této bitvě se utkala spojená litevská a polská vojska s oddíly řádu. U Grunwaldu zahynul výkvět rytířů řádu spolu s velmistrem Ulrichem von Jungningenem. Následně od řádu se odvrátila i města (Gdaňsk, Elbink, Toruň), biskupové i pruská šlechta a navíc litevsko-polská vojska oblehla i administrativní centrum řádu hrad Malbork. Toruňský mír uzavřený v r. 1411 sice neznamenal kromě dočasného odstoupení Žamajtska a finanční náhrady pro řád bezprostředně pro řád velkou újmu, ale události dalších 50. let ukázaly, že expanze řádu byla zastavena a řád se musí soustředit na udržení a konsolidaci dosažených zisků. Jagello a Vitold nebyli smířeni

¹² Christiansen, E.: The Northern Crusades : the Baltic and Catholic Frontier 1100-1525, London 1980, s. 38

s podmínkami Toruňského míru a válka (i když krátká) vypukla opět roku 1414 a skončila příměřím, které vydrželo až do roku 1420. Otázky Žamajtska nevyřešil ani Kostnický koncil a arbitrem se stal roku 1419 římsko-německý král Zikmund. Jeho výrok, vynesený v lednu 1420 ve Vratislavi, opakoval formulaci Toruňského míru, který uznával Litevskou vládu nad Žamajtskem jako dočasnou (omezenou pouze na dobu panování Vladislava II. a Vitolda). V roce 1422 vypukla nová válka mezi řádem podporovaným Zikmundem a Polskem a Litvou. Bojové operace však poměr sil nezvrátily a mírová smlouva uzavřená 27. září 1422 v Melnu přinesla konečnou rezignaci řádu na Žamajtsko. Tím skončila dlouhou dobu trvající snaha řádu o spojení Pruska a Livonska. Christianizace Litvy, uznaná již Kostnickým koncilem, navíc zpochybnila ideový smysl existence řádu v této oblasti, odmítajícího přenést těžiště své působnosti do oblasti jihovýchodní Evropy proti expandujícím Turkům.¹³

2.4. Středověká Litva a Polsko

Území obývané litevskými kmeny stálo stranou velkých obchodních spojení raného středověku. Ranně středověká Litva vznikala jako výsledek spojení tří hlavních oblastí: Žamajtska, Aukštajtska a jihovýchodní Litvy. Zatímco východní Litva již v první polovině 13. století vystupuje jako sjednocená pod vládou jednoho panovníka, v Žamajtsku se o místní vládu dělilo několik knížat, kteří zároveň uznávali svrchovanost litevského panovníka. První zmínky o Litvě se objevují v Quedlinburských análech, dále v Nestorových letopisech a ruských bylinách. Zmínky v těchto staroruských pramenech mohou naznačovat krátkodobou závislost (přelom 10. a 11. století) na kyjevské Rusi.¹⁴ O ovládnutí Litvy usilovali také v 11. století dánští panovníci Knut Velký a Knut IV., kteří ostatně svými námořními nájezdy ohrožovali celé pobřeží Baltu. V záznamech se objevuje, že plátcí daní dánského krále byla kromě pruských, lotyšských a estonských zemí, také Litva, ale tato závislost netrvala dlouho. Na druhé straně (východní) území obývaného Litevci se nacházel další významný

¹³ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 47

¹⁴ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 47

mocenský útvar – Kyjevská Rus. Rozklad ústřední moci Kyjevské Rusi na jednotlivá knížectví a poté, v druhé čtvrtině 12.století, vpád Tatarů a nastolení tatarské nadvlády (vznik chanátů na Rusi), měly zásadní význam pro konstituování litevského státu.¹⁵ Litevci od 12. století podnikali výpravy za kořistí do sousedních států a Ruská knížata jim nebyla schopna klást účinný odpor, naopak se je snažila jako obávané válečníky získávat na svou stranu a využívat je ve vnitřních bojích v knížectví. Tyto zkušenosti a neschopnost jednotného postupu ruských knížat proti litevským kmenovým vůdcům konstituovaly poměrně rychlý vznik litevské kmenové aristokracie. Jednotlivá litevská knížata mezi sebou vedla poměrně časté války. V průběhu těchto válek docházelo k vojenské, ekonomické a často i fyzické likvidaci konkurence a tím soustředění moci do poměrně úzkého okruhu aristokracie a tím byly rychle vytvářeny podmínky pro vznik jednotného státu. Nejvážnější vnější nepřítel – řád německých rytířů, který zcela zlikvidoval samostatnost lotyšských a estonských kmenů v Livonsku a baltských kmenů v Prusku, znamenal nebezpečí, které však vytvářelo sjednocovací tlak na litevské kmeny. Na druhé straně je však nutno poznamenat, že snahu německého řádu o získání litevského území, využívala i některá německá knížata ve svém boji proti domácím soupeřům. Prvním panovníkem, o kterém prameny uvádějí více informací, byl Mindaugas (toto jméno je důležité si zapamatovat zejména v souvislosti s bezprostředním vývojem vzniku litevského státu po první světové válce). Prvně se o něm zmiňuje Volyňská kronika roku 1219, jako o představiteli nejmocnějšího rodu mezi litevskými knížaty, v souvislosti s uzavřením mírové smlouvy s Haličsko-volyňskými Rurikovci. Mindaugasovi se likvidací odpůrců, obratnou sňatkovou politikou a válečnými úspěchy podařilo soustředit ve svých rukou většinu moci. Dalším jeho obratným politickým tahem bylo, když se proti němu vytvořila koalice Jatvingů, žamaitských knížat a řádu německých rytířů, že vstoupil do jednání s řádem, slibem pokřtění je získal na svoji stranu a tím došlo k rozpadu celé koalice. Skutečně se roku

¹⁵ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000 , s.45

1251 nechal pokřtít a v létě roku 1253 se nechal korunovat kulmským biskupem (z pověření papeže Inocence IV.) prvním litevským králem. Svému spojenci, německému řádu, přenechal Žamaitsko, tímto odstoupením se zároveň zbavil i odbojných, nepohodlných protivníků. Nicméně v roce 1261 Mindaugas odpadl od řádu a vzdal se křesťanství. Přesto však nezabránil růstu domácí opozice a byl 5. srpna 1263 spolu se svými dvěma syny zavražděn knížetem Daumantasem z Nalšii. Mindaugasova smrt byla nejen koncem litevského království, ale ve svém důsledku znamenala i odložení přijetí křesťanství latinského ritu v Litvě o téměř 125 let, což bylo v téměř úplně křesťanské Evropě velkou výjimkou.¹⁶ Z několikaletého boje kmenových knížat o moc vyšel nakonec vítězně kníže Traidenis z Kernavé, který obnovil jednotu Litvy a roku 1275 odrazil tatarský vpád. Po jeho smrti roku 1282 však opět ztrácíme na nějakou dobu údaje o dění na Litvě z historických pramenů.

Roku 1295 nastoupil na litevský trůn Vytenis (1295-1315), který vhodnou kombinací sňatkové politiky a vojenských tažení zahájil trvalé podrobování ruských knížectví. Ačkoliv o něm prameny mnoho nezaznamenávají, stabilizoval poměry a po Mindaugasovi byl prvním panovníkem, který vládl delší dobu. Jeho bratr a nástupce Gediminas (1315 až 1341) úspěšně pokračoval v zahraniční politice, vedené jeho bratrem a předchůdcem, díky které se Litva zařadila mezi východoevropské mocnosti. Rozdrobená knížectví po rozpadu Kyjevské Rusi nevzdorovala litevské expanzi, mnohdy místní vládcové hledali v litevské říši záštitu proti Tatarům i proti svým ruským sousedům. Vztahy litevské říše a tatarských chánů, kteří byli faktickým vládcem Ruska, byly proměnlivé. Někdy vystupovali jako nepřátelé, jindy zejména vůči německému řádu (v r. 1319) jako spojenci. Výrazně vystoupili proti litevské expanzi až v letech 1338-1339. Oba tatarské vpády Litevci odrazili. Vojenské operace nebyly však zdaleka jediným způsobem expanze litevského státu. Gediminas a celá jeho dynastie (v polské a české literatuře označovaná častěji jako Jagellonci), až do 16. století

¹⁶ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000 ,s. 47

uskutečňovali politiku, kterou prostřednictvím výhodných sňatků ke svému státu připoutávali ruská i polská knížectví. Příkladem je sňatek jeho dcery Aldony se synem polského krále Vladislava Lokýtky Kazimírem nebo svatba jeho syna Lubarda s volyňskou kněžnou. Při správě rozdílných částí říše byla charakteristická Gediminasova značná náboženská politická tolerance.¹⁷ Snášenlivá a nedoktrinářská povaha litevského pohanství umožňovala klidnou koexistenci katolíků, pravoslavných i pohanů. Před svou smrtí 1341 rozdělil říši mezi své syny, přičemž byl poprvé zmíněn Vilnius jako panovnická rezidence. Nevýbojného Jaunutise svrhli v r. 1345 jeho bratři Argirdas a Kestutis a sami si rozdělili vládu. Západní část získal Kestutis, zatímco východní území spolu s titulem vrchního knížete získal Argirdas. Za vlády Argirdase se Litva stala významným mocenským elementem východní Evropy, s níž bylo třeba počítat při řešení evropských záležitostí.¹⁸ Roku 1358 císař Karel IV. nabídl oběma knížatům pomoc a ochranu říše vázanou na podmínku, že se nechají pokřtít. Tato jednání, vedené arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, nicméně ztroskotala. Po smrti Argirdase zdědil velkoknížecí titul jeho syn Jagello a tady se poprvé objevuje jméno, které dalo název i celé jagellonské dynastii. Litva byla jako jedna z posledních zemí Evropy spjata s pohanstvím. Za stupňujícího se náporu německého řádu v druhé polovině 14.století, se stávala otázka skutečného přijetí křesťanství politicky velmi naléhavou. Christianizace znamenala získat spojence proti řádu, a to buď v katolickém Polsku, kde se po smrti Ludvíka Uherského v roce 1382 uvolnil královský trůn nebo v ruské pravoslavné Moskvě. Po kratším váhání, se Jagello rozhodl pro katolické Polsko a tedy pro křesťanství latinského ritu. 14.srpna 1385 aktem podepsaným v Krévě se zavázal přijmout křest, vrátit Polsku ztracené země a propustit polské zajatce, vtělit Litvu do polského státu a vyplatit finanční náhradu Vilému Habsburskému (jako odstupné nápadníku dědičky trůnu Hedviky). Za to

¹⁷ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000 ,s 49

¹⁸ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000 , s. 45

vše se měl stát polským králem. 14. února 1386 se v Krakově spolu se svými dvořany nechal pokřtít a oženil se s tehdy 12letou princeznou Hedvikou. 4. března 1386 byl v krakovském Wawelu korunován polským králem. Dlouhodobý význam těchto událostí, které pak na dlouhou dobu ovlivnily dějiny severovýchodní Evropy (prakticky až do 18. století), nebyl v té době nijak výrazný.¹⁹ Podobné události (sňatek s dědičkou trůnu) v té době zpravidla znamenaly vznik unie, kdy země spojovala pouze osoba panovníka (jak tomu ostatně bylo i v době polsko-uherské unie). Podle Krévské smlouvy však došlo k přímému začlenění Litvy do polského státu, čímž Litva získala bezprostředního spojence proti německému řádu. Na jaře 1386 Jagello zahájil masovou christianizaci Litvy. Bylo založeno biskupství ve Vilnius, a později také v Žamaitsku. Fakticky však staré pohanské kultury přetrvávaly na venkově velmi dlouhou dobu. Příčinou byl i ryze praktický problém: nebyli kněží znalí litevského prostředí a jazyka a polsky mluvícím duchovním lidé prostě nerozuměli. Na konci 80. let vznikl spor mezi správcem Litvy Skírgailou (Jagellovým bratrem) a Vitoldem, který se domáhal svého dědictví. Posléze se Vitold stal mluvčím litevské aristokracie, která byla nespokojená s inkorporací Litvy do polského státu a obsazováním úřadů polskou šlechtou. Jagello Vitoldovi 5. srpna 1392 postoupil zprávu Litvy a ponechal si pouze vrchní vládu. Tím se ukázalo, že prosté včlenění Litvy do polského státu, jak určovala smlouva v Krévě, je prakticky nemožné. Roku 1401 smlouvou v Radomi polský král Jagello uznal Vitolda za velkoknížete v Litvě a ten mu složil hold poslušnosti, ale po jeho smrti měla Litva opět připadnout k polskému království. Horodelskou smlouvou z října 1413 bylo konstatováno, že se Litva stává polským smluvním partnerem (tedy nikoliv pouze objektem integrace). Litevští velmoži získali právo volit si po smrti Vitolda nového panovníka. Volba jak knížete velkolitevského, tak krále polského se stala závislou na souhlasu druhého smluvního partnera. Litva se po té utvářela jako mnohonárodnostní stát, založený na soužití pravoslavného etnika, pohanských Litevců a katolických Poláků a Němců. Etnická Litva zabírala asi jen 10 % z rozlohy říše, která zabírala dnešní Bělorusko, většinu

¹⁹ Švec L., Macura V., Štol P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 59

Ukrajiny a značnou část západního Ruska. V jejím čele stál velkokníže, jehož funkce byla dědičná. Formálně nastupoval na trůn prohlášením členů své družiny. Velkokníže určoval, který z jeho synů je nejschopnější stát se jeho nástupcem. Ostatní členové rodu (vládnoucí dynastie) obdrželi knížecí úděly, se kterými však velkokníže mohl nadále volně disponovat. Gediminasovci svou úspěšnou vládu založili na rozdělení vládní moci a spolupráce dvou bratrů. Jednalo se tedy o určitý druh diarchie. Obvykle vládce východní Litvy (velkokníže) se zaměřoval na východní politiku, zatímco druhý, který uznával nadřazenost velkoknížete, bránil proti řádové expanzi Žamaitsko. Christianizace zapojila Litvu do katolické Evropy a tím posunula hranice její kultury značně na východ. Po smrti polského a uherského krále Vladislava III.

Po bitvě u Varny roku 1444 se znovu vynořila eventualita spojení litevského a polského trůnu. Tento problém nastolila kandidatura mladšího bratra Vladislava III. Kazimíra. Kazimír jako dědičný vládce Litvy usedl na trůn až po třech letech, kdy panovalo bezvládí, jako Kazimír IV. a zajistil si vládu bez jakýchkoliv předchozích podmínek a omezení. Tím byla obnovena personální unie mezi Litvou a Polskem. Jeho zájem se plně soustředil na Polsko a Litvu, za jeho dlouhodobé nepřítomnosti spravovala velkoknížecí rada, z níž se v druhé polovině 15. století vytvořil samostatný politický orgán držící v rukou zprávu země a nezávislý na osobě panovníka. Před svou korunovací polským králem zaručil litevské aristokracii samostatnost a teritoriální integritu země.²⁰ V roce 1468 Kazimír vydal první soubor trestního práva na Litvě, který se nazývá suděbnik. Významnými protivníky Litvy poslední třetiny 15. století byli moskevská říše a krymský chanát, který roku 1479 uzavřel spojení s Moskvou proti litevskému státu. Tlak těchto východních sousedů přispěl k sblížení Litvy s Polskem. Obě země vystupovaly, přes smlouvy uzavřené v minulosti, jako dva nezávislé státy se samostatnou zahraniční politikou, spojovala je pouze osoba panovníka. Litva ve válce Polska s německým řádem do konfliktu otevřeně nezasáhla a rovněž boje Litvy s krymským chanátem a Moskvou se obešly bez většího zájmu Polska. Po smrti Kazimíra IV. v r. 1492 se personální unie rozpadla. Litevci si zvolili jeho

²⁰ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000 , s. 48

mladšího bratra Alexandra za svého velkoknížete a Poláci staršího Kazimírova syna Jana Albrechta I. Po jeho smrti polská šlechta provolala za krále litevského velkoknížete Alexandra a Melnickou smlouvou z roku 1501 byla znovu proklamována unie.²¹ Unie však existovala jen v této smlouvě a země až do poloviny 16. století byly spojeny pouze osobou panovníka a fungovaly nadále jako dva suverénní státy. V polovině 16. století zasáhla země reformace.

Nositeli reformace byli zejména čeští bratři usazení v Polsku a kalvinističtí kazatelé požívající ochrany nejmocnějších magnátů. Edikty z let 1563-1568 zajistily náboženskou svobodu a toleranci, nicméně kalvinismus se vládnoucí vírou nestal. Situace Litvy se zhoršila v šedesátých letech 16. století v souvislosti s nástupem Ivana IV. Hrozného na moskevský trůn a jeho útoky proti Litvě. Nutnost získat polskou pomoc nutila litevské velmože jednat o přeměně personální unie v unii reálnou. Polská reprezentace využila komplikované situace Litvy a vznikem tzv. Lublinské unie podepsané 1. července 1569, učinila spojení Litvy s Polskem jako nerozlučitelné a název státu byl Rzeczpospolita Polska. Cenou za zvýšení akceschopnosti tohoto nového státního útvaru bylo odsunutí Litvy na druhé místo ve státním celku. Za vojenskou pomoc musela Litva odstoupit Polsku Volyň, Podlasí a Kyjevsko. Aristokracie obou zemí společně volila panovníka, polského krále, který se tím stával i velkoknížetem Litvy. Obě země měly nyní společnou zahraniční politiku a sněm. Oddělená zůstávala vlastní pokladna, vnitřní zpráva a vojsko. Bylo zrušeno omezení nabývat majetky v druhé zemi. Zikmund II. August, který přispěl k úspěšnému završení lublinské smlouvy, byl zároveň posledním králem dynastie gediminasovců (Jagellonské dynastie).²² Jeho smrtí v červenci 1572 vymřel rod, který vedle Polska a Litvy vládl také v českém a uherském království.

Období na počátku 17. století využili polsko - litevští šlechtici zmatků po vymření dynastie Rurikovců a následných nejasností v souvislosti s nároky samozvaných adeptů na ruský trůn zároveň a obrátili svoji

²¹ Kiupa, A., Mäesalu, A., Pajur, A., Straube, G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000, s. 48

²² Kiupa, A., Mäesalu, A., Pajur, A., Straube, G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT. Tallin, 2000, s. 49

pozornost na Rusko. Přímou dobyli Smolensk (1611) a dokonce obsadili Moskvu. Tím se snažili mocensky prosadit v krizi zmítaném Rusku. Polsko – litevská vláda v Moskvě neměla dlouhého trvání a smlouva o příměří z Deulinu roku 1619 obnovilo původní historické litevské hranice ze 14. století. V této době prožíval Polsko - litevský stát poslední úsek svého mocenského růstu. Do poloviny 17. století probíhalo klidné období spojené i se zahraničně- politickým upevněním postavení Polsko – litevského státu.²³

V druhé polovině 17. století se společně projeví slabiny soustátí, zejména v souvislosti se zahraničními intervencemi švédských a ruských vojsk a povstáním donských kozáků za vedení Bogdana Chmelnického. Slabá centrální vláda prakticky znamenala rozpad státu na volnou federaci magnátských území. Tyto rody ovlivňovaly vývoj v Litvě do té míry, že se dá mluvit o periodě Radziwillů, Paců, Sapiehů, Csartoryských. Problém byl v zásadě jednomyslnosti usnesení sněmu: každý šlechtic měl právo veta. Bylo tedy prakticky nemožné vybudovat rozhodnutím sněmu dlouhodobější koncepci politiky Polsko – litevského státu, protože neexistovala shoda zájmů jednotlivých zástupců šlechty. V období válek s Turky sice ještě Polsko – litevský stát, respektive jeho vojska výrazně ovlivňovaly evropské dění (zejména osvobození Vídně hejtmanem a pozdějším polským králem Janem III. Sobieskim v roce 1683), ale navenek se již projevovale klesající panovnická moc v soustátí. K bojům o orientaci (prohabsburskou či francouzskou) přistoupil další faktor v podobě konsolidovaného Ruska dynamickým carem Petrem I. Období úpadku je spojeno se saskou dynastií Wettinů počátkem 18. století.²⁴

Nástup cara Petra I. roku 1689 na ruský trůn a jeho snaha získat pro Rusko přístup k baltskému moři byl signálem pro změnu mocenských poměrů ve východním Pobaltí. Proti dosavadnímu vládci Baltu, Švédsku, vznikla široká koalice, která sdružovala Rusko, Dánsko a Polsko-litevský stát spojený se Saskem osobou krále Augusta II. Vojenské operace začaly

²³ Kirby ,D.: Northern Europe in the Early Modern Period: the Baltic World 1492 – 1779, I – II, London 1990, s. 218

²⁴ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 102

v únoru 1700 v Livonsku útokem saského vojska a v září pokračovaly ruským obležením Narvy. První fáze války byla úspěšná pro švédského krále Karla XII., který porazil ruskou armádu v listopadu 1700 a vtrhl do Polska. Rusové využili švédských operací v Polsku a roku 1704 dobyla estonské pevnosti Narvu a Tartu.²⁵ Po dalším vítězství ruské armády u Poltavy roku 1709 došlo k obsazení hlavních center Pobaltí Rigy a Tallinnu. Aby si car zavázal pobaltskou šlechtu, potvrdil její privilegia a vrátil jí majetek propadlý švédskému králi. Legitimní zisk baltského pobřeží potvrdil Nystadský mír z 10. září 1721.²⁶ Privilegia Petra I., kterými uznal vedoucí postavení německo-baltské šlechty, vytvořila právní základnu autonomního postavení estonské a livonské gubernie v rámci ruského impéria až do 19. století. Zástupcem cara byl gubernátor, ale během první poloviny 18. století byly obě gubernie fakticky zpravovány výkonnými orgány sněmu – Zemské rady, v Estonsku na čele s hejtmanem, v Livonsku s maršálkem. Německo-baltská šlechta získala značný vliv na carském dvoře a ztělesňovala jednu s loajálních opor samoděržaví až do začátku 20. století.²⁷

Ruská říše získala během 18. století rozhodující vliv na utváření politických poměrů i v sousedním Polsko-litevském státě. Bránila všem pokusům o upevnění panovníkovi moci zejména tím, že využívala rozporů jednotlivých aristokratických skupin bojujících o moc. Po ruském vítězství na Poltavě v roce 1709, získal s pomocí cara polský trůn opět Stanislav II. August Poniatowský. Díky tomu neměl car Petr I. zájem na rozdělení Polska, jak mu navrhoval pruský král Fridrich I. a kdy Prusku měly připadnout Gdaňské Pomořany, Žamajtsko a Kuronsko. Polsko-litevský stát byl od přelomu šedesátých a sedmdesátých let 18. století neustále zmítán těžkou a stále se prohlubující krizí spočívající v ostrých sporech mezi králem Stanislavem II. Augustem Poniatowským a šlechtou bouřící se proti omezování svých privilegií a sdružující se do různých konfederací. V roce 1772 za vlády Kateřiny II., která měla velký vliv na Polsko-litevskou

²⁵ Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 352

²⁶ Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 358

²⁷ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 106

politiku (roku 1764 prosadila volbu Stanislava Poniatowského polským králem) a dosud hájila Polsko-litevskou územní celistvost, došlo k opětovnému návrhu pruského krále Fridricha II., který navrhoval rozdělení okrajových území Rzeczpospolite mezi Prusko, Rakousko a Rusko. Došlo k tzv. prvnímu dělení Polska. Prusko získalo Warmii, vojvodství Pomořanské, Malborské a Chelmiňské a menší části Velkopolska, celkem 36 000 km² s více než půl miliónem obyvatel. Rusko získalo část Livonska, vojvodství Polocké, Mstislavské a části vojvodství Minského a Vitebského o celkové rozloze 92 000 km² s 1 300 000 obyvateli převážně běloruské národnosti. Kořist Rakouska se sestávala z území na jih od horní Visly, části vojvodství Sandoměřského, Krakovského, knížectví Osvětimského a Zatorského a dále Podolí a části Volyně.²⁸

Mocenské sféře Ruska se po severní válce se Švédskem a Nystadským míru (1721) ocitlo i Kuronské vévodství, které bylo dosud formálně polským vazalem. Car Petr I. si sňatkem kuronského vévody se svou neteří Annou Ivanovou zajistil politický vliv v kuronském vévodství, které zůstávalo v ruském vlivu a nakonec bylo v květnu 1795 připojeno k ruskému impériu jako kuronská gubernie.²⁹

V Polsku snahy reformní strany za podpory krále Stanislava II Augusta Poniatowského vyvést Polsko-litevský stát z hluboké krize a posílit vliv ústřední vlády vyústily do přijetí ústavy 3. května 1791. Tato tzv. unifikační ústava odstraňovala zbytky litevské státnosti a zařazovala Litvu na roveň s ostatními polskými provinciemi. Ústava rušila šlechtě také mnoho jejich svobod a to bylo příčinou nespokojenosti konzervativní části polské a litevské šlechty soustředěné v Targowické konfederaci, která se opírala o pomoc carevny Kateřiny Veliké, čekající na příležitost k zásahu. Výsledkem dohody velmocí, která následovala po rychlé porážce Polska, bylo v červu 1793 druhé dělení Polska mezi Rusko, Rakousko a Prusko. Prusko nakonec získalo Toruň, Gdaňsk, vojvodství Poznaňské, Hnězdenské, Kališské, Sieradzské, Inowroclawské, Brestsko-kujavské a

²⁸ Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 386

²⁹ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 107

Plocké a část Mazovska a Dobrzyňsko o rozloze 58 000 km². Carské Rusko získalo vojvodství Kyjevské, Braclavské, Podolské a části vojvodství Volyňského, Brestsko-litevského, Nowogrodského, Minského a Vilenského. Šlo o většinu Ukrajiny a Běloruska .³⁰

Na jaře roku 1794, když vypuklo povstání Tadeusze Kosciuszka, Litva se k němu rychle připojila. Litevskému vojsku se podařilo vyhnat carské posádky z Vilniusu a dalších měst. Do čela povstání v Litvě se postavila Nejvyšší rada národu litevského a vyzvala Litevce, aby se zbraní v ruce získali svobodu a občanskou rovnost. Vyhlášením z 24. a 30. dubna 1794 rada odmítla Kosciuszkoví pravomoci (vyhlášení z 30. dubna bylo vůbec prvním vládním dokumentem vydaným v litevštině). Kosciuszko Radu považoval za projev litevského separatismu, nechal rozehnat a nahradit Ústředním výborem Litevského velkoknížectví. Vyměnil i velitele armády. V srpnu 1794, dobytím Vilniusu, byl osud povstání na Litvě rozhodnut a zbylá litevská vojska se podílela významným způsobem na hrdinské obraně Varšavy v závěru povstání. Porážka povstání a následné třetí dělení Polska roku 1795 způsobilo rozdělení samotného jádra litevského etnického území. Rakousko dostalo území mezi Bugem, Vislou a Pilicí spolu s Krakovem, Rusko zbytky Livonska, Podlasí, Litvy, Volyňska a Žmudě, tedy zhruba země po Bug a Němen. Zbytek Polska s Varšavou připadl Prusku. Stanislav II. August Poniatowský podepsal formálně 25. listopadu abdikaci a souhlas se zánikem polského státu. Tímto skončilo historicky dlouhé období litevské státnosti až do 20.let 20.století.³¹

2.5. Pobaltí pod nadvládou Ruska

2.5.1. Napoleonské války

Nástupem cara Pavla (syna Kateřiny II. v roce 1796) se změnila striktní politika ruské říše vůči pobaltským státům. Na konci 18.století se ve Francii chopil moci Napoleon Bonaparte a to přineslo změnu mocenského uskupení sil v Evropě. V Rusku se v březnu 1801 zmocnil vlády

³⁰ Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press,Oxford,2000,s. 394

³¹ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000 , s. 91

palácovým převratem Alexandr I.. Vyhlásil amnestii pro účastníky povstání Tadeusze Kosciuszka a dovolil návrat povstalcům. Byly zřízeny dvě litevské gubernie, které byly spojeny pod úřad generálního gubernátora ve Vilniusu. Vstřícný postoj Alexandra I. budil mezi představiteli litevské aristokracie naději na vyčlenění Litvy jako zvláštního územního celku v rámci ruského impéria.³² Během Napoleonova ruského tažení v roce 1812 (rusko-francouzská válka) se aktivizovala profrancouzská strana se svým vůdcem knížetem Alexandrem Sapiehou. Při postupu Napoleonovy Velké armády se její vojska koncem června přeplavila přes řeku Němen. Car Alexandr I., který byl právě v této době ve Vilniusu musel urychleně město opustit. Během svého krátkého pobytu ve Vilniusu, Napoleon nařídil vytvořit komisi prozatímní vlády Litevského velkoknížectví, která měla za úkol, vedle změny organizace správy a soudnictví, se také zabývat úpravou poddanských poměrů a zrušení nevolnictví. Komise se také zasazovala o obnovení unie Litevského velkoknížectví s Polskem. Napoleonova vojska v průběhu ruského tažení obsadila Kuroňsko a Napoleon jmenoval dva francouzské regenty, kteří ho měli spravovat. Regenti měli hlavní úkol zajistit zásobování Napoleonovi armády během jejího tažení do Ruska. Nicméně Riga, jako opevněné město zůstala i v době ruského tažení v rukou ruského generálního gubernátora. Rižský přístav představoval pro Napoleona velké nebezpečí, protože do jejího přístavu bylo dodáváno anglické zboží, a tím byla narušována Napoleonem vyhlášená kontinentální blokáda. Útěkem Velké armády v prosinci 1812 z Ruska skončila tato krátká epizoda obnovení Velkoknížectví litevského. Po Napoleonově porážce zůstala oblast jihozápadní Litvy (oblast Suvalek), která při třetím dělení Polska připadla Prusku, částí polského království spojeného personální unií s Ruskem, zatímco ostatní části Litvy a Kuroňsko se vrátili jako gubernie zpět do ruského impéria.³³

³² Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press,Oxford,2000,s. 389

³³ Riasanovsky, N.,: A History of Russia. Oxford University Press,Oxford,2000,s. 396

Počátkem 19. století bylo jasné, že je potřeba provést agrární reformu, aby došlo k racionálnějšímu využívání půdy. V roce 1818 pokus o reformu poddanského systému v Litvě, připravený sněmem ve Vilniusu, ztroskotal na odporu senátora Nikolaje Novosilcova. Roku 1811 se estonský sněm v podstatě usnesl na zrušení nevolnictví. Napoleonské války však způsobily odklad tohoto zákona, který podepsal car Alexandr I., roku 1816 pro Estonsko, roku 1817 pro Kuroňsko, roku 1819 pro Livonsko. Agrární reforma znamenala počáteční impuls k modernizaci pobaltské společnosti 19. století, tedy hlubokým hospodářským sociálním a politickým změnám.³⁴

2.5.2. Emancipační snahy národů Pobaltí

Společenské a národní uvědomění v Litvě, vzhledem k teprve nedávnému zániku litevské státnosti (krátce znovu obnovenou v druhé polovině roku 1812), neupadlo v zapomnění. Litevské etnikum si přes silnou rusifikaci a polonizaci stále zachovávalo svoji svébytnou kulturu a v podstatě pokračovalo v tradicích litevského knížectví.

Problém formování Lotyšů a Estonců měl poněkud jiný charakter. Oba národy pozbyly své státnosti již ve 13. století a šest století nadvlády jednak Německo-baltské a jednak Ruské, brzdily národnostní uvědomění těchto národů. Navíc strnulost stavovského zřízení pobaltských gubernií, carské samoděržaví a neexistence správního členění, které by respektovalo etnické hranice, přispívalo k dezintegraci těchto národů.

Jako první známky probuzení Estonců jako svébytného národa, se znovu začínají objevovat v průběhu 18. století. Roku 1739 byl vydán první estonský překlad Bible a v následujících desetiletích začalo přibývat i vydávání další literatury v estonském jazyce. Území, které bylo obýváno Estonci, se rozkládalo v livonské a estonské gubernii tehdejšího carského Ruska, vládnoucí elitu však již od 13. století tvořili Němci. Takže estonské národní sebeuvědomění se utvářelo jednak v protikladu k balto-německé kultuře, ale na druhou stranu ji považovalo za vzor vhodný následování. V padesátých letech získává růst kulturního sebeuvědomění Estonců nový impuls. Roku 1857 Johann Voldemar Jansen začíná vydávat první noviny

³⁴ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s.125

psané estonským jazykem. Od 60. let přibývá národních kulturních spolků v různých místech. Není bez zajímavosti, že podle sčítání lidu z roku 1897 umí číst a psát přes 96 % Estonců starších deseti let, což je po Fincech druhý nejlepší výsledek mezi národnostními skupinami obyvatelstva v carském Rusku. Estonci tvoří také přibližně 60 % obyvatel měst.³⁵ Se změnami zákonů (zejména zrušení nevolnictví v roce 1861, novým pasovým zákonem roku 1863 a zrušením roboty roku 1868) je umožněn poměrně volný pohyb venkovských obyvatel a dosud závislí rolníci se mění v pracovníky disponující samostatně se svou pracovní silou. Ke kulturnímu uvědomění Estonců se tak postupně přidává i uvědomění politické. Generace obrozenců (vedená Carlem Robertem Jakobsonem nebo Jakobem Hurtem) začíná vyjadřovat ambice Estonců na politickou nezávislost a samostatnost inspirovanou vývojem finského národního obrození. Od konce šedesátých let 19. století se objevují projevy nespokojenosti s politickou a kulturní nadvládou balto-německé vládnoucí elity v pobaltských guberniích, zatímco vztah k carskému Rusku zůstává ještě relativně kladný. S nástupem intenzivní rusifikace Pobaltí a v 80. letech se tento vztah začíná měnit v neprospěch Ruska. V roce 1881 se mnoho estonských spolků připojuje k memorandu Carla Roberta Jakobsona, který vyzývá cara Alexandra III. Ke změně administrativního uspořádání Pobaltí, a to tak, aby došlo k administrativnímu sjednocení území obývaných převážně estonským obyvatelstvem a k vytvoření samosprávného sněmu (Zemstva), ve kterém by byli zastoupeni baltští Němci i Estonci, a to rovným dílem. Tato výzva však není respektována, navíc zesiluje rusifikace, a proto stále více estonských vzdělanců se staví na stranu těch, kteří žádají samostatné Estonsko.³⁶

Obdobný národně-emancipační proces probíhal na území obývaných převážně lotyšským obyvatelstvem. Jeho kořeny sahají do období německého romantismu. Byly to názory Johanna Gottfrida Herdera o jazykové a kulturní sounáležitosti národů. Herder působil v druhé polovině 60. let 18. století v Rize jako kazatel a učitel. Počátky tohoto hnutí (díky

³⁵ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s.129

³⁶ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 131

absenci lotyšské inteligence) měli v rukou němečtí vzdělanci a literáti a na základě jejich iniciativy vzniká roku 1819 Kuronská učená společnost. Z této skupiny se nastínily dva možné přístupy k budoucnosti Lotyšů. První, liberální skupina, která byla v menšině, chtěla umožnit lotyšskému obyvatelstvu sociální vzestup, a to odbouráním stavovských a jazykových přehrad cestou germanizace. Druhá, konzervativní skupina pastorů se postavila proti asimilaci Lotyšů. Díky jejich iniciativě vznikla roku 1824 Lotyšská literární společnost, která jako hlavní cíl si stanovila výuku lotyšštiny pro německé duchovní. V roce 1822 začal vydávat Karl Friedrich Watson, zakladatel Kuronské učené společnosti, první lotyšsky psané periodikum nazvané Lotyšské noviny. V roce 1868 se lotyšští vlastenci organizačně sdružili do Rižské lotyšské společnosti. Tato původně filantropická společnost se rychle změnila v kulturní centrum národního hnutí a podle jeho vzoru vznikala řada dalších obdobných spolků v městech i na venkově.³⁷ Jak ukázaly první volby podle ruského kuriového systému v roce 1877, lotyšští aktivisté se ještě nedokázali politicky prosadit. Výrazem jejich rostoucího vlivu bylo rozsáhlé petiční hnutí na počátku 80. let 19. století.³⁸

Rostoucí dynamiku národnostního hnutí v Pobaltí zastavila intenzivní rusifikace v oblasti za období vlády Alexandra III. V podstatě šlo o to, že střety mezi balto-německou vládnoucí elitou a nacionálním hnutím na doporučení senátora Manaseina, car řešil intenzivní rusifikaci Pobaltí. Tedy zavedl ruštinu jako úřední jazyk státních úřadů Pobaltí a zrušením úřadu generálního gubernátora eliminoval zvláštní postavení pobaltských gubernií. Rusifikace přehradila cestu germanizaci, ale zároveň zbrzdila rozvoj národnostního hnutí Lotyšů a Estonců a ochromila některé jeho aktivity, takže do masového měřítká přešly až počátkem 20. století. Asimilace místních etnik však rusifikací dosaženo nebylo, naopak odpor vůči unifikaci vhněl doposud ruskému trůnu věrně oddané baltské Němce do náruče německé říše.³⁹

³⁷ Thaden, E.: *Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855 - 1914*. Princeton 1981, s. 37

³⁸ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: *Dějiny pobaltských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 132

³⁹ Thaden, E.: *Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855 - 1914*. Princeton 1981, s. 46

Proces národního uvědomění u Litevců (vzhledem k relativně nepřilíh dlouhé době přiřčení litevského území k Rusku a k Německé říši) probíhal za odlišných podmínek. Litevci žili ve třech guberních carské říše – Suvalské, Kaunaské a Vilenské, převahu však měli Litevci pouze v gubernii Kaunaské. Litevská národní kultura se zde vytvářela v emancipaci od vlivu kultury polské a v obraně proti rusifikaci. Naproti tomu dvě třetiny Litevců žijících v tzv. Malé Litvě (součást německého východního Pruska) byla luteránská a nebyla vystavena tak tvrdému národnostnímu útlaku, ale o to více však podléhala germanizaci. Vládnoucí vrstvy byly zcela polonizovány, a proto tvůrci litevského národního obrození hledali oporu zejména v historii Vitoldovy Litvy. Litevci na území zabraném carským Ruskem se aktivně zúčastnili polských povstání v letech 1830/1831 a 1863. V dubnu 1831 vzbouřenci ovládli téměř celou Litvu, kromě Kaunasu a Vilniusu. Povstání přemohla až velká ruská armáda na začátku léta nedaleko Vilniusu. Porážka měla pro Litvu těžké následky. Byla zavedena již v roce 1831 ruština jako jazyk úřední korespondence (nahradila polštinu) a v roce 1859 vytlačila polštinu i ze soudních jednání. Druhé povstání v letech 1863/1864 bylo další (a poslední) ukázkou sounáležitosti Poláků a Litevců ve společném boji proti cizí nadvládě. Litevský provincionální komitét začal v roce 1862 připravovat povstání proti Rusku. Prvního února 1863 se prohlásil revoluční vládou a přislíbil rolníkům půdu bez výkupu. Boje povstalců s carskou armádou probíhaly velice těžce, protože povstalcům se nepodařilo zformovat regulérní vojsko, a proti carské armádě čítající až 140 tisíc mužů vedli pouze partyzánskou válku. Po likvidaci tohoto povstání roku 1863 carská vláda svá protikatolická a rusifikační opatření ještě zesílila. Na statky katolické šlechty byla uvalena zvláštní desetiprocentní daň a na základě tzv. zvláštního pravidla bylo občanům tzv. Severozápadního kraje zakázáno obsazovat úřednická místa.⁴⁰ Po popravách a deportacích na Sibiř a po rozdělení konfiskovaných hospodářství litevských a polských povstalců následovala úplná rusifikace školství (výjimkou byla pouze, a to z ryze praktických důvodů výuka v litevštině na církevních seminářích v Kaunasu, Vilniusu a Seinai), a od roku 1865 zákaz tisku litevských knih latinskou abecedou a roku 1872 i

⁴⁰ Thaden,E,:Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855 - 1914. Princenton 1981,s.64

švabachem. Tyto musely být tištěny azbukou. Nový typ národnostního myšlení se začíná objevovat v druhé polovině 70. let a je spojen s publikací článků nastupující litevské inteligence v periodikách vycházejících v Prusku.⁴¹ V roce 1888 byl založen spolek Litva usilující sjednotit národní úsilí litevských studentů. Na jeho platformě vznikly tři skupiny politických směrů. Prvním byla umírněná skupina, která nikdy nepřekročila požadavek kulturní autonomie a vyhýbala se konfliktu s carismem. Z druhého levicově orientovaného liberálního směru vzešla Litevská demokratická strana (ilegální) založená roku 1902. Jejím cílem bylo vytvoření nezávislé demokratické Litvy s rovnými právy všech jejích národností na přibližně etnických hranicích. Třetí, socialistická skupina se osamostatnila roku 1895 založením Litevské sociálně demokratické strany. Je zajímavé, že Litva byla po Irsku druhou zemí, z níž odešel značný podíl jejího obyvatelstva hledat zaměstnání a nový život za moře do Ameriky. Litevská emigrační vlna směřuje zejména do USA a Kanady. Existují odhady, že před 1. světovou válkou žila mimo oblast pobaltí (myšleno v Americe asi 1/3 všech Litevců).⁴²

2.5.3. Revoluce v Rusku 1905 a její vliv na diferenciaci politického života

Na základě velkých hospodářských a politických změn, které nastaly na konci 19. a začátku 20. století, došlo k vyostření politických, ekonomických a etnických poměrů v Pobaltí. Objevila se nová generace lotyšských i estonských politiků. Nepříliš složitá politická scéna Pobaltí, která byla limitována systémem samoděržaví, se rozštěpila na konzervativní, liberálně umírněné, radikálně demokratické a socialistické proudy. Za dočasného uvolnění systému samoděržaví a aktivizace politických hnutí za revoluce roku 1905 se vytvořila jádra politických stran, z nichž některé zůstaly i životaschopné i po porážce revoluce.⁴³ Roku

⁴¹ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 141

⁴² Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 143

⁴³ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.190

1903 byl v Curychu založen Spolek lotyšských sociálních demokratů, který si jako program vytyčil transformaci Ruska do federalistického svazku demokratických států. Zajímavé je, že v případě nemožnosti vzniku této federace propagovali, v té době ojedinělou, tezi úplného odtržení Lotyšska od Ruska. V červnu 1904 byla založena první lotyšská politická strana – Lotyšská sociálně demokratická dělnická strana, která se v roce 1906 připojila jako autonomní část k ruským sociálním demokratům. V Estonsku na podzim 1905 vznikla Estonská sociálně demokratická dělnická strana. Její část se roku 1907 připojila k ruské sociální demokracii. Na podzim roku 1905 dosáhlo napětí vrcholu. 16. října 1905 při stávkových akcích v Tallinu došlo ke střelbě, při které bylo zabito přes 90 lidí. Rozmach revolučního hnutí zastavily carské akce v prosinci 1905, kdy úřady gubernií vyhlásily válečný stav a došlo k potlačení revolučního hnutí. Část aktivistů, a to jak národnostního tak, dělnického hnutí, se před represemi zachránila útekem do západní Evropy a Skandinávie. Potlačení revoluce roku 1905 však neznamenal automaticky návrat k předchozím metodám samoděržaví. Estonština a lotyšština se rozšířily jako výuky na základních školách, nastal rozmach literárních společností. Političtí zástupci pobaltských národů se dostali do říšské duni. Události revoluce roku 1905 zřetelně ukázaly zranitelnost postavení vládnoucí německo-baltské elity a prohloubily již po staletí existující propast mezi nimi a lotyšských a estonským obyvatelstvem. Pocit nejistoty a ohrožení vedl k odchodu německého obyvatelstva ze země.⁴⁴

Revoluční události roku 1905 v Litvě měli poněkud odlišný charakter od Estonska a Lotyšska. Nepokoje rolníků nepřerostli v takovou intenzitu, jako v jiných pobaltských guberniích a spontánní útoky se omezily jen proti ruským úředníkům a učitelům. Stávkové aktivity dělníků se soustředily do Vilnius, Kaunasu, Šiaulia a Paneževys. Roku 1905, kdy padla (vyhlášením manifestu Mikuláše II.) politická omezení, vystoupila do popředí tři politická skupiny: první, která byla pro vytvoření federace

⁴⁴ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.191

Litevců s národy západní části impéria a v roce 1905 přijala název Sociálně – demokratická strana Litvy (vycházela z principu teritoriálního , nikoliv národnostního). Po porážce federalistů, ke kterému došlo na krakovském sněmu v roce 1907 vystoupila ve straně na čelní místo skupina stoupců autonomie Litvy v rámci demokratického Ruska a ke straně se též připojili také polští socialisté působící v Litvě. Dalším, radikálnějším politickým proudem, hájícím zájmy radikálnějšího rolnictva byla Litevská lidová strana (v roce 1914 přejmenována na Litevskou národně – socialistickou demokratickou stranu), reprezentovaná Jurgisem Šaulyse. Třetí, klerikální směr, byl rozštěpen mezi Litevskou křesťansko – demokratickou stranu a anacionální, programově konzervativní stranu biskupa Roppa ve Vilniusu.

Po porážce revoluce a následném utužení carského režimu sice nebyl postup carských úřadů tak drastický jako v pobaltských guberniích (území Lotyšska a Estonska), nicméně zbrzdil další rozvoj politické aktivity. Nicméně v první a druhé dumě měli zástupci Litvy (poté, co uzavřeli koalici s židovskými voliči) pět a čtyři poslance. Po oktrojované změně volebního zákona, který znevýhodňoval neruské menšiny obyvatelstva, měli ve třetí a čtvrté dumě tři a čtyři poslance.⁴⁵

2.6. První světová válka

2.6.1. Vývoj války v Pobaltí

Události ze Sarajeva v létě 1914, se podepsaly nejen na dějinách Pobaltí, ale celého světa. Pokud budeme mluvit v této práci o událostech na východní frontě, soustředím se pouze na operace a události, které mají ve svém důsledku souvislost s vývojem v pobaltském regionu, tedy hlavně na operace německé armády v severním prostoru Pobaltí. Po vyhlášení války Rusku ústředními mocnostmi (tedy Rakousko-Uherskem, Německem a Itálií) došlo k rychlé mobilizaci ruské armády. Fakt rychlé mobilizace překvapil Německo, protože neočekávalo tak rychlý nástup ruských vojenských sil.⁴⁶ Válka na východní frontě začala útokem ruské

⁴⁵ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 150

⁴⁶ Stevenson, D.: 1914 – 1918 The History of First World War. Penguin Books, England, 2004, s. 32

armády dne 17. srpna 1914, kdy byla německá armáda (která byla v početní nevýhodě) poražena v bitvě u Gumbinnen. Ruská armáda generála Samsonova pronikla do Pruska přes jižní hranici a německá vojska se po obrovských územních ztrátách stáhla až za Vislu. V té době došlo k výměně vrchního velení armád v Prusku a jako velitelé byli jmenováni Paul von Hindenburg a Erich Ludendorff . Ve dnech 23. až 31. srpna 1914 došlo k bitvě u Tanenburgu, kdy německá vojska porazila takřka dvojnásobnou přesilu ruských divizí. Tato bitva se zřejmě stala nejdrtivějším vítězstvím Německa ve válce, kdy Němci využili rozporu mezi ruskými generály Rennenkampffem a Samsonovem a obratným manévrováním dokázali porazit mnohem silnějšího nepřítele. Ze 150 000 mužů ruské armády z bitvy vyvázlo jen 10 000. V září (7.-14.9.1914) došlo k bitvě u Mazurských jezer, kdy byla ruská vojska vytlačena na sever a důsledkem bylo vyčištění celého východního Pruska od ruských jednotek.⁴⁷

Na konci ledna 1915 došlo k bojům u Bolimova (západně od Varšavy). Takřka neznámým faktem je, že zde byl poprvé ve velkém množství použit bojový plyn, ale díky zimním podmínkám nedokázal způsobit větší škody. Na druhé straně ruský protiútok skončil masakrem ruských jednotek dělostřeleckou palbou. Německé protiútoky pokračovaly dále a v červnu dobyly zpět ztracená Rakousko-uherská území. V červenci 1915 pokračoval postup německých vojsk na sever a 4. srpna 1915 centrální mocnosti obsadily Varšavu a v následujících dnech celé Polsko. V září 1915 začaly německé armády postupovat směrem na Minsk a ruské jednotky před nimi takřka bez odporu ustupovaly. Frontová linie probíhala hluboko v ruském zázemí od Rigy na severu až po Rumunsko na jihu.⁴⁸

V roce 1916 byla ruská armáda v hluboké krizi. Početně sice převyšovala početní stav rakouských a německých armád, ale technická vybavenost a zásobování však bylo hluboko pod úrovní německo -

⁴⁷ Beckett,I.F.W.: The Great War 1914 - 1918. Pearson Longman Pub.,Harlow,England 2007, s.86

⁴⁸ Beckett,I.F.W.: The Great War 1914 - 1918. Pearson Longman Pub.,Harlow,England 2007,s. 92

rakouských armád. Pod tlakem Itálie a Francie se přesto Rusko rozhodlo pro útok. Ten započal v březnu 1916 podél Baltu, ale Němci se u Vilnius ubránili trojnásobné přesile ruských vojsk. Letní ofenzíva ruských vojsk přinesla územní zisk na jižní části fronty, ale německý protiútok získal zpátky ztracená území. Rok 1917 přinesl ve vývoji světové války nové změny. Zatímco na západní frontě dohodě jeden spojenec přibyl (USA) na východě druhý odstoupil, a to bylo Rusko.

2.6.2. Revoluce v Rusku v únoru a říjnu 1917

Rusko zmítané již delší dobu velkou vnitřní krizí, a to jak hospodářskou, tak i vojenskou způsobenou neúspěchy vojenských operací se dostalo do vleklé krize, která vyvrcholila únorovou revolucí roku 1917. Vzhledem k tomu, že události, které doprovází obě ruské revoluce roku 1917, jsou důležité pro pochopení souvislosti následného vývoje v Pobaltí je nutný exkurz do těchto, z vnitřního hlediska velmi složitých událostí, které se promítly do dějin a vývoje celého světa ve 20. století.

Prvním krokem byly stávky v Petrohradě, se kterými si vojenská posádka nedokázala poradit. Revoluční náladu posilovali poslanci ruské dumy, která 11. března 1917 neuposlechla carův příkaz k rozpuštění (což byl poslední zoufalý carův pokus obnovit samoděržaví a zachránit tak Rusko z vleklé vnitropolitické krize), dospěli k názoru, že neuposlechnutím carových příkazů reprezentují vůli lidu (což mělo být jejich úkolem). Dne 12. března si дума zvolila do svého čela Výkonnou komisi, 14. března 1917 byly v Petrohradě a Moskvě svrženy všechny carské úřady a delegace umírněných socialistů (menševiků) donutila cara k abdikaci. Ten složil vládu 15. března 1917. Jeho nástupce velkovévoda Michael odmítl vládu převzít a 22. března 1917 byl bývalý car Mikuláš II. zatčen. Vznikla Prozatímní vláda z členů výkonné komise dumy a byla vyhlášena republika. Cílem Prozatímní vlády se stala sociální reforma a udržení politiky v levém spektru. Začaly vznikat tzv. sověty (což původně měly být od r. 1905 volené orgány dělnictva s cílem bojovat proti carské moci). Právě po únorové revoluci vznikaly znovu (jako zástupci jisté vrstvy obyvatelstva, kterou reprezentovali) a uzurpovali si stále více moci, až

vznikla jakási paralelní vláda, vláda sovětů.⁴⁹ Právě tato nařídila vojenským jednotkám zřídit v každé z nich tzv. vojenskou radu, která měla mimo jiné zprostředkovávat volbu důstojníků mužstvem. Toto výrazně zasáhlo již tak silně rozloženou carskou armádu, protože demokraticky fungující armáda (navíc během války) je popřením základních armádních principů, stavějících na popředí individuality vojáka a na autoritě k důstojníkům, která nemůže být u volených důstojníků dostatečná. Následkem těchto změn byl absolutní chaos v armádě, který ještě snížil již tak malou bojeschopnost ruských ozbrojených sil.⁵⁰ Problémem, který otrásal vratkou politickou stabilitou Ruska, byly názory na válku. Umírněná Prozatímní vláda chtěla ve válce setrvat (na straně Dohody), radikální bolševici naopak chtěli okamžitě uzavřít, byť i nevýhodný mír. Sověty se nedokázaly rozhodnout, která z variant je pro ně lepší. Dohodové státy podporovaly Prozatímní vládu, neboť si byly jasně vědomi následků, které by mělo pro ně uzavření východní fronty, a proto ji rychle uznaly. Zprvu ministr zahraničí Miliukov (31. března 1917) státům Dohody slibuje pokračování ve válce, nicméně pod tlakem sovětů 1.5.1917 informuje Dohodu, že se proti pokračování války zvedla v Rusku silná opozice, a že pokračování ve válce po boku Dohody je značně nejisté.⁵¹ Záhy po tom Miliukov rezignoval. Jako nový ministr (války a námořnictví) byl jmenován Alexandr Kerenskij. Ten dokázal v květnu 1917 armádu mírně posílit, zrušil „demokratický“ systém armády a vytvořil systém vojenských komisařů, kteří bránili v šíření bolševických propagandistických materiálů vyzývajících k zastavení bojů. Neúspěch letní ofenzívy byl dalším signálem k podlomení morálky ruských vojsk. Vrchním velitelem armády byl koncem července 1917 jmenován generál Kornilov, který se pokusil

⁴⁹ Wade,R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.189

⁵⁰ Wade,R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.206

⁵¹ Wade,R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.247

nastolit v ozbrojených silách pořádek, leč bez velkého úspěchu. Bolševici se v červenci 1917 pokusili o převzetí moci, nicméně jejich vzpoura nepřinesla očekávaný výsledek.⁵² Jednotky Prozatímní vlády povstání potlačily, několik bolševiků bylo zatčeno a jejich vůdce Vladimír Iljič Uljanov (známější jako Lenin) byl donucen se skrývat ve Finsku. Složitou vnitropolitickou situaci zesilovala i velká devalvace měny a byla svolána národní politická konference, jejímž cílem bylo posílit postavení Prozatímní vlády. Předseda Prozatímní vlády se rozhodl vyslat generála Kornilova zjednat pořádek do vznikajícího chaosu v Petrohradě. Generál Kornilov předpokládal, že má pomoci Prozatímní vládě upevnit moc, a to nastolením vojenské diktatury, se současnou Prozatímní vládou, jako složkou moci. Když se Prozatímní vláda o tomto dozvěděla, žádala jeho návrat a rezignaci. Kornilov však jejich naléhání ignoroval a pokračoval v cestě do Petrohradu s cílem nastolit vojenský diktátorský režim s odstraněním vládnoucí buržoazie a byl v tomto podporován množstvím levicově orientovaným sympatizantů. Paradoxem je, že jeho tažení ztroskotalo na provládních železničních odborech, které odstavily vlaky převážející jeho vojáky a jeho vydali do rukou Prozatímní vládě. Pozice Prozatímní vlády, proti které se postavil vlastní generál, byla značně nezáviděníhodná. Bolševici prohlašovali, že Prozatímní vláda chce nastolit zpět monarchii a tato populistická rétorika zapůsobila na obyvatele, kteří měli ještě v živé paměti praktiky carského samoděržaví.⁵³ Toto způsobilo, že v září 1917 bolševici poprvé dosáhli v sovětech přes 50 % delegátů (když v červu měli pouhých 10 %). Neshody mezi bolševickými vůdci Leninem a Trockým vedly k nestabilitě, byť velice krátkodobé, v bolševickém táboře. Trocký, jako předseda Petrohradského sovětu, chtěl revoluci projednat nejdříve na zasedání Všeruského sovětu, ale Lenin chtěl udeřit co nejdříve. Prozatímní vláda si všimla bolševické aktivizace a vydala zákaz manifestací v Petrohradě. Povstání začalo 7. listopadu a

⁵² Wade, R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.264

⁵³ Wade, R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.273

bolševici obsadili strategické budovy a Prozatímní vláda byla zatčena. Vojenský revoluční výbor, jehož předsedou byl Trocký, vydal prohlášení, že Prozatímní vláda byla svržena.⁵⁴

2.6.3. Brest – Litevský mír

Bolševici po listopadovém puči 1917 (byl nazýván Velká říjnová socialistická revoluce-říjnová proto, neboť podle v Rusku platného kalendáře byl 7. Listopad ještě říjnem) neměli sílu bojovat na dvou frontách. Tohoto rozpadu centrální moci využilo Německo spolu s Rakousko-Uherskem k rozsáhlému útoku na východní frontě a obsadilo Polsko, Ukrajinu a Pobaltí. Trocký byl bolševiky pověřen jednáním s Němci a Rakušany (jednak proto, že za svého německého exilu se perfektně naučil německy a jednak z titulu komisaře pro zahraniční jednání), která zahájil v prosinci 1917 v městečku Brestu Litevském (na území dnešního Běloruska). Toto jednání uměle protahoval, protože očekával zhroucení buržoazních režimů v západních zemích, protože jako fanatický revolucionářský vizionář čekal, že v nich propuknou revoluce po vzoru říjnové bolševické revoluce v Rusku. Mírové jednání bylo zahájeno 22. prosince 1917 týden po uzavření příměří mezi Ruskem a centrálními mocnostmi. Hlavním problémem, kromě Trockého manévrování, byly požadavky bolševiků, že nebudou vydávat žádné území ani platit válečné reparace a v podstatě zůstanou stejnou říší, jakou bylo carské Rusko. Nemohlo dojít k dohodě a Trockij 10. února 1918 jednání opustil. Centrální mocnosti 18. února 1918 ukončily příměří a obsadily většinu Ukrajiny Pobaltské gubernie a německé loďstvo se blížilo k Finskému zálivu a tím k hlavnímu městu Pruska Petrohradu. 3. března 1918 bolševici souhlasili s požadavky centrálních mocností a podepsali mírovou dohodu (která jim však stanovovala horší podmínky, než ta z prosince 1918, kterou odmítli). Bolševická vláda se vzdala svých nároků k Finsku, pobaltským územím (Estonsku, Lotyšsku a Litvě), území Polska a části Ukrajiny.

⁵⁴ Wade, R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.290

Brestlitevská smlouva však byla v platnosti jenom pouhých 8 měsíců, tedy do listopadu 1918, kdy Německo a Rakousko-Uhersko kapitulovalo a došlo k ukončení 1. světové války. K nulifikaci této smlouvy přistoupilo i Německo, kdy v dubnu 1922 podepsalo sovětské Rusko smlouvu v Rapallo.⁵⁵

Myšlenka poválečné orientace Pobaltských států jednak na západní Evropu ale i na poražené Německo a odklon orientace od Ruska měla několik příčin. V živé paměti obyvatel byla nadvláda carského Ruska v posledních dvou staletích (Lotyšska a Estonska), respektive v posledních 120 letech (Litvy) a násilná rusifikace v osmdesátých letech 19.století.

2.7. Polsko – sovětská válka

V listopadu 1918 využilo bolševické Rusko kapitulaci Německa k anulování výsledků územního rozdělení, které vyplývalo z Brestlitevského míru, uzavřeného na jaře téhož roku a pokusilo se opět ovládnout Pobaltí. Na jihu Rudá armáda rychle obsadila východní a severní Litvu včetně Vilnius, který padl 5. a 6. ledna 1919. Do poloviny prosince 1919 však musely ruské oddíly pod tlakem litevské armády vyklidit severní Litvu. Hlavní podíl na likvidaci sovětských vojenských jednotek však mělo polské vojsko, které během své ofenzívy na jaře 1919 obsadilo východní a jihovýchodní okraje Litvy i s hlavním městem Vilniusem. Oblast Vilenska, kde žila směsice litevského, polského, běloruského a židovského obyvatelstva si Litevci nárokovali z historických a kulturních důvodů, jako své starobylé hlavní město, stejně tak činili Poláci, kteří argumentovali především důvody etnickými. Polská politická reprezentace odmítala samostatnou Litvu, jako údajný německý výtvar, vzít vůbec na vědomí.⁵⁶

Doktrína Litevců požadovala obnovení svého státu, nikoliv v jeho historickém rozsahu, ale argumentovala etnickými hranicemi litevského

⁵⁵ Beckett, I.F.W.: The Great War 1914 - 1918. Pearson Longman Pub., Harlow, England 2007, s.174

⁵⁶ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s.168

národa, ovšem v rozsahu odpovídajícímu zhruba 16. století. Odmítla vzít na vědomí etnické posuny, které proběhly v 17.-19.století a polsky hovořící obyvatelstvo považovala za zpolonizované Litevce. Mezi oběma nově vzniklými státy se rychle prohlubovala propast, zejména na konci srpna 1919 po odhalení polského pokusu vyvolat povstání a svrhnout litevskou vládu v Kaunasu (kam odešla z Vilniusu před bolševickými ruskými vojsky), který byl organizován podle instrukcí polského maršála Jozefa Pilsudkého. Spor se neúspěšně snažila vyřešit i Dohoda, která od června 1919 stanovila několik demarkačních linií, ponechávajíc však Vilnius a pruh kolem strategické železnice do Daugavpilsu v Polsku. Bolševické Rusko mírovou smlouvou z 12. července 1920 uznalo Litvu de iure a přiznalo jí rozsáhlá území. Vilenska a bývalé Černé Rusi, kde Litevci tvořili proti Bělorusům, Polákům a Rusům menšinu. Židovští a běloruští představitelé byli nakloněni spíše začlenění do litevského státu, který jim nabízel lepší autonomní podmínky, než připojení k Polsku. 15. července 1920 za protiofenzívy proti Polsku bolševická vojska znovu obsadila Vilnius a za povolení průchodu svých vojsk územím kaunaské Litvy ji přislíbila navrátit Litvě. Litevská vláda sice vyhlásila polsko-sovětské válce neutralitu, jejím územím však procházely jednotky Rudé armády a naopak litevské oddíly využily polského oslabení a obsadily nárokovou oblast Suvalek, odkud však byly během polské ofenzívy na přelomu srpna-září vytlačeni zpět. Sovětská vláda Litevcům Vilnius na konci srpna 1920 skutečně předala a 26. srpna 1920 byl Vilnius vyhlášen hlavním městem Litvy. Jak již bylo řečeno, 12. července 1920 podepsal zástupce sovětského Ruska Čičerin smlouvu s Litvou, ve které jí mimo jiné byla přiznána veškerá nárokováná území, o které probíhal spor s Polskem a vytvořil tak základ pro pozdější protipolské spojení. Smlouvy neznamenal jen první uznání pobaltských států de iure, ale vytvořily i další impuls pro řešení konečných hranic v této oblasti. 13. července 1920 sice podepsala polská delegace úmluvu o přenechání Vilniusu Litevskému státu, ale o jeho konečném osudu měla rozhodnout nejvyšší spojenecká rada. Belgický ministr zahraničních věcí P. Hymanse předložil v září 1920 ve Společnosti národů delimitační projekt, který vymezil jižní a východní hranici Litvy, přičemž Suvalky připadly Polsku. Dne 7. října 1920 podepsali zástupci Polska a Litvy v Suvalkách smlouvu o dočasné demarkační čáře

(Hymansova linie), kterou se Vilnius přiznával Litevcům. Polská strana se s tímto nesmířila a podle pokynů velitele polské armády maršála Pilsuckého provedl generál Lucjan Żeligowski vzpouru, když odmítl poslušnost Varšavě a se svou divizí během podzimu 1920 zahájil polskou okupaci Litvy, ta však byla odražena a 21. listopadu 1920 obě strany přistoupily na příměří a společnost národů prosadila vytvoření šestikilometrového demilitarizovaného pásma.⁵⁷

Dne 20. února 1922 však nově zvolený polský sejm rozhodl o připojení Vilenska a legislativně tuto anexi legalizoval. Pro Polsko nebylo získání Vilenska motivováno pouze národnostními aspekty. Na první pohled byl zřejmý strategický význam Vilenského pruhu jako bariéry mezi územím Litvy (kterou polští politici považovali za německý protipolský výtvar), Německa (Východního Pruska) a Sovětského svazu a v přehrazení možného pozemního mostu mezi oběma velmocemi, jejichž revizionistických tendencích se Polsko, jak ukázaly další události na konci třicátých let 20.století, právem obávalo. Litva tento akt potvrzený rozhodnutím konference velvyslanců Dohody dne 15. března 1923 o polských východních hranicích nikdy neuznala. Hranice v litevské právní interpretaci označované jako demarkační a od roku 1928 jako administrativní linie (nikoliv jako hranice státu) byla téměř neprůchodná.⁵⁸ Na počátku ledna 1923 litevská vláda po tajných přípravách z inscenovala v Klajpedě (oblast tzv. Malé Litvy, někdy též nazývaná Memel, která byla od roku 1919 pod zprávou Dohody) povstání a ve dnech 10.-15. března 1923 litevské dobrovolnické jednotky přes slabý francouzský odpor celou oblast obsadily. Německé obyvatelstvo, které tvořilo nezanedbatelnou část obyvatelstva tzv. Malé Litvy odpor nekladlo, protože o klidném průběhu celé akce byl litevský premiér ujištěn německými diplomaty předem. Litevská vláda v Kaunasu se sice od celé akce formálně distancovala, ale konference velvyslanců Dohody nakonec přes počáteční protesty celý akt

⁵⁷ Shewchuk, S.N.: The Russo-Polish War of 1920. Ph.D. dissertation, University of Maryland College Park, 1966 ,s.48

⁵⁸ Shewchuk, S.N.: The Russo-Polish War of 1920." Ph.D. dissertation, University of Maryland College Park, 1966 ,s 56

uznala. Velmoci doufaly, že klajpedskou kompenzací nahradí Litvě Polsku přiznanou oblast Vilenska. Klajpedská konvence, schválená Radou společnosti národů 14. března 1924 a 8. května 1924 podepsaná zástupci Velké Británie, Francie, Itálie, Japonska a Litvy, potvrzovala připojení území tzv. Malé Litvy k litevskému státu, celé území si však podrželo zvláštní autonomní statut.⁵⁹

Pokud se máme zmínit o průběhu sovětsko-polské války probíhající na území samotného Polska, je nutno konstatovat, že po počáteční fázi, kdy polské jednotky překvapivě dobyly rychle Kyjev, byly následně polské jednotky zatlačeny až k Visle a Tuchačevského oddíly stály před Varšavou.

Polsko- ruská válka a některé její aspekty jejího vzniku stojí za podrobnější zmínku. Tato poměrně opomíjená epizoda počátku dvacátých let 20.století má své kořeny v historicky dlouhodobém soupeření Polska a Ruska v regionu východní Evropy, která skončila rozdělením Polska po porážce povstání Tadeuzse Kosciuszka. Tvzení, že by válka mohla vzniknout, aniž by proti sobě bojovaly dvě armády, se zdá být absurdní. Nicméně počátek této války byl přesně takový. Válka nebyla vůbec vyhlášena. Německá armáda na východě nebyla poražena a nacházela se v prostoru, který je označován jako Ober – Ost. Podle příslušného článku dohody o příměří z Compiègne, se měly německé jednotky z bývalého ruského území stáhnout „jakmile to spojenci budou považovat za patřičné“. Spojenci však v tom, co považovat za patřičné nebyli jednotni – Francouzi chtěli aby se německé jednotky stáhly okamžitě (jako předběžný krok k rozpuštění německé armády), zatímco Britové a Američané si mysleli, že by měly zůstat, kde jsou, aby zabránily postupu bolševiků do Evropy.⁶⁰ Dne 5. února 1919 se v Bialystoku setkali představitelé Polska a Německa, kteří měli pověření svých vlád a podepsali evakuační dohodu, kde se mimo jiné uvádělo, že polské ozbrojené síly mají překročit německé linie a obsadit bolševickou frontu.

⁵⁹ Shewchuk, S.N.: The Russo-Polish War of 1920." Ph.D. dissertation, University of Maryland College Park, 1966 ,s.58

⁶⁰ Davies,N.: Bílý orel,rudá hvězda.BB/art s.r.o. Praha,2006, s.20

Dne 12. ledna 1919 nařídilo sovětské vrchní velení „hloubkový průzkum“ až po řeky Němen a Bug. Tato operace měla krycí název „Cíl Visla“. Je otázkou, zda krycí název koresponduje vzhledem k žalostnému stavu sovětské Západní armády s cílem skutečným. Varšavská vláda však pokládala krycí název za důkaz záměru.⁶¹ Stažení německých jednotek prostě vytvořilo vakuum, do něhož spontánně vnikly polské i sovětské jednotky. Poláci vyrazili 9. února 1919. Sovětská Západní armáda už postupovala ze svých základů ve Vilně a v Minsku. Dne 14. února 1919 v sedm hodin ráno, když kapitán Mienicky z polské jednotky vedl 57 vojáků a pět důstojníků do městečka Bereza Kortuska zjistil, že je městečko obsazeno bolševiky. Došlo ke krátkému střetu, při němž bylo zajato osmdesát vojáků Rudé armády. Polsko – sovětská válka započala. Dále je ještě důležité s v této souvislosti zmínit o tom, že vrchním velitelem polské armády byl maršál Jozef Piłsudski. Byl to rodák z Vilnius, což by vysvětlovala jeho tvrdošijnou snahu udržet oblast Vilenska jako součást Polska.⁶²

V roce 1919 byla Polsko-sovětská válka poměrně lokální záležitostí, ale v srpnu 1920, kdy došlo k porážce Tučačevského u Varšavy a následnému rychlému postupu polských vojsk na východ až na úroveň linie Polovo, Minsk, Tarnopol. Koncem roku 1920 byly vojenské akce Polska (zejména kvůli tlaku mocností Dohody) zpomaleny a v říjnu 1920 na konferenci v Rize (dne 12. října 1920) byly mezi polskou a sovětskou delegací vyjednány podmínky dohody o příměří, které vstoupilo v platnost 18. října 1920 a dne 18. března 1921 byla v Rize podepsána mírová smlouva, která stanovovala východní hranice Polska to v zásadě tak, že potvrzovala linii fronty ze dne 12. října 1920.⁶³

⁶¹ Davies, N.: Bílý orel, rudá hvězda. BB/art s.r.o. Praha, 2006, s. 48

⁶² Davies, N.: Bílý orel, rudá hvězda. BB/art s.r.o. Praha, 2006, s. 257

⁶³ Davies, N.: Bílý orel, rudá hvězda. BB/art s.r.o. Praha, 2006, s. 260

3. Ústavní vývoj pobaltských států

3.1. Litva

3.1.1. Historie a ústavní základy Deklarace nezávislosti Litvy

Při posuzování vývoje národních hnutí a národní státnosti v mezinárodním kontextu, je zřetelná interakce mezi vnitropolitickými a zahraničními faktory. Bez některých historických událostí v obecné evropské rovině, by bylo pro litevskou populaci jak v letech 1917-1921 tak v letech 1981-91 velmi obtížné dosáhnout plné nezávislosti.

Vážné pokusy obnovit samostatný litevský stát se začaly objevovat od roku 1916. Zatímco na počátku I.světové války se Litevci projevovali ve vztahu k carskému Rusku v zásadě loajálně, po Německé okupaci území v roce 1915 došlo k zásadní změně. Litevská politická reprezentace se začala orientovat na Německo, neboť cítila větší možnost získat souhlasné stanovisko této velmoci ať již ke vzniku autonomního celku v rámci německého císařství, nebo dokonce ke znovuoobnovení Litvy jako samostatného státu.

V srpnu 1915 a v březnu 1916 se konaly konference zástupců Litvy ve Švýcarsku (první v Lausanne a druhá v Bernu). Na druhé konferenci v Bernu, se poprvé objevil požadavek nezávislosti Litvy. Nicméně v dubnu 1916 se Německo rozhodlo nevrátit zabraná území v Pobaltí a přišlo s vlastním plánem, který měl vytvořit (respektive „obnovit“) Kuronské knížectví a Litevské velkoknížectví. Vzhledem k tomu, že by těmto územím vládl Vilém II. (buď jako německý císař, nebo jako pruský král), vznikla by tak personální unie Litvy s Německem. Ale i přes tento politický výhled německá okupační správa Litvy umožnila jeho politickým představitelům odjet v červnu 1916 do Lausanne na setkání domácích a zahraničních představitelů Litvy, kde se tyto složky, jak domácí, tak zahraniční politické reprezentace, shodly na společném postupu a tím mělo být vytvoření samostatného litevského státu.

Obnovení litevského státu ve dvacátých letech 20.století je produktem dvou obdobně silných historických faktorů: zhroucením

carského Ruska a s porážkou Německa na konci 1. světové války. Vzniklo zde mocenské vakuum, které umožnilo možnost vzniku nástupnických států v oblasti Pobaltí. Vznik litevského státu byl umožněn nejen v důsledku 1. světové války, ale i díky předcházející represivní politice carského Ruska, které svou politikou posílilo národní povědomí Litevců, a rozhodujícím způsobem přispělo ke vzniku Litevské republiky.⁶⁴

Po vzniku samostatného litevského státu bylo další snahou Litevců, v zesílené míře hlavně na konci dvacátých let, posílení větší nezávislosti a mezinárodního respektu, kdy tato snaha plně korespondovala s emancipačními směry ostatních okrajových států východní Evropy, jako bylo Polsko, Finsko, Estonsko a Lotyšsko. Vznik nových států nemůže být posuzován pouze jako revoluční akt. V případě Polska nebo Československa byla snaha o legitimizaci z historického hlediska zjednodušena tím, že existence států byla nazpět několik století prokázána. Také Litva byla také schopna deklarovat, že „se znovu obnovuje stát, jež v minulosti existoval“ .⁶⁵

Zřízení státu Litva probíhalo na území okupovaném Německem a pod jeho patronátem. Dne 2. června 1917 schválil vojenský velitel územního celku Severovýchod (německy Ober - Ost) generál Erich von Luddendorf , do kterého patřila i Litva, dokument o vytvoření Národní rady. Na dny 1 - 4. srpna 1917 bylo do Vilnius svoláno ustavující zasedání organizačního výboru, což zasedání osobností různého společenského postavení a politických směrů (pět zástupců zastupujících Vilnius a 16 provinčních zástupců), tedy volně řečeno, konference zástupců všech politických stran a hnutí působících na litevském území. Dne 18. září proběhl sjezd delegátů pod vedením J. Basanavičiuse, kterého se zúčastnili dva zástupci z každého ze 33 krajů a na kterém byl jako cíl práce označen vznik samostatného litevského státu v etnografických hranicích. Konference zvolila litevskou Národní radu (litevsky Lietuvos Taryba), skládající se z dvaceti členů, jako jakousi prozatímní vládu. Za předsedu pětičlenného předsednictva Národní rady byl zvolen právník a

⁶⁴ Spekke, A.: History of Latvia. Stockholm, 1957, s. 88

⁶⁵ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 156

bývalý ředitel litevského uprchlického výboru Antanas Smetona, který se následně stal jednou z klíčových osobností litevské státnosti. Tímto byl učiněn první krok k vytvoření litevského státu.

Národní rada při rozhodování o osudu země nebyla rovna německé vojenské správě. Národní rada působila vlastně jako poradní orgán německé okupační správy. Její založení a zahájení činnosti prokázalo, že je to krok správným směrem i přes všechny peripetie a problémy. Národní rada se tedy snažila ze všech sil prosadit nezávislost Litvy. Dne 20. října 1917 se obrátilo dočasné předsednictvo Národní rady na kancléře a velitele územního celku Ober-Ost se žádostí o účast na vládě vojenské správy a se žádostí o vyjasnění území ze kterého měla být Litva vytvořena. Litevské pozice také zajišťuje A. Smetona, který na své přednášce 13. listopadu 1917 v Berlíně, staví litevskou nezávislost nikoli na historických základech, ale na etnografických hranicích a na základech německo-litevské spolupráce. O dva týdny později, 29. listopadu 1917, hrabě Hertling, jako německý kancléř v Reichstagu, deklaroval nezávislost Litvy a Národní rada pak následně oznámila 11. prosince 1917 „Obnovení samostatného litevského státu s hlavním městem ve Vilniusu“ a ihned požádala o ochranu a pomoc Německou říši. Prakticky ale tímto prohlášením souhlasila s protektorátem Německa a někteří členové Rady opustili. V jednání s Německem docházelo ke zpoždění a v souvislosti s Brest-Litevským mírovým jednáním se nejevilo řešení litevské otázky jako již naléhavé (tedy pro Německo), Národní rada proto proklamovala 16. února 1918 obnovení státu na demokratickém základě, jako nezávislý Litevský stát s hlavním městem Vilniusem a oddělením všech státních vazeb, které dosud existovaly s jinými státy. Toto prohlášení mělo být oficiálním vyhlášením nezávislosti, ve kterém však nebylo, ale ani slova o prosincové deklaraci ani o „napojení“ na Německo. Tento krok se pochopitelně nelíbil Německu, které bylo ochotno Litvu uznat pouze pole vyhlášení z 11. prosince 1917.⁶⁶ Německá vláda znovu uznala Litvu až 23. března 1918, poté co delegace Rady potvrdila prosincové závazky

⁶⁶ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.4

(nabízí se zde analogie s lavírováním ruské delegace vedené Lvem Trockým na jednání v Brestu Litevském), které upevnily vazby na Německou říši v politickém, dopravně-politickém a finančním hledisku .

Situace se změnila po zhroutilí německých vojenských plánů v době kancléřství Maxe Bádenského, kdy došlo k uznání samostatného Litevského státu a kancléř uznal právo Taryby (Národní rady , někdy též Litevské rady) na vytvoření litevské vlády, dále nařídil vojenské správě předat veškerou administrativu a pravomoc litevským úřadům a slíbil stažení armády.

3.1.2. Prozatímní ústavní zřízení v letech 1918 – 1922

Vyhlášení nezávislosti Litvy neodpovídá přesně časově počátku ústavního vývoje. Nicméně na počátku vzniku nezávislého litevského státu se pracovalo s návrhem ústavy, který stanovoval konstituční monarchii jako ústavní formu. Aby došlo ke zdůraznění nezávislosti Litvy vůči vnějšku, rozhodla Národní rada na oficiálním zasedání dne 11.07.1918, že se nadále bude označovat jako Státní rada a zvolila Württemberského katolického vévodu Viléma z Urachu, pod jménem Mindaugas II.(což mělo evokovat na historickou úlohu prvního litevského krále Mindaugase), za krále Litvy. To se setkalo s odporem v Berlíně, kde bylo uvažováno o vytvoření Sasko - litevské, nebo Prusko- litevské unie (myšleno personální unie).

Rozhodnutí o formě státu, jako konstituční monarchii, bylo 2. listopadu 1918 ale opět zrušeno, když Německá říše podepsala v Compiègne příměří se státy Dohody, tím pádem došlo zhroutilí Německa a z toho plynoucí osvobození Litvy od dohod s Německem.⁶⁷ Ve stejný den vyhlásila Národní rada v krátkém dokumentu prozatímní ústavu :*„Lietuvos valstybes laikinosios konstitueijos pamatiniai desniai“* („Základy prozatímní ústavy Litevců“), která rámcově vytyčila státní zřízení a podtrhla Litevský

⁶⁷ Vainuite,I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University,Kaunas, 2001, s.5

záměr založení státu. Zpočátku bylo v preambuli uvedeno, že se jedná jen o prozatímní ústavu. Přechodný charakter byl také zřejmý z článků 26-29, kde bylo vytvoření ústavodárného shromáždění (Steigiamasis Seimas/Hlavní sněm). Nicméně obsahuje již tato provizorní ústava (respektive základy prozatímní ústavy) základní principy přístupu k demokracii a k parlamentnímu systému vlády, jako základ budoucí organizace státu.⁶⁸

Demokratická povaha této předběžné, v západním stylu převzaté ústavy měla v Litvě značnou váhu, protože sama Národní rada nepovstala z demokratických voleb. Podobně významné bylo i to, že ústava vybrala jako formu státu parlamentní demokracii, ač to nebylo v ústavě výslovně uvedeno.

Princip dělby moci je zakotven v §1 ústavy, přičemž nejvyšší prozatímní státní orgány byly Národní rada a předsednictvo národní rady s vládou (ministerský kabinet). Národní rada plnila funkci parlamentu (tedy moc zákonodárnou), naopak předsednictvo Národní rady mělo funkci dvojí. Na jednu stranu mělo výkonnou moc, která byla vykonávána vládou (§10), na druhou stranu byla hlavou státu až do doby, než bude zřízen nejvyšší orgán státní moci, hlava státu (§9). Všechny úkony předsednictva (viz. §12) podléhaly podpisu všech tří členů předsednictva, tj. předsedy, a dvou místopředsedů. V prozatímní ústavě je možné nalézt princip odpovědnosti vlády, kdy vláda závisela na důvěře Národní rady a byla jí odpovědná. Musela odstoupit, když jí Národní rada vyslovila nedůvěru (§18). Rozpuštění Národní rady se ale nepředpokládalo. Národní rada měla také další možnosti kontroly vlády: interpelaci a právo žádosti (§7) a právo na informace a právo na vysvětlení (§21). Provizorní ústava z roku 1918 obsahuje také oddíl základních práv občanů. V §22 je ukotvena rovnost před zákonem bez rozdílu pohlaví, národnosti a víry. V §23, věta I., ujišťuje o nedotknutelnosti lidských (osobních) svobod, o právu na nedotknutelnost domova a majetku a zaručuje právo na shromažďování, sdružování, svobodu tisku, názoru pokud není v přímém rozporu se státními zákony. Shromažďování ozbrojených osob je

⁶⁸ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s6.

považováno za zakázané (§23, věta II.). V případě stanného práva může dojít k omezení občanských svobod zvláštními zákony (§25). Významný je také v ústavě definovaný většinový princip vlády.

Změna prozatímní ústavy z roku 1918 proběhla 24. ledna 1919. V §30 bylo stanoveno, že vláda (ministerský kabinet) má právo mezi zasedáními Národní rady přijmout prozatímní zákony, které musí být Národní radě předloženy na jejím příštím zasedání ke schválení.

Když počátkem prosince 1919 došlo k obsazení Vilniusu vojsky bolševické Rudé armády a byla zde vyhlášena Litevská socialistická republika, vláda odešla do Kaunasu. Počátkem roku 1919 ovládali bolševici skoro polovinu území státu. V únoru 1919 vznikla Sjednocená sovětská republika Litvy a Běloruska, nazývaná též LitBel. Tento útvar existoval pouze po dobu sto dní a sovětská moc zde na jaře 1919 padla. Příčinou pádu byly útoky rolnictva, které na své straně měla litevská vláda v Kaunasu a také vojenské akce Poláku v rámci Polsko – sovětské války (viz kapitola pojednávající o Polsko – sovětské válce). V této době obsadilo Polsko Vilensko (východní oblast Litvy) a odmítlo ji Litvě vrátit (zdůvodňováno to bylo etnickým složením obyvatelstva), což bylo důvodem pro přerušování kontaktů Litvy s Polskem a zdrojem obrovského napětí mezi oběma státy.⁶⁹

4. dubna 1919 byla přijata tzv. druhá přechodná ústava, což v podstatě znamenalo prodloužení platnosti prozatímní ústavy z roku 1918. Hlavní změna ústavy byla v tom, že postrádala princip tří předsedů a zavádí institut prezidenta (část II.) Volba prezidenta měla být až do zasedání Hlavního sněmu (Ústavodárného shromáždění) prováděna Národní radou. Na prezidenta přešla funkce moci výkonné, která do té doby příslušela předsednictvu Národní rady. Prezident získal právo svolávat Národní radu k zasedání a rozpustit ji (§9). Kromě toho měl prezident poměrně široké pravomoci v oblasti zákonodárné moci, (srov. §14, §17). 4. dubna 1919 byl Antanas Smetona zvolen prezidentem. Na rozdíl od ústavy z roku 1918 zaváděla ústava z roku 1919 Úřad státního

⁶⁹ Davies,N.: Bílý orel,rudá hvězda.BB/art s.r.o. Praha,2006, s.165

kontrolora (§34-42). Charakteristické pro ústavu z roku 1919 bylo posílení moci výkonné (prezident, vláda) ve vztahu k zákonodárné moci (Národní rada). V září 1919 byla Litva uznána de facto dohodovými mocnostmi, bylo to až po Lotyšsku a Estonsku, vliv na to měl již zmiňovaný konflikt s Polskem o území Vilenska . Jako první uznalo Litvu de iure Sovětské Rusko v roce 1920 (a v červenci byla podepsána mírová smlouva mezi těmito státy, v které Sovětské Rusko rezignovalo na veškeré mocenské a teritoriální nároky vůči Litvě z titulu její bývalé příslušnosti k carskému ruskému impériu), státy Dohody Litvu uznaly de iure dokonce až v září 1921(průtahy byly výsledkem obsazení Vilenska Polskem). Litva se (stejně jako Lotyšsko a Estonsko) chtěla stát členem Společnosti národů ale ze stejných důvodů (konflikt s Polskem o Vilensko) byla přijata až 22. září 1921.

V dubnu 1920 konečně došlo k volbě Hlavního sněmu, který nahradil „samozvanou“ Národní radu, tak jak bylo stanoveno v první ústavě z roku 1918 (§26-29).

Dne 15. května 1920 přijal Hlavní sněm toto usnesení: „Litevský Hlavní sněm, vyjadřujíc vůli Lidu, vyhláší obnovu samostatného litevského státu jako demokratické republiky v etnografických hranicích a dále zrušení stávajících vazeb s ostatními státy.“ Usnesení byl důležitý oficiální dokument, který upevnil vytvoření nového státu.⁷⁰

Dne 10. června 1920 byla přijata třetí přechodná ústava Hlavním sněmem (ústavodárným shromážděním), přičemž první dvě prozatímní ústavy byly přijaty Národní radou. Zatímco první dvě prozatímní ústavy se nevyslovují přímo k formě státního zřízení, třetí ústava se hlásí k formě demokratické republiky (§1). Tímto byla ústavou dána a upevněna státní moc a dána jí legitimita. Ústavní instituce dostaly materiální, významový základ ,účel a smysl.

Po dobu, než došlo k přijetí konečné ústavy, byla dle prozatímní ústavy z 10. června 1920 státní organizace popsána ve velmi stručné formě. Z těchto důvodů byl vedoucí demokratický princip a to zejména parlamentní systém vlády silněji vyjádřen, ve srovnání se zněním prozatímních ústav z roků 1918 a 1919. Hlavní sněm získává

⁷⁰ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.6

všechny síly, pravomoci řádného parlamentu. V ústavě je zakotveno, že Hlavní sněm ztělesňuje suverenitu Litevského státu (§2), přijímá zákony, ratifikuje smlouvy s jinými státy, potvrzuje státní rozpočet a dohlíží na provádění právních předpisů (§4). Výkonná moc byla delegována na prezidenta a vládu (§5). Prezident byl volen Hlavním sněmem (§7). Ztratil mnoho svých pravomocí a stal se spíše reprezentantem s omezenými pravomocemi (§8). Je třeba poznamenat, že z hlediska základních práva obyvatel (§15,16) byl návrh mnohem více radikální, než je tomu v konečné ústavě z roku 1922. Například dle §16, věty 2 byl zrušen trest smrti, dle §16, věta 1 bylo zaručeno právo na stávkou.⁷¹

Při srovnání tří provizorních ústav z roku 1918-1920 docházím k závěru, že první a třetí provizorní ústava, na rozdíl od druhé, posilují více pravomoc Hlavního sněmu, zatímco v druhé prozatímní ústavě z roku 1919 je jasně vidět úsilí o upevnění rovnováhy mezi parlamentem a prezidentem. Především odlišná úprava pravomocí a postavení hlavy státu v prozatímních ústavách ukazují, že litevská státnost byla hlavním cílem pro tehdejší politiky. Velký politický význam tkví i v tom, že prozatímní ústava z roku 1918 v §2 a §28 a stejně tak v prozatímní ústavě z roku 1919 v §2 a §32 jmenuje Vilnius jako hlavní město, a také Vilnius jako sídlo vlády a místo pro svolávání Hlavního sněmu. Nicméně třetí prozatímní ústava z roku 1920 a ústava z 1922 o tom mlčí. To, že oblast Vilnius v nově vytvořeném státu Litevském byla v období 1920-1939 obsazena Polskem, vyústilo ve svár mezi Polskem a Litvou, jehož hlavní příčinou bylo držení Vilnius, historického hlavního města starého velkovévodství Litevského, které se stalo hlavním místem sporu, jak je již výše zmiňováno.⁷²

3.1.3. Ústava z roku 1922

Politická situace byla charakterizována ve 20. letech, stejně jako

⁷¹ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.7

⁷² Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.11

v jiných evropských zemích, vzestupem demokratických sil. Litevský lid trpěl dlouhou dobu pod útlakem carského Ruska, což bylo důvodem pro jeho touhu po demokracii a svobodě. Nová ústava byla realizací této touhy po demokracii a stabilním státu. Tak si rozhodli Litevci o demokratickém systému a zvolili ho po vzoru jak Švýcarska, tak Výmarské republiky a v ústavě z roku 1922 pevně zakotvili demokratický organizační model. Byla přijata Ústavodárným shromážděním 1. srpna 1922 v Kaunasu.

Ústava se skládá z preambule a ze 108 paragrafů, rozdělených do 15 článků. Už preambule ukazuje na výchozí bod původu ústavy, protože říká: „Ve jménu boha všemohoucího, Litevský lid přijímá následující ústavu litevského státu“.⁷³ Obecné programové přihlášení k demokracii je dle §1 odst. 1 ústavy: „Stát Litevský je nezávislá demokratická republika“, což v následujícím odstavci vysvětluje zásadou svrchovanosti národa: „lid má nárok na suverenitu. Ačkoliv je v ústavě rozhodnuto o zastupitelské demokracii, také zde je účast lidu na státním rozhodování předvídána například legislativními iniciativami podepsanými nejméně 25 000 voliči (§20) a záležitostmi týkajícími se novely ústavy (§102,103 odst. 2 věta 1). Změna ústavy mohla být iniciována parlamentem, exekutivou nebo 50000 registrovanými voliči. Změna Ústavy schválená dvou třetinovou většinou v Parlamentu, byla přijata, jestliže prezident, nebo jedna čtvrtina poslanců parlamentu nebo 50000 registrovaných voličů nepodali návrh, aby se o změně jednalo v referendu v době tří měsíců po schválení. Změna ústavy schválená čtyř pětinou většinou poslanců Parlamentu byla přijata dnem, kdy byly vyhlášena.“⁷⁴

Přes soulad s povahou parlamentního systému, byla v této ústavě výrazná převaha rozdělení pravomocí ve prospěch legislativní moci, tedy parlamentu. Sněm byl nejen hlavní zákonodárný orgán (§27, věta 1), ale také měl vedoucí postavení v politickém životě (§29-31). Prováděl vnitřní kontrolu a měl na starosti interpelace a žádosti (§28) a proto byla ve skutečnosti exekutiva pouze „výkladem vůle sněmu“.⁷⁵

⁷³ The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas ,1922

⁷⁴ The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas ,1922

⁷⁵ The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas ,1922

Ústava po formální stránce poskytovala široké pravomoci prezidentovi. Byl nejvýznamnějším představitelem státu, zejména v mezistátních věcech (§46). Také jmenoval orgány státní kontroly (§48) a měl podle §49 právo jmenovat a odvolávat státního kontrolora (nejvyššího úředníka).

Prezident byl volen na tříleté volební období většinou celkového počtu poslanců. Musel být starší 35 let. Ta samá osoba nemohla být zvolena na více než dvě tříletá volební období. Prezident mohl být odvolán ze svého úřadu kvalifikovanou většinou všech poslanců (tedy bylo potřeba 2/3 hlasů z celkového počtu poslanců). Prezident měl pravomoc rozpustit Parlament, ale pak musel být znovu zvolen (nebo nezvolen) novým Parlamentem. Prezident reprezentoval republiku, byl vrchním velitelem armády, jmenoval ministerského předsedu pro sestavení kabinetu, schvaloval jeho složení, potvrzoval ve funkci litevské diplomaty, jmenoval státního kontrolora, vyhlášoval zákony přijaté parlamentem. Do 21dnů poté, co byl zákon vydán, měl prezident pravomoc ho vrátit parlamentu k novému projednání. Jestliže byl zákon znovu schválen, musel ho prezident vyhlásit. K tomu měl postavení vrchního velitele ozbrojených sil (§53) a podle sněmem schváleného zákona velel armádě (§50 odst.1). Konečně měl prezident právo předčasně rozpustit sněm bez podmínek, které tuto pravomoc omezovaly.

Přestože na první pohled měl prezident rozsáhlé pravomoci, byly ve většině oblastí svázány se souhlasem sněmu. Například prezident nemohl dle svého svobodného uvážení potvrdit předsedu vlády a jím ustavený kabinet bez souhlasu sněmu. Složení kabinetu (vlády) tedy záviselo na složení politických sil ve sněmu a mohlo existovat pouze s důvěrou sněmu (§59, odst. 2).⁷⁶

Sněm mohl, přes prezidentovo veto, opětovným hlasováním prosadit příslušný zákon (§50 odst. 3. věta 2.). U zákonů které byly 2/3 členů sněmu odhlasovány jako naléhavé (přijaté ve stavu nouze), nemohl

⁷⁶ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.14

prezident použít veto vůbec. Tak zůstaly prezidentu pouze široké reprezentativní funkce.

Všechny úkony prezidenta potřebovaly k platnosti kontrasignaci předsedy vlády nebo příslušného ministra (§55). Protože, dle ústavy, byl prezident volen sněmem (§41), byly jeho úkony nepřímo sněmem kontrolovány. Osoba prezidenta byla také závislá na parlamentu zejména z hlediska toho, že kvalifikovaná většina členů sněmu mohla předčasně ukončit jeho tříleté funkční období (§44, odst. 3). Důležitá byla skutečnost, že úřad prezidenta a sněm měl shodné funkční období. Nově zvolený, nebo předčasně nahrazený sněm by pak volil nového prezidenta (§52 odst. 2). Tímto byla nezávislost prezidenta omezena, jeho institut oslaben.

Ústava z roku 1922 obsahuje obvyklý výčet základních práv. I když by člověk mohl z názvu druhé části „Občané Litvy a jejich práva“ dovozovat, že pouze plnoprávní občané, se mohou těšit z těchto práv, téměř všechna základní lidská práva, bez ohledu na to zdali občanská nebo politická, jsou považována ne za občanská, ale za lidská práva a tak je jim třeba rozumět. Ústava také obsahuje „obvyklý Diktátorský článek“ (§32), jehož prostřednictvím může být část základních práv dočasně odejmuta (zejména §11-12, 14-17), a to v případě války, ozbrojeného povstání nebo v případě jiných nebezpečných nepokojů prezidentem republiky na žádost vlády. Demokratický charakter ústavy potvrzuje i záruka práv národnostních menšin (oddíl 7).⁷⁷

I když prozatímní ústavy významně přispěly k rozvoji Litevského státu, ústava z roku 1922 má mnohem větší význam, protože ústava byla sněmem, jako národem zvoleným parlamentem, připravena a také přijata. Zvláštní význam ústavy z roku 1922 spočívá také v tom, že upevnila provizorní právní instituce státu a stanovila pevný ústavněprávní základ. Ústava z roku 1922 je nazývána jako moderní demokratická ústava. Na druhou stranu však byla také z důvodů příliš vysokých pravomocí přidělených sněmu kritizována. Jasně ale padne do oka, že ústavodárce

⁷⁷ The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas ,1922

v souvislosti s pozvednutím pravomocí sněmu v ústavní struktuře, nebral skutečnou situaci země v úvahu. Strany nedokázaly vytvořit jednotnou a stabilní většinu. Přestože vláda politických stran byla jednou z hlavních poznávacích vlastností vnitřní politiky, byly politické strany v ústavě z roku 1922, stejně jako ve všech ostatních ústavách v letech 1918-1938, ignorovány. Proto fungovaly politické strany ve stavu kompletního ústavního opomenutí, i když jejich role v reálném životě a zejména při volbách do sněmu byla značná. Přestože existence několika stran byla v litevské společnosti vyžadována, velmi rychle se stala zdrojem nestability a politického neklidu ve státě.⁷⁸

3.1.4. Přechod k autoritářskému režimu

Největší stranou, v převážně katolické Litvě, byli křesťanští demokraté. Ke zvratu došlo po volbách do sněmu v květnu 1926, kdy utrpěli porážku. Křesťanští demokraté byli nuceni uzavřít koalici s jinými stranami, jako byli lidoví socialisté a sociální demokraté, což vedlo k levicově orientované vládě. Vzhledem k tomu, že nová vláda nastavila konfrontační kurz politiky vůči Vatikánu, ukazovala přátelské komunistické tendence a hledala bližší kontakty s Polskem, situace vedla k nepokojům a k násilným střetům. Ránou pro demokracii byl prosinec 1926, kdy mimoparlamentní síly (velitelé litevské armády, nacionalistické skupiny) a křesťanští demokraté ve dnech 16. - 17. prosince rozvrátily litevský parlament. Vláda K. Šleževičuse a prezident K. Grinius byli sesazeni a byla vytvořena nová vláda v čele s A. Voldemarasem, tvořená členy křesťanských demokratů a nacionalistů. Prezidentem byl podruhé zvolen Antanas Smetona, který v úřadu zůstal až do roku 1940. Když se koalice mezi nacionalisty a křesťanskými demokraty relativně brzy rozpadla, a ti odstoupili z vlády, vyhlásil parlament menšinové vládě nedůvěru. Načež

⁷⁸ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.16

Antanas Smetona dne 12. dubna 1927 rozpustil parlament.⁷⁹

Ačkoliv je v §59 odst. 2, věta 2. ústavy z roku 1922 definováno, že ministerský kabinet, stejně jako každý ministr, musí odstoupit, pokud je mu sněmem vyslovena nedůvěra, tento ústavní požadavek nebyl splněn. Ústavní ustanovení, že volby do sněmu se musí konat do šedesáti dnů po rozpuštění sněmu, také nebylo naplněno (§52 odst. 3). Tak vznikl zlomový okamžik pro ústavu. Ústavní konflikt nevedl ke zrušení ústavy samotné, ale ta víceméně prakticky pozbyla smysl, protože její články nebyly naplňovány.⁸⁰

S prolomením ústavy bylo poraženo i úsilí ponechat parlament jako středobod, centrum litevského politického života. Ačkoliv i do této chvíle měly předchozí státní formy autoritářské rysy, teprve nyní se prokázalo, že prezident proces rozhodování víceméně monopolizoval a že neumožnil efektivní účast ostatních příjemců moci na rozhodování státu. Termín „autoritářský“ pak označoval způsob politické organizace litevského státu do anexe Pobaltí Sovětským svazem v roce 1940.

Z důvodu prolomení ústavy nastala ústavní krize, které byla ukončena oficiálním vyhlášením nové ústavy 25. května 1928. Protože tato ústava nebyla nikdy přijata parlamentem, bývá právem nazývána jako oktrojovaná ústava. Odhlédneme-li od nedemokratické povahy přijetí ústavy, obsahoval článek 106 ustanovení, že ústava by měla být všelidovým hlasováním přezkoumána nejpozději do 10-ti let. Nová ústava se svou konstrukcí opírala plně o ústavu z roku 1922. Téměř nezměněn zůstal oddíl pojednávající o právech občanů. Silná, velká, radikální změna byla zavedena v organizaci státu, kdy došlo k přesunu sféry moci vlivu ze strany sněmu k prezidentu. „Čistě parlamentární demokracie“ dle ústavy z roku 1922 byla tedy silně oslabena, a tak vláda a organizace státu nebyla již vytvářena rozhodnutími parlamentu, ale dala se definovat jako prezidentokracie. S rozšířením pravomocí prezidenta byla zvětšena a posílena jeho nezávislost na sněmu. Způsob volby prezidenta byl změněn

⁷⁹Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.18

⁸⁰The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas, 1922

tak, aby již dále nebyl volen sněmem, ale byl volen zvláštními zástupci lidu (čl.43). Délka úřadu byla prodloužena na sedm let (oproti dřívějším třem). Mohl také úřadovat bez časového omezení na rozdíl od omezení na dvě volební, funkční období uvedené v ústavě z 1922. Rozsáhlé ústavní změny v rozdělení pravomoci a zejména rozporupná práva prezidenta (je mu v zásadě svěřena legislativní pravomoc), jsou vyjádřena mimo jiné v tom, že dle článku 53. odstavec 2, věta 1. : v případě nepřítomnosti sněmu, nebo v období mezi jeho zasedáními, byla úřadu prezidenta udělena pravomoc vyhlásit a přijmout zákony, které poté může sněm změnit. Prezident měl také právo veta (čl. 51, odst. 3) a právo rozpustit sněm (čl. 53, odst. 1). Významný byl také čl. 28 odstavec 2, dle kterého měl prezident právo dle vlastního uvážení stanovit první den voleb do sněmu. Tímto způsobem bylo umožněno odkládat a odsouvat volby do sněmu o osm let, kdy funkce sněmu „dočasně“ vykonával prezident sám. Prakticky to znamená, že sněm byl ústavní formou svržen v roce 1928. Ministerský kabinet (vláda) také plně závisela na prezidentu republiky, jelikož měl právo bez kontrasignace rozpustit kabinet (čl. 57). Tímto byl prezident hlavní ústavní a ústavodárnou silou Litvy.⁸¹

Litevská ústava z roku 1928 je jednou z prvních v Evropě, která mění uspořádání z demokratického režimu na autoritářský. Přes možný negativní náhled na rozdělení pravomocí se dá říci, že základ státu nebyl porušen, ale spíše byl rozšířen dle způsobu přímé demokracie (viz. čl. 1, odst. 2, čl. 22, čl. 43, čl. 103, čl. 104 odst. 2, čl. 105, odst. 1). Převládá ale názor, že klasifikace nového politického systému republiky Litva od roku 1928 je autoritářský, protidemokratický režim. V porovnání se západoevropskými diktaturami byl nicméně velmi mírný.

3.1.5. Ústava z roku 1938 a princip vedení elitou

Ve vleku evropského nacionalismu se změnil pohled na politický a společenský život v době před vypuknutím druhé světové války. Stát by

⁸¹ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.18

neměl pouze stanovovat hranice svých možností, ale zasahovat i do sféry života jednotlivců. Toto bylo zdůvodňováno prohlášeními, že vše musí být provedeno ve jménu jednoty lidu a solidarity jeho členů. Pro splnění národních zájmů bylo nutné, aby jednotlivci naslouchali jednomu vůdci. Normální stav a sociální řád byl možný pouze pod vedením elit. Ve světle těchto úvah vypadala a byla považována ústava z roku 1928 jako zastaralá. Navíc se přiblížilo ke konci období platnosti ústavy(omezené tím, že ji musí lid v referendu do deseti let potvrdit), aniž by bylo třeba vyvolat z politických důvodů všelidové hlasování o platnosti ústavy. Proto bylo rozhodnuto o návrhu nové ústavy, namísto přípravy referenda.⁸²

Po téměř deseti letech bez parlamentu svolal prezident A. Smetona zasedání sněmu a prohlásil, že hlavním úkol sněmu bude sestávat z vypracování reformního návrhu ústavy z roku 1928 na nacionalistických a korporativních základech, kterých je třeba v roce 1938. Dne 11. února 1938 nově zvolený sněm rozhodl o nové ústavě, která 12. května 1938 vstoupila v platnost. Nová ústava byla složena z Preambule a 21 oddílů, které jsou rozděleny do 156 článků. Pozice prezidenta byla opět podstatně posílena, když mu poprvé ústava věnovala samostatnou kapitolu. Prezident měl právo určit čas volby do sněmu (čl. 48). Mohl rozpustit sněm nejen po uplynutí normálního pětiletého funkčního období, ale také jeho funkční období předčasně ukončit. Také podle této ústavy neměl sněm „monopol“ na vydávání zákonů, protože prezident měl legislativní pravomoc v době mimo zasedání sněmu.⁸³

Při definování vztahů mezi státem a občany zdůrazňuje ústava z roku 1938 jednoznačně prioritu státu, kdy dle článku 16 odst. 1 stát představuje základ pro existenci občana. Ve třetím oddílu ústavy je pojednáno současně o právech občanů, stejně jako o jejich povinnostech. V článku 17 je stanoveno, že občané mohou užívat svých svobod za neustálého vědomí si svých povinností vůči státu a jsou povinni být loajální vůči státu. Například v článku 22 je proklamace, že nedotknutelnost životního obydlí může být omezena z důvodů boje proti

⁸² Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.14

⁸³ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s.19

kriminalitě, nebo svoboda pohybu a usazování okleštěna z důvodu bezpečnosti státu (čl. 24). Dle článku 25 byla státu zaručena ochrana v tisku, při sdružování a shromažďování se a tím pádem bylo zaručeno, že není uplatňováním těchto práv státu působena újma. Byla zavedena povinnost rodičů vychovávat děti v duchu vlastenectví, připravenost obětovat se pro stát a vzdělávat se (čl. 37, odst. 1); zavedena byla pravomoc státu nařídit pracovní povinnost pro blaho společnosti (čl. 55) a volební povinnost (čl. 78 odst. 2). Role státu byla v ekonomické oblasti také velmi silná. Majitel byl například povinen používat majetku s ohledem na zájmy státu (čl. 51, oddíl 2).⁸⁴

To znamená, že ústava z roku 1938 podpořila rozvoj státu směrem k autoritativnímu režimu. Charakteristický je také jistý kult vůdce (prezidenta), který se objevil jako národní vůdce (doslova Tautos Vadas).⁸⁵ Pro toto období bylo charakteristické, že praxe a způsob, s jakým A. Smetona vykonával úřad prezidenta, byly silně poznamenány konzervativním nacionalismem. Nebyl ale fašistou, ani nebyl omezený svou vlastní filosofií a teorií vlády, natož pak omezený pluralitními sociálními strukturami země. Když si člověk položí otázku, zda pobaltské státy se vznikem a tvorbou autoritářských režimů nezdiskreditovaly samy sebe, nesmí opomenout vzít v úvahu, že autoritářský režim byl v té době „téměř standardem“. Nehledě na stalinistický SSSR a Hitlerovo Německo je třeba do řady států zahrnout Itálii, nebo Španělsko

Ústava z roku 1938 platila až do konce nezávislého litevského státu, který byl způsoben Svazem sovětských socialistických republik. Z hlediska ústavního práva bylo podstatné, že ústava z roku 1938 nebyla okupační mocností zneplatněna. Na jejím základě se Litva přiklonila k „lidové demokracii“ a stává se členem SSSR. V rozporu s ústavními postupy byla okupační moc přizvána k řešení vnitřních záležitostí Litvy, jako bylo například vytvoření lidové vlády nebo provádění voleb do všelidového sněmu. Ve spěchu prováděný proces „sovětizace“ a tím i přizpůsobení vnitřních struktur Litvy totalitnímu způsobu vlády jedné strany

⁸⁴ The Constitution of the Lithuanian Republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 1608/4271, Kaunas, 1938

⁸⁵ Vainuite, I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University, Kaunas, 2001, s. 19

bylo ukončeno 3. srpna 1940, kdy byl nejvyšším sovětem přijat zákon o začlenění Litvy do svazu sovětských socialistických republik SSSR. Toto začlenění nepředstavuje dobrovolné přistoupení na základě smlouvy, ale násilné připojení cizího státního území, tj. v protiprávní okupaci a v rozporu s mezinárodním právem provedenou anexí. V souvislosti s tímto pozadím, je argumentace sovětských historiků těžko pochopitelná, když tvrdí, že připojení ze strany SSSR bylo v podstatě osvobození od diktatury a znamenal sociální pokrok, zejména s přihlédnutím k hrůzám stalinistického režimu, jejichž rozsah je teprve nyní odkrýván a vyjasňován. Měl být vytvořen dojem, že 20 let nezávislosti vedlo pouze k politické svéhlavosti a diktatuře. Společně se zničením tohoto „diktátorského“ režimu měl být zničen i Litevský stát a jeho ústavní a ústavodárné instituce. Takové závěry byly použity k ospravedlnění politické represe a k odstranění ústavních tradic z myslí lidí. Ústavu z roku 1938 a v ní zakotvené ustanovení je třeba hodnotit objektivně jako jednolitý dokument a ne podle jednotlivých částí vytržených z kontextu.

3.2. Estonsko

3.2.1. Estonská válka za nezávislost

Po porážce Německa, kterou uznalo 11. listopadu 1918 podepsáním příměří v Compiègne, přestalo platit mezinárodní pověření Německa ke správě baltských zemí a německé jednotky se počaly stahovat z Pobaltí. Bolševické Rusko v tom vidělo možnost znovu získat kontrolu nad bývalými pobaltskými guberniemi a zároveň získat strategický přístup k Baltskému moři. Protože (z pohledu bolševického Ruska), přestaly platit podmínky, které byly vtěleny do Brestlitevského míru již 13. listopadu 1918 zahájily sovětské jednotky rozsáhlou ofenzívu v Pobaltí. Dne 28. listopadu bolševické jednotky vkročily na estonské území a zaútočily na město Narvu. Protože estonské ozbrojené síly teprve vznikaly na počátku války stálo proti sovětským jednotkám o síle 12 000 mužů pouze 2 000 estonských vojáků s lehkou výzbrojí. Sovětské jednotky v následujících týdnech obsadily celé východní a jihovýchodní Estonsko. Počátkem ledna 1919 byla linie fronty vzdálena pouhých 34 kilometrů od hlavního estonského města Tallinu. Dne 23. prosince 1918 byl vrchním velitelem

estonské armády jmenován generál Johan Laidoner (toto jméno je nutno si zapamatovat ve vztahu k událostem, které proběhly v Estonsku počátkem třicátých let 20. století). Dne 6. ledna 1919 zahájily estonské ozbrojené síly protiofenzívu, síla estonské armády díky mobilizaci a vstupu dobrovolníků z postupně osvobozených územích narůstala. Úspěch Laidonerovy ofenzívy přiměl sovětské velení, aby 22. února zastavila operace v Lotyšsku, Litvě a Bělorusku a posílila tak svoje jednotky v boji proti Estonsku.⁸⁶ V květnu přešly estonské ozbrojené síly z obrany do protiútoků a 25. května obsadily Pskov. V červu 1919 generál Laidoner vyčlenil z estonské armády Bělogvardějce jako samostatnou severozápadní armádu a předal jejich velení bělogvardějskému generálu Nikolaji Juděničovi. Dalším protivníkem estonských ozbrojených sil byly jednotky tzv. Baltské zeměbrany, jejímž základem byly říšské německé jednotky, které setrvaly i po porážce Německa na baltském území. Zeměbrana se do bojových akcí vložila již při sovětské ofenzívě na sklonku 1918, kdy bránila estonským a lotyšským armádám zaujmout obranné pozice proti postupující rudé armádě. Již počátkem roku 1919 si i velení Zeměbrany uvědomilo rozsah sovětské hrozby a Zeměbrana se začala zapojovat do bojů proti Rudé armádě. Zároveň však postupně obsazovala území, které bylo podřízeno lotyšské prozatímní vládě Karlise Ulmanise. Lotyšská prozatímní vláda se již v lednu 1919 obrátila na estonskou vládu s žádostí o pomoc v boji o nezávislost. Již od února 1919 probíhal v Estonsku výcvik lotyšských vojáků. Když pak Zeměbrana 22. května 1919 obsadila Rigu a pokračovala v postupu na sever proti estonským pozicím v severním Lotyšsku, zahájily estonsko – lotyšské síly postup směrem na jih. Ve dnech 19. – 23. června 1919 proběhlo rozhodující střetnutí u Cesis, kde Zeměbrana utrpěla porážku a počala ustupovat. Další postup estonských a lotyšských jednotek nakonec vytlačil Zeměbranu z velké části lotyšského území a umožnil tak uzavření příměří dne 3. července 1919. Po zastavení Juděničova postupu na Petrohrad se sovětské velení rozhodlo k nové ofenzívě proti Estonsku. Útok započal

⁸⁶Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002,s.118

22.října 1919. Judeničovy jednotky ustoupily do Estonska, kde je ale estonské velení z obavy před neloajalitou vůči suverénnímu Estonsku nechalo odzbrojit a internovat. Rudá armáda však pokračovala v útoku na Estonsko. K nejtvrdějším bojům celé estonské války o nezávislost došlo ve dnech 18. – 30. listopadu 1919 v oblasti Narvy. Na frontu byly poslány téměř všechny bojeschopné estonské jednotky, které se bránily před podstatně silnějším nepřítelem. Pozice u Narvy se jim však podařilo udržet a díky tomu mohly 5. prosince 1919 v Tartu začít mírové rozhovory mezi sovětským Ruskem a Estonskem. Drobnější boje však stále ještě pokračovaly a ještě 30.prosince 1919 se velení Rudé armády v oblasti pokusilo o poslední průlom, ale po jeho naprostém neúspěchu sovětské velení přistoupilo dne 3.ledna 1920 na příměří. Po dlouhých jednáních byla v Tartu dne 2.února uzavřena smlouva mezi Estonskem a sovětským Ruskem.⁸⁷ Rusko v ní bezpodmínečně uznalo nezávislost a samostatnost Estonska a vzdalo se vůči němu veškerých mocenských i územních nároků. Sovětské Rusko se mimo jiné zavázalo k zaplacení válečných reparací ve výši 15 milionů zlatých rublů, k volitelné repatriaci Estonců žijících na území sovětského Ruska a také konečně uznalo estonskou hranici zhruba na linii fronty odpovídající příměří za dne 3. ledna 1920. Přestože sovětské Rusko některé své závazky vyplývající z Tarbatské smlouvy nesplnilo a je dnes již zřejmé, že její uzavření bylo nejspíše vynuceno situací na polsko – sovětské frontě a probíhajícími boji s bělogvardějci a již při podepsání smlouvy bolševické vedení počítalo s budoucí anexí Estonska, znamenala Tarbatská smlouva první mezinárodní uznání samostatného Estonska de iure a zajistila novému státu alespoň několik let klidu od ruské expanzivní politiky.⁸⁸

3.2.2. Historie ústavního vývoje Estonska 1920-1938

⁸⁷ Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.120

⁸⁸ Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.122

Po Únorové revoluci v Rusku bylo dosud administrativně rozdělené estonské území sjednoceno do samosprávné gubernie, řízené ve vnitřních záležitostech zemským sněmem.

Po Říjnové revoluci a zhroucení dosavadní ruské moci bolševická ruská vláda 26. listopadu 1917 rozhodla o rozpuštění estonského zemského sněmu. V reakci na to se zemský sněm 28. listopadu 1917 prohlásil za nejvyšší a suverénní zákonodárny orgán na estonském území do doby, než bude zvoleno nové zákonodárné shromáždění. Bolševici však v odpověď rozehnali zemský sněm násilím a přislíbili volby na počátek roku 1918. Avšak poté, co v těchto volbách jasně zvítězili zastánci estonské samostatnosti, byly výsledky voleb bolševickou ruskou vládou anulovány.⁸⁹

Členové rozehnaného zemského sněmu a další politicky angažovaní Estonci v ilegality dále připravovali kroky k vyhlášení estonské suverenity. Poté, co 18. února 1918 zahájilo císařské Německo novou ofenzívu proti Rusku, ustanovil zemský sněm 19. února tříčlenný „Záchraný výbor“, který měl jako výkonný orgán sněmu za úkol připravit a vyhlásit samostatnost. Když 24. února ruská vojska na ústupu před postupující německou armádou opustila Tallinn, ustavil Záchraný výbor prozatímní vládu a vydal deklaraci o vzniku nezávislé Estonské republiky. Už 25. února však do Tallinnu vstoupila německá vojska a německé velení anulovalo deklaraci a prohlásilo aktivity směřující k samostatnosti Estonska za nezákonné. Uzavřením brestlitevské mírové smlouvy 3. března byla Německu potvrzena vojenská přítomnost v Pobaltí, estonská prozatímní vláda však byla během května Británií, Francií a Itálií uznána de facto za legitimní vládu nezávislého Estonska.

První estonská ústava byla přijata ústavodárným shromážděním dne 15. dubna 1920. Tato ústava odrážela obdobně jako ústavy okolních států (Lotyšsko, Litva) myšlenky demokratického státu, kde je vláda lidu delegována volenému parlamentu. Tato ústava poskytovala parlamentu široké pravomoci. Jako ústavodárné shromáždění byl volen

⁸⁹ Wade, R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005, s.211

jednokomorový, stočlenný parlament (Riigikogu), který disponoval tak rozsáhlými pravomocemi, že je Estonsko v tomto období považováno za příklad diktatury parlamentu (extrémního parlamentarismu).⁹⁰ Úřad hlavy státu (president) zde zcela chyběl a delegace reprezentativní funkce byla určena předsedovi vlády. Ústava důrazně vycházela z demokratického principu a zakotvovala možnost voličům podílet se na zákonodárném procesu tím, že jim umožňovala legislativní iniciativu. Jako další lze uvést princip referenda, který fungoval jako lidové hlasování. Rozhodlo-li lidové referendum proti parlamentu, musel být parlament rozpuštěn a následovaly parlamentní volby. Když si uvědomíme, že obyvatelstvo Estonska po staletí žilo bez samostatného státu a carské samoděržaví po svém rozpadu ponechalo jen minimum demokratických tradic, vynikne veliký liberalismus estonské ústavy z r. 1920 ještě výrazněji. Tato ústava nezakotvovala procentuální minimum nutné pro vstup strany do parlamentu. Již v polovině dvacátých let se v Estonsku účastnilo voleb 26 stran z nichž 14 do parlamentu dostalo své zástupce. Z tohoto volebního modelu vyplýval (obdobně jako v Lotyšsku) fakt velké roztržitosti mandátů: mnoho stran v parlamentu mělo pouze jednoho nebo dva zástupce. To velmi komplikovalo nebo téměř znemožňovalo sestavení a činnost koaličních vlád. K jednomu z hlavních znaků parlamentní demokracie v Estonsku patřila nestabilita koaličních vládních kabinetů a problémy při jejich sestavování. Průměrná doba trvání vlády v letech 1919-1934 činila něco mezi 8-9 měsíci. Od roku 1921, do převratu v roce 1934, se v Estonsku vystříдалo 11 vlád.⁹¹ Původně zamýšlená silná parlamentní demokracie (původně vzniklá jako pojistka proti možné diktatuře) se stávala stále více neúčinným parlamentním demokratismem, který voliči stále častěji chápali jako zdiskreditovanou a zkorumpovanou demokracii. Typickým znakem tohoto jevu byla častá změna stranické politické příslušnosti, nejen řadových členů, ale i poslanců či její úplná absence (např. v roce 1933 opustilo stranu, za kterou byly do parlamentu

⁹⁰ Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002,s.130

⁹¹ Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002,s.231

zvolení 11 % poslanců).⁹² Počátkem 30. let se znění estonské ústavy z r. 1920 stalo předmětem stále rostoucí kritiky směřující proti nadměrné pravomoci parlamentu, která, vzhledem k jeho politické roztržičnosti, takřka znemožňovala řešit vnitrostátní problémy. Hospodářská krize počátkem 30. let přivodila vleklé hospodářské problémy estonské ekonomiky. V červnu 1933 estonská vláda byla nucena provést devalvaci estonské koruny o 35 %. Následně vznikaly protesty ve městech i na venkově. Tyto hospodářské problémy (i když byly způsobeny vnějšími vlivy) byly veřejností přičítány vládě a státnímu aparátu. Nerozhodný parlament a na něm téměř úplně závislá vláda nebyly pro obyvatele Estonska zárukou řešení této situace.

Rychle se střídající vlády neměly možnost vypracovávat dlouhodobé projekty a ekonomické problémy tedy zůstávaly neřešeny. Objevoval se všeobecně požadavek po autoritativnější vládě, která zajistí stabilitu (obdobně jako se stalo v Německu, Itálii a Polsku). Za jedno z možných řešení, které mělo od počátku 30. let mnoho zastánců, bylo provedení zásadní ústavní reformy s cílem posílit exekutivu. Nově uvažovaná ústava měla za cíl posílení postavení výkonné moci (vlády) vůči moci zákonodárné (parlamentu) a zároveň měl být zřízen úřad hlavy státu (prezidenta) disponující určitými pravomocemi. Samotné návrhy byly vypracovávány již na přelomu 20. a 30. let. Největší podíl na nich měla strana Svaz zemědělců Konstantina Pätse a Lidová strana vedená Jaanem Tonissonem. Návrhům předkládaným parlamentními stranami však bylo vytýkáno, že obsahují jen drobné úpravy daného stavu a ve skutečnosti odrážejí zájem na zachování současného stavu. Návrh na změnu ústavy vypracovaný parlamentem byl předmětem referenda v srpnu 1932. Návrh však nezískal (byť těsně – pro bylo 334 000 proti 345 000 účastníků referenda) v referendu potřebný počet hlasů. V důsledku toho docházelo na estonském politickém poli k výrazným změnám a posunům. Objevila se organizace, která neměla s vládními politickými stranami nic společného. Jednalo se o tzv. hnutí vapsů, které možno považovat za typický příklad antiparlamentního hnutí v Evropě 30.

⁹²Hloušek, V.: Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. Středoevropské politické studie, Brno: MPÚ MU, IV, 1. ISSN 1212-7817, 2002, s.5

let. Hnutí vapsů vzniklo původně jako nepolitický spolek, který sdružoval válečné veterány z bojů 1918-1920 v polovině 20. let 20. století. V roce 1929 se jeho místní organizace sdružily do svazů, který se v roce 1932 transformoval v politickou stranu.⁹³ Ve svém programu požadovali vapsové boj proti stranické nadvládě marxismu a žádali vybudování jednotné národní fronty. Svaz vapsů byl v zásadě vlasteneckým a nacionalistickým svazem, který měl velmi silné antikomunistické, antiparlamentní, antiklerikální a antimensšinové tendence a v duchu vojenské kázně směřoval k nastolení vlády silné ruky. V roce 1932 se hnutí vapsů profilovalo do polohy pravicové radikální strany s fašizujícími tendencemi. Další referendum o změně ústavy proběhlo v první polovině června 1933. Voliči se vyslovili daleko výrazněji, než v referendu minulém, proti parlamentnímu návrhu na změnu ústavy. Po tomto neúspěchu prohlásili představitelé hnutí vapsů, že předkládají svůj vlastní návrh změny ústavy a vzhledem k jejich rychle rostoucí popularitě získali potřebné množství podpisů potřebné k vypsání nového referenda. Podle jejich návrhu měla hlavní moc v Estonsku připadnout prezidentovi, který měl být volen v přímých volbách na volební období 5 let. Měl mít právo jmenovat a odvolávat vládu i jednotlivé ministry, vydávat dekrety s platností zákona i právo vyhlášovat vyjimečný stav. Vláda se měla v podstatě stát výkonným orgánem hlavy státu. Parlament měl být sice zachován, ale počet poslanců měl být snížen na polovinu (tedy 50 poslanců) a jeho kompetence výrazně omezeny.⁹⁴ Termín referenda byl stanoven na polovinu října 1933. Tehdy úřadující předseda vlády Tonisson se v této neklidné a konfrontační atmosféře rozhodl k ráznému kroku a v souladu s ústavou byl 11. srpna vyhlášen vyjimečný stav s dobou trvání do 1. ledna 1934. Následoval zákaz organizací ohrožujících bezpečnost země, který se týkal vapsů, ale i bojových svazků sociální demokracie. Pozice vlády byla značně oslabena, protože proti

⁹³ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s. 232

⁹⁴ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s. 235

vyjímečnému stavu se postavily i některé parlamentní strany včetně Svazu zemědělců. Vapsově však i přes zákaz své strany ještě zvýšili propagační úsilí své strany. Vzhledem ke komplikované a výbušné situaci bylo rozhodnuto o svolání mimořádného zasedání parlamentu na počátku října 1933. Referendum o návrhu na změnu ústavy předložené vapsy proběhlo v říjnu 1933 a změna ústavy byla referendem schválena v poměru 419 000 hlasů pro a 157 000 hlasů proti.⁹⁵ Úřadující Tonnissova vláda podala po vyhlášení výsledků referenda demisi. Jejím posledním aktem bylo odvolání vyjímečného stavu, který měl původně platit až do ledna 1934. Nová ústava přicházela s radikální změnou, neboť koncentrovala rozhodující pravomoci v ruce prezidenta. Měla vstoupit v platnost 100 dní po přijetí v referendu, tedy 24. ledna 1934 a v průběhu dalších následujících 100 dní, tedy do 4. května 1934 se měly konat prezidentské a parlamentní volby. Po demisi vlády se sestavením nového kabinetu ujal Svaz zemědělců v čele s Konstantinem Pätsem. Päts vládu sestavil spíše z odborníků nepříliš svázaných s politickými stranami. 21. října 1933 mu slabou většinou parlamentu vyslovena důvěra. Dne 24. ledna 1934 vstoupila v platnost nová ústava a funkce prezidenta byla prozatímně (až do prezidentských voleb) svěřena předsedovi vlády Konstantinu Pätsovi. Tímto došlo k události, že vapsové vstoupili do pastí, kterou si sami nastražili, totiž jimi navržená ústava po té, co vstoupila v platnost, umožnila prezidentovi, jehož úřad prozatímně ministerský předseda Päts zastával, disponoval velkými přitom však zcela legálními a legitimními pravomocemi. Prezidentské volby se měli konat 22. a 23. května 1934, volby parlamentní o týden později. O nejvyšší post v zemi se ucházel generál Joan Laidoner (který byl strůjcem vítězství estonských vojsk nad bolševickou Rudou armádou ve válce o estonskou nezávislost). Vapsově se ho pokoušeli získat na svou stranu, ale neuspěli. Nakonec se rozhodli jako svého kandidáta představit generála Andrese Larku. Jako třetího kandidáta navrhl Svaz zemědělců svého předsedu Konstantina Pätse. Ustanovení ústavy stanovila jako podmínku pro možnost kandidatury na funkci prezidenta předložení listiny s nejméně 10 000 podpisy občanů.

Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002,s. 236

Značné nebezpečí bylo spatřováno v pronikání vapsů do struktur armády. Proto v únoru 1934 využil Konstantin Päts svých pravomocí daných ústavou a vystoupil v parlamentu s návrhem na změnu ústavy, podle kterého mělo být příslušníkům armády zakázáno členství v jakékoliv politické straně. Jeho návrh byl bezprostředně přijat.

Neustále stupňující napětí mezi vapsy a vládou vedlo k rozhodujícím událostem v březnu 1934. Dne 12. března 1934 se konalo mimořádné zasedání vlády, kde za přítomnosti generála Laidonera byl předsedou vlády Pätssem (zároveň jako prozatímním prezidentem), vydán dekret, kterým využil pravomocí svěřených mu ústavou a vyhlásil v zemi po dobu následujících 6 měsíců vyjímečný stav. Zároveň jmenoval velmi populárního a schopného generála Laidonera vrchním velitelem armády a byly mu uděleny mimořádné pravomoci k zajištění klidu a pořádku. Bezprostředně následoval zákaz všech demonstrací a shromáždění a byla zakázána i strana vapsů jako organizace ohrožující pořádek a bezpečnost v zemi. Několik hodin po vyhlášení vyjímečného stavu byly zatčeni vůdci vapsů a přechodně též někteří jejich sympatizanti ze řad průmyslníků a bankéřů, kteří je finančně podporovali. Zároveň byli vzati do vazby lidé, kteří udržovali kontakty s německými nacisty. Dne 15. března 1934 vystoupil Konstantin Päts před poslanci parlamentu. Parlament odhlasoval naprosto bez diskuse všechny jím předložené návrhy, včetně státního rozpočtu, což v dřívějších letech zabralo celé týdny.⁹⁶ Do té doby trvající všemocnost zastupitelského sboru vzala za své a v Estonsku vznikla prakticky ze dne na den jakási forma obdobná prezidentskému systému. Svým dekretem ze dne 20. března 1934 vyhlásil prozatímní prezident Päts parlamentní a presidentské volby za odložené, a to až do období po skončení platnosti vyjímečného stavu. Byla také zrušena veškerá příprava voleb. Opatření vydávaná prozatímním prezidentem Pätssem byla zdůvodňována nutností obrany proti hrožící fašizaci země a měla být jen dočasnou. Hlavní oporu vlády představovala armáda. Parlament se znovu sešel až počátkem září 1934 a ozývaly se hlasy požadující odvolání

⁹⁶ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.238

vyjímečného stavu a vypsání voleb. Z těchto důvodů bylo parlamentní zasedání voleb přerušeno. Parlament nebyl oficiálně rozpuštěn, pouze dočasně byla pozastavena jeho činnost. Konstantin Päts využil svého silného postavení daného mu ústavou a odmítal jednat s politickými stranami a vládl pomocí dekretů, které měly sílu zákona. V polovině září 1934 prodloužil vyjímečný stav o jeden rok. Pätsův vládní směr podpořila i značná část politického spektra. V lednu 1935 Pätsova vláda prohlásila, že ústava z roku 1933 je jako celek nerealizovatelná, neboť ve své podstatě „napomáhá vzniku diktatury“. Proto mělo být speciálně sestavenou komisí vypracováno nové znění ústavy. Ve stejném období byly také rozpuštěny všechny politické strany a na jejich místo nastoupil Vlastenecký svaz (Isamaaliit), jako jednotná politická organizace. Vapsově se stáhli do ilegality, nicméně na 8. prosinec 1935 připravovali puč. Tyto plány byly odhaleny a vůdci byli postaveni před vojenský soud. Tento akt zvýšil popularitu prezidenta, a tak nechal svůj režim legalizovat referendem, které proběhlo ve dne 23. až 25. února 1936. V referendu voliči rozhodli většinou 62 % hlasů o svolání národního shromáždění a nutnosti vypracovat novou ústavu. Výsledky referenda byly vyhlášeny ve sbírce zákonů č. 21 dne 12. března 1936.⁹⁷ Volby se uskutečnily v září 1936 (byť s nízkou volební účastí asi 30 % oprávněných voličů). Estonské národní shromáždění se sešlo počátkem roku 1937 a přijalo návrh nové ústavy, která v zásadě legalizovala doposud provedené změny a mimo jiné udělila Konstantinu Pätsovi titul prezident - regent. Ústava vstoupila v platnost k 1. lednu 1938. Byla to obdoba návrhu ústavy vapsů z roku 1933, která poskytovala hlavě státu rozsáhlé pravomoci. Podle ní byl prezident volen v nepřímé volbě volební komorou na funkční období šesti let. Tento sbor volitelů se sestával s poslanců zástupců samosprávy. Prezident jmenoval a odvolával vládu, která se sice formálně zodpovídala parlamentu, ale ve skutečnosti byla závislá na prezidentovi. Pokud vláda ztratila důvěru poslanců, mohl prezident buď odvolat vládu, nebo rozpustit parlament a vypsát nové volby. Parlament byl dvoukomorový, první

⁹⁷ Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Pajur, A., Tannberg, T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.239

komora tzv. Státní shromáždění měla 80 poslanců a byla volena přímým, rovným všeobecným volebním právem. Poslanci druhé komory (která měla 40 členů) – Státní rady byli částečně delegováni zástupci profesních komor, soudů, ekonomických, odborných a kulturních institucí a jiných organizací (církvi), university v Tartu a deset členů bylo jmenováno přímo prezidentem z řad osob , které mají požadovanou kvalifikaci a zkušenosti pro parlamentní práci. Všechny zákony, které parlament přijal, musely být kontrasignovány prezidentem. Do té doby platný princip poměrných voleb byl nahrazen principem většinovým.⁹⁸ Tato změna volebního systému se hlavně dotkla estonských menšin, které tímto prakticky ztratily možnost prosadit své zástupce do zákonodárného sboru. Nicméně kulturní autonomie menšin (zejména Němců a Židů) zůstala zachována i v nové ústavě a tak mohli na základě tohoto zákona menšiny delegovat do parlamentu jednoho společného poslance. Nový parlament se sešel na svém prvním zasedání v dubnu 1938. Presidentské volby následovaly záhy a potvrdily v úřadu hlavy státu dosavadního prezidenta Konstantina Pätsa. Tímto aktem byl legalizován režim, který byl u moci od r. 1934.⁹⁹

Estonsko představuje v meziválečné Evropě zcela specifický případ přechodu od extrémní parlamentní demokracie k jiné formě vlády (prezidentské). Jednalo o režim velice úspěšný, který se udržel u moci až do anexe Estonska Sovětským svazem v roce 1940. vzhledem k tomu, že čistě z formálního, ústavního hlediska nedošlo v březnu 1934 k porušení legality, protože Konstantin Päts sjednal nezpochybnitelně v souladu s ústavou, kterou si Estonci schválili v referendu, nelze tedy o událostech z března 1934 mluvit jako o puči, ale o převzetí moci v rámci platných principů estonské ústavy.¹⁰⁰

⁹⁸ The Constitution of the Estonian Republic. Saeduste Kogu, 1/1938, Tallin, 1938

⁹⁹ Lainová, R.: Estonsko v březnu 1934 – legální převrat?. Historický obzor 9-10, Aleš Skřivan, Praha, 2001, s. 217 - 222.

¹⁰⁰ Lainová, R.: Estonsko v březnu 1934 – legální převrat?. Historický obzor 9-10, Aleš Skřivan, Praha, 2001, s. 217 - 222.

3.3. Lotyšsko

3.3.1. Lotyšská válka za nezávislost

Před první světovou válkou bylo celé území dnešního Lotyšska součástí ruského carského impéria. Během první světové války se frontová linie mezi německou a ruskou armádou ustálila až na území Lotyšska. V roce 1917 vznikla na území Lotyšska, které nabylo obsazeno Němci. Vznikla Provizorní Livonská rada a první volby do ní vyhráli bolševici.¹⁰¹ Při další německé ofenzívě koncem roku 1917 byla dobytá Riga a v únoru 1918 již celé území Lotyšska bylo ovládáno Německem. Bolševické Rusko využilo hluboce zakořeněného odporu Lotyšů proti Carskému Rusku (a impériím všeobecně) a prezentovalo německé císařství jako stejný fenomén útlaku, a to jak národního, tak politického. Podařilo se mu vytvořit na svém území lotyšské jednotky (tzv. lotyšští střelci), které bojovaly proti Němcům na straně bolševické Rudé armády. Jednotky tzv. lotyšských střelců stojí za krátkou poznámku. Tito disciplinovaní vojáci patřili k elitě bolševické Rudé armády. Svými zbraněmi chránili, jako osobní stráž Lenina i bolševické vedení a pravidelně byli nasazováni na nejohroženější úseky fronty. Tito lotyšští střelci tvořili jádro Rudé armády při ofenzívě proti Němcům v Pobaltí, ale bolševické způsoby řešení zemědělské otázky násilným vytvářením družstev a sovchozů bez rozdělení půdy v nich brzy zbudily odpor. Zklamání z bolševické politiky se projevilo poklesem bojeschopnosti Rudé armády v Pobaltí. Z jejích řad dezertovalo po pádu Rigy velké množství lotyšských vojáků, kteří později vstoupili do Ulmanisovy armády. Staré pluky lotyšských střelců tehdy ztratily 33 % a nově zformované v Lotyšsku 44 % početního mužstva. Naposledy lotyšské pluky zasáhly do ruské občanské války za bojů proti Wrangelovi na Krymu, kde utrpěly těžké ztráty.¹⁰² Po skončení občanské války se většina vojáků vrátila do

¹⁰¹ Wade,R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse, Cambridge, 2005,s. 65

¹⁰² Hehn,J: Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. München,1957, s. 22

Lotyšska. Smutnou dohrou pro příslušníky těchto jednotek bylo, že po anexi Pobaltí v roce 1940 Sovětským svazem, patřili mezi první kontingenty, které byly ze zabraného Pobaltí odváženy do gulagů. Příslušníci těchto jednotek však i v prostředí stalinských gulagů tvořili relativně organizovanou strukturu, která si vzájemně pomáhala a velmi často se pokoušela o útoky z těchto vyhlazovacích táborů.¹⁰³

Německá armáda byla na pobaltské frontě dominantní a představitelé sovětského Ruska byli nuceni v březnu 1918 uzavřít Brestlitevský mír. Sovětské Rusko v rámci mírových dohod odstoupilo Německu mimo jiné své územní nároky v Pobaltí. V Pobaltí na územích obsazených Německem vznikl umělý státní útvar nazývaný Spojené baltské vévodství. Jednalo se o pokus baltských Němců o vytvoření státu v čele s německou aristokracií na územích dnešního Lotyšska a Estonska. Spojené baltské vévodství bylo vyhlášeno 22. září 1918 jako státní útvar vzniklý sjednocením Vévodství Kuronsko a Zemgalsko a Baltského státu. Hlavním městem se stala Riga. Hlavou Spojeného baltského vévodství (jako vévoda) byl zvolen Adolf Fridrich Mecklenburský. Nebyl však suverénním panovníkem, ale byl podřízen německému císaři Vilémovi II., stejně jako bavorský nebo saský král. Vévoda Adolf Fridrich Mecklenburský však nikdy nenastoupil do úřadu a vládla za něho tzv. Regentská rada složená ze čtyř baltských Němců, tří Estonců a tří Lotyšů.¹⁰⁴

Když 11. listopadu 1918 podepsáním příměří v Compiègne oficiálně skončila první světová válka (a byly i anulovány výsledky mírových smluv z Brestu – litevského), německá armáda, která okupovala území Lotyšska, se začala stahovat zpět do Německa. Dne 17. listopadu 1918 se sešel první lotyšský zákonodárny orgán pod názvem Lotyšská lidová rada a na základě jejího jednání vznikla první prozatímní vláda. Jejím předsedou se stal pozdější prezident Lotyšska Janis Čakste a premiérem Karlis Ulmanis. Lotyšsko vyhlásilo oficiálně nezávislost o den později dne 18. listopadu

¹⁰³ Solženicyn,A.: Souostroví Gulag, Academia,Praha,2011, s.486

¹⁰⁴ Stevenson,D.: 1914 – 1918 The History of First World War. Penguin Books,England,2004,s.186

1918 v Rize. Spojené baltské vévodství se v podstatě zhroutilo a jeho Regentská rada byla koncem listopadu 1918 rozpuštěna.¹⁰⁵ Místní baltští Němci se nechtěli vzdát svých pozic a vytvořili spolu se zbývajícími jednotkami německého císařství tzv. Zeměbranu (Baltische Landwehr), která bojovala proti nově vyhlášenému lotyšskému státu. Chaotické situace v oblasti využili bolševici, kteří chtěli opět celé Pobaltí připojit k Rusku. Na počátku prosince zaútočila na Lotyšsko bolševická Rudá armáda a 17. prosince 1918 vznikla na území sovětského Ruska vláda tzv. Lotyšské socialistické sovětské republiky v čele s právníkem Petrisem Štučkou.¹⁰⁶

Nový lotyšský stát neměl vybudovanou funkční armádu, takže početně větší a lépe vyzbrojená bolševická Rudá armáda donutila Lotyšskou prozatímní vládu k ústupu až do Liepaji na západě země. V této, pro mladý lotyšský stát katastrofální situaci, se Lotyši spojili s dříve nepřátelskou německou zeměbranou. Přesto koncem ledna 1919 ovládala Prozatímní vláda už jen Liepaji a její blízké okolí. Spojenému vojsku Lotyšů a Zeměbrany se nakonec podařilo stabilizovat frontu a v březnu 1919 přešly spojené jednotky Lotyšů a Němců do protiútoky a postoupily až k městu Saldus. V bolševické Rudé armádě se začaly objevovat problémy s jednotkami lotyšských střelců, protože jejich příslušníci viděli, že nebojují pouze proti Němcům, ale i proti příslušníkům svého vlastního národa, kteří se snaží hájit nezávislost lotyšského státu.

Tohoto protiútoky spojených lotyšsko německých vojsk se pokusila využít německá aristokracie a vyvolala v Liepaji převrat. Převzala moc v Prozatímní vládě a příslušníci svržené lotyšské Prozatímní vlády se zachránili útekem na parníku Saratow. Nová Prozatímní vláda nezískala podporu místního obyvatelstva, ale ani žádného evropského státu. Tím spojení Lotyšů a Němců definitivně skončilo. Německá Zeměbrana do konce v květnu 1919 obsazuje Rigu, a tak Lotyšsko (respektive jeho svržená Prozatímní vláda) požádala o pomoc Estonsko, které již před tímto aktem se podílelo na výcviku lotyšských vojáků. Estonsko vyslalo

¹⁰⁵ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 160

¹⁰⁶ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 166

své ozbrojené síly na pomoc zbytkům lotyšské armády. Němci mezi tím se přiblížili k městu Cesis na severu Lotyšska. Zde došlo k nejdůležitější a největší bitvě, a to jak Lotyšské, tak i Estonské osvobozené války (bitava u Cesis). Spojená lotyšská a estonská vojska dokázala porazit ozbrojené složky německé Zeměbrany, které utrpěly velké ztráty. Tato událost donutila Němce podepsat příměří a předat Rigu do lotyšských rukou.¹⁰⁷ Zbytky zeměbrany se začlenily do Západoruské dobrovolnické armády, kterou vedl kozácký ataman Bermond - Avalov. Tato armáda byla sice součástí ozbrojených sil bělogvardějců, které bojovaly proti bolševikům, ale Bermond-Avalovovy jednotky se zabývaly spíše potlačováním národnostních hnutí v Pobaltí, než bojem s bolševiky. Bermond-Avalovova armáda v říjnu 1919 zahájila útok na Rigu. Tento pokus byl však neúspěšný a následoval protiútok spojené armády Lotyšska a Estonska (která byla podporována britským námořnictvem). V listopadu byla osvobozena Riga, dobrovolnická Bermond-Avalovova armáda byla rozprášena a její zbytky byly následně evakuovány do Německa. Po porážce Zeměbrany bylo úsilí Lotyšů obráceno na východ země, který byl pod kontrolou bolševiků. V této době probíhala Polsko-sovětská válka a Lotyšsko našlo snadno v Polácích své nové spojence. Spojené vojsko Poláků a Lotyšů porazilo v bitvě u Gaudavpils vojska bolševické Rudé armády. Rusko požádalo o klid zbraní a stáhlo se z území Lotyšska. V polovině ledna 1920 tzv. vláda Lotyšské socialistické republiky rezignovala a její vůdci uprchli do Ruska.¹⁰⁸

První svobodné volby na území Lotyšska se konaly v dubnu 1920 a první lotyšský parlament se sešel poprvé 1. května 1920. V červnu 1920 byl konečně podepsán mír s Německem a smlouvou z Rigy ze dne 1. srpna 1920 skončila válka se sovětským Ruskem. Tato smlouva byl poměrně obsáhlý dokument, který měl 22 částí. Jen pro ilustraci uvádím,

¹⁰⁷ Kiupa, A., Mäesalu, A., Pajur, A., Straube, G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000, s. 185

¹⁰⁸ Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996, s. 168

že v první části dokumentu bylo zaručení míru po podpisu smlouvy, v druhé byla deklarována nezávislost Lotyšska, a třetí část určovala vymezení státních hranic mezi Sovětským Ruskem a Lotyšskem. V jedenácté části byla stanovena dokonce povinnost Sovětského Ruska platit Lotyšsku válečné reparační.¹⁰⁹ Tato smlouva byla vynucená na Sovětském Rusku tlakem okolností: válka s Polskem, občanská válka, vleklá ekonomická vnitřní krize. Nicméně zaručila Lotyšsku alespoň na dalších 20. let možnost rozvoje bez přímého vojenského tlaku Sovětského Ruska.

3.3.2. Historie ústavního vývoje Lotyšska 1920 – 1938

Lotyšský stát byl konstituován na základě vyhlášení Lotyšské lidové rady 18. listopadu 1918. První legislativní instituce v Lotyšsku byla výše uvedená Lotyšská lidová rada zřízená 17. listopadu 1918. Toto bylo výsledkem dohody mezi osmi demokratickými politickými stranami Lotyšska. Politická situace však byla taková, že nebylo možno v této složité době uskutečnit volby. Mandáty v Lotyšské lidové radě nebyly poskytnuty jednotlivým osobám. Každá politická strana měla určitý počet mandátů v Radě a tyto mandáty byly obsazeny členy, které schválila politická strana, které příslušely. Lotyšská lidová rada je také nazývána jako pre - parlament a tvořilo ji téměř 300 členů. V Lotyšské lidové radě bylo zřízeno 22. stálých výborů a celkem se konalo 57 zasedání v osmi sekcích. Rada přijala několik důležitých zákonů o tzv. venkovských místních vládách (dá se říci zastupitelstvech) a jejich volbách, o peněžním systému. Dne 1. června 1918 Lotyšská lidová rada vypracovala politickou platformu, kterou lze považovat za první prozatímní ústavu. Tato platforma byla vytvořena v roce 1918 v době velkých změn a chaosu a ústavní normy, které jsou součástí platformy byly příliš vágní a povrchní. Rada si

¹⁰⁹ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000 ,s.187

byla vědoma, že legitimita státní moci je založena na lidové delegaci, kterou je nutno získat v demokratických volbách. Bylo stanoveno, že na prvním zasedání ústavodárného shromáždění zvoleného v demokratických volbách bude požadováno přijetí základního zákona státu, tedy ústavy, která bude kodifikovat ústavní systém Lotyšska. Dne 19. srpna 1919 přijala Lotyšská lidová rada zákon o volbách do Lotyšského ústavního shromáždění. V návaznosti na shora uvedený zákon byly první volby do ústavodárného shromáždění Lotyšské republiky konány 17. a 18. dubna 1920 a jeho první schůze byla uskutečněna dne 1. května 1920.¹¹⁰ Deklaraci o vzniku Lotyšského státu vyhlásí 27. května 1920. Deklarace prohlašovala, že Lotyšsko je nezávislým suverénním státem na demokratických, politických základech a veškerá moc spočívá v rukou lidu Lotyšska. Ústavní shromáždění přijalo prozatímní nařízení o politickém systému Lotyšska většinou hlasů dne 1. června 1920. Politická platforma ze dne 1. června 1918 tím pozbyla platnosti a Prozatímní nařízení se stalo druhou dočasnou ústavou Lotyšska na jejímž základě bylo prováděno fungování státu v letech 1920-1922. Pro zajímavost: ve volbách do ústavního shromáždění Lotyšska 17. - 18. dubna 1920 byla volební účast 84,9 % oprávněných voličů a bylo zvoleno 150 zástupců včetně pěti žen.¹¹¹ Shromáždění navrhlo základní zákon státu – Ústavu (Sadversme), dále přijalo zákon o agrární reformě, zákon o volbách do parlamentu (Saeima). Shromáždění fungovalo až do 7. listopadu 1922. Legislativní práce na nové ústavě byla zahájena již v období Shromáždění a pokračovala v období Parlamentu. Podle návrhu ústavy měl parlament být volen na období 3 let prostřednictvím obecních, rovných, přímých a tajných voleb s využitím poměrného zastoupení. Mandát voleného parlamentu končí prvním zasedáním parlamentu nově zvoleného. První parlamentní volby se konaly 7. a 8. října 1922, účastnilo se ho celkem 82,2 % oprávněných voličů. Ústava Lotyšského státu byla přijata v listopadu 1922 a vytvářela politický systém parlamentní

¹¹⁰ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000,s.184

¹¹¹ Hloušek, V.: Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. Středoevropské politické studie, Brno: MPÚ MU, IV, 1. ISSN 1212-7817, 2002, s.6

demokracie. Ve svých částech o kompetencích jednokomorového parlamentu (Saeima) byla ovlivněna např. ústavou Německé výmarské republiky. Liberální volební zákon, který neurčoval minimální spodní hranici hlasů pro vstup do parlamentu, vedl k jeho značné politické fragmentaci. Umožňoval tedy nejen zastoupení malých lotyšských stran, ale také stran regionálních a stran zastupujících národní menšiny. Již volby do ústavodárného shromáždění 1920 znamenaly zastoupení pro 16 stran, z nichž jen tři měly více než 10 poslanců. Během let 1922 – 1934 se v souladu s ústavou z r. 1922 konaly 4x volby do parlamentu. Nestabilitu parlamentního zastoupení ukazuje i to, že se v tomto období vystříдалo 13 kabinetů. Počet kandidátních listin zůstával velmi vysoký a pohyboval se mezi 88 a 141 kandidátními listinami. Do parlamentu se sice dostávalo podstatně méně stran, ale i tak byla jeho politická roztříštěnost vysoká. Pouze Sociální demokraté (levá strana politického spektra) a Zemědělský svaz (pravá strana politického spektra) disponovali dostatečně početnou členskou základnou. Zemědělský svaz Karlise Ulmanise byl sice početně slabší, ale disponoval větším koaličním potenciálem a jeho zástupci stáli v deseti z třinácti koaličních vlád a účastnili se jedenácti vládních koalic. Sociální demokraté, byť početně silnější, se účastnili pouze dvou koalic. Jejich problém spočíval ve vnitřním rozkolu na umírněné a radikální (marxistické) křídlo.¹¹²

Vládní nestabilita vedla k tomu, že někteří političtí lídři chtěli navrhnout změny v politickém systému, a to buď formou reformy politického systému nebo instalací autoritativního režimu. V únoru 1932 tzv. národní svaz na svém sjezdu zvažoval otázky ústavní reformy. Byl vypracován a ve stranickém orgánu zveřejněn předběžný návrh změn. Návrh uváděl, aby se význam parlamentu snížil, zatímco pozice presidenta měla být posílena. President podle tohoto návrhu měl být volen přímým hlasováním a nikoliv volen parlamentem, a to na dobu 5 ti let. Měl mít právo rozpustit zákonodárné shromáždění. Autoritářské tendence se projevovaly i ve vládě. V roce 1932 tehdejší ministerský předseda Margers Skuinieks jednal s ministrem obrany Janisem Balodisem a se zástupci

¹¹² Hloušek, V.: Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. Středoevropské politické studie, Brno: MPÚ MU, IV, 1. ISSN 1212-7817, 2002, s.8

sociální demokracie o možnosti způsobit změny s pomocí armády, tedy provést převrat. Nicméně tehdejší velitel armády generál Krisjanis Berkis, odmítl podporu těmto plánům. Vzhledem k prohlubující se hospodářské krizi na počátku 30. let, bylo třeba odvést pozornost od finančních a hospodářských potíží a kritiky vlády, a to převedením pozornosti na národní, nacionalistickou notu.¹¹³

Klíčovým momentem byl návrh ministra školství, který by zastavil dotace školám provozovaným menšinami. Kupodivu tento vládní návrh byl parlamentem 3. února 1933 odmítnut. Následující den vládní kabinet odstoupil bez hlasování o nedůvěře. Toto odstoupení vlády vytvořilo krizi, která trvala 7 týdnů až do 24. března 1933. Skončila vytvořením nového kabinetu Adolfa Blodniekse. Tato krize spolu s nástupem Adolfa Hitlera v Německu k moci vyvolávala neustálé střety mezi pravým a levým křídlem parlamentu. Neustálé konflikty stran byly obtížné pro fungování parlamentu a pro plnění jeho legislativních závazků. Stále více a více kabinet přebíral legislativní činnost na základě článku 81. Ústavy z roku 1920, který dával radě ministrů právo vydávat předpisy se silou zákona mezi zasedáními parlamentu.¹¹⁴ Nespokojenost byla patrná také ve státním aparátu a v armádě. Neschopnost politických stran konstruktivně řešit vnitropolitické problémy země oživil zájem o ústavní reformu. Ve zvláštním zasedání parlamentu dne 22. srpna 1933 Zemědělský svaz oznámil svůj záměr předložit návrh reformy ústavy, která by dávala prezidentovi větší kontrolu nad zákonodárným sborem a vládou. O dva měsíce později 23. října 1933 byl představen návrh reformy, podle níž měl být prezident volen přímou volbou na období 6 ti let. Kromě přímé kontroly nad parlamentem a radou ministrů by prezident měl téměř absolutní právo veta nad přijímanou legislativou. Mohl by vyhlásit válku nebo stav nouze (vyjímecný stav) bez konsultace s vládou. Kromě toho by prezident mohl dočasně omezit svobodu tisku, i když žádný vyjímecný stav by nebyl vyhlášen. Dne 10. listopadu 1933 byl návrh přijat do veřejné debaty parlamentu. Sociální demokraté byli zásadně proti reformnímu projektu,

¹¹³ Hehn, J.: Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. München, 1957, s. 23

¹¹⁴ The Constitution of the Republic of Latvia. Baltic Review, London 1923

protože podezřívali Ulmanise s úmyslu nastolit diktaturu. Menšinové strany se obávaly, že by tyto reformy mohly eliminovat jejich vliv v politickém lotyšském životě. I když všichni připouštěli nezbytnost reform, nemohli se shodnout na jejich rozsahu a zejména namítali rozšíření pravomocí presidenta. Aby se předešlo průtahu reform, navrhl premiér Blondieks změnu volebního zákona, a to tím, že by se stanovilo minimum pěti mandátů pro vstup do parlamentu. Změna volebního zákona by musela být schválena pouhou prostou většinou hlasů, zatímco reforma ústavy vyžadovala souhlas kvalifikované, tzn. dvoutřetinové většiny poslanců. Dne 2. března 1934 vláda premiéra Blondiekse padla.¹¹⁵ Zemědělská unie se snažila sestavit vládu v čele s Karlisem Ulmanisem, jako předsedou vlády. Na sjezdu své strany těsně před Blondieksovou rezignací Ulmanis projevil odhodlání prosadit reformu ústavy. Sjezd Zemědělského svazu rozhodl, že pokud by se reformu nepodařilo prosadit v parlamentu, byla by změna ústavy předložena ve všelidovém referendu. Dne 17.3.1934 se Ulmanisovi podařilo sestavit koaliční vládu a ta získala důvěru v parlamentu. Zemědělský svaz se snažil obsadit svými členy klíčové resorty, tj. ministerstvo obrany, ministerstvo vnitra a v parlamentu energicky pokračoval prosazováním svého plánu na reformu ústavy. Při veřejném projednávání se začalo ukazovat, že reforma má jenom malou šanci na přijetí. V dubnu 1933 dostávají podporu pouze návrhy pro přímou volbu presidenta a návrhy, že po rozpuštění parlamentu presidentem se nové volby uskuteční do dvou měsíců a prodloužení volebního období ze 3 na 4 roky. V podstatě si poslanci chtěli udržet svoji dominantní pozici v záležitostech vlády. Celkový návrh reformy ústavy předložený Zemědělským svazem měl být projednán 3. května 1934.¹¹⁶ Od 3. do 11. května probíhaly v parlamentu bezvýhodné manévry stran ohledně ústavní reformy. Ve druhém čtení získal podporu parlamentu pouze návrh přímé volby presidenta a prodloužení volebního období parlamentu. Třetí čtení se mělo konat v pátek 18. května 1934. Těsně před půlnocí 15. května 1934 přišla zpráva, že všechny jednotky armády, vnitřní stráž a policie jsou na příkaz předsedy Zemědělského svazu provést plánovaný

¹¹⁵ Hehn,J: Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. München,1957, s. 21

¹¹⁶ Hehn,J: Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. München,1957, s. 23

převrat. Do 12. hod. dne 16. května 1934 jsou obsazeny vládní budovy, sídlo parlamentu, telefonní ústředny. V průběhu dne bylo pozastaveno vydávání novin a omezena svoboda tisku a shromažďování, jakákoliv politická aktivita byla prohlášena za protiprávní a sněm byl rozpuštěn. Bylo vysíláno prohlášení o tom, že je vyhlášen vyjímecný stav podle článku 62. ústavy, podepsáno premiérem Karlisem Ulmanisem a ministrem obrany Janisem Balodisem. Ve čtvrtek 17. května byla vůdci převratu snížena bezpečnostní opatření a oznámeno vytvoření nové vlády. Rozpuštěním parlamentu jeho pravomoci a funkce se vrátily do rady ministrů, tedy vlády. Relativně příznivé přijetí ukazuje, jak dobře Karlis Ulmanis odhadl vnitropolitickou situaci v zemi. Vzhledem k tomu, že byla pozastavena ústava a tím odstraněna parlamentní pravidla, byl zahájen nový, autoritářský vládní režim. Došlo k posílení síly ústředního orgánu, tedy vlády.¹¹⁷

Nejblíže uvažovaný podobný model byl korporativní systém fašistické Itálie. V lednu 1936 korporativní forma vlády vstoupila v platnost s vytvoření Národní ekonomické rady a Státní kulturní rady. Ulmanis jako předseda vlády upevnil svoji pozici tím, že převzal zároveň funkci prozatímního prezidenta Lotyšska do doby, než bude vyhlášena nová ústava. Stalo se tak uplynutím funkčního období prezidenta Alberta Kviesise (11.dubna 1936). K tomu však do anexe Lotyšska Sovětským svazem v roce 1940 nedošlo a ústavní reforma tedy nebyla ukončena.

¹¹⁷ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000,s.192

4. Ústavy pobaltských republik v letech 1920 – 1938

4.1. Lotyšská ústava z roku 1920

Ústavy Pobaltských republik se v letech mezi světovými válkami vyvíjely, a to v souvislosti se změnou politických skutečností v Evropě. Skutečnými změnami (myšleno skutečnou legislativní změnou ústavy) prošly z pobaltských států sice pouze Litva a Estonsko. V Lotyšsku byla v platnosti ústava Lotyšské republiky ze dne 15.2.1922 i když snahy o reformu ústavy a posílení centrální moci se objevovaly od počátku 30. let a převratem z 15. května 1934 se vytvořil autoritativní režim v čele s Karlem Ulmanisem jako předsedou vlády a prozatímním prezidentem. Nicméně tento provizorní statut byl vykonáván na základě dekretů a článku ústavy 62 umožňující vyhlášení vyjimečného stavu (stavu nouze).

Lotyšská ústava byla přijata Ústavním shromážděním lotyšské republiky 15. února 1922. V úvodních ustanoveních proklamovala základní skutečnosti, že Lotyšsko je nezávislá a demokratická republika, svrchovaná moc v Lotyšsku patří lidu a popisovala, ze kterých území se Lotyšsko skládá.

Část druhá ústavy pojednává o parlamentu (Saeima), který byl tvořen 100 poslanci (čl. 5.), kteří byli voleni v obecních, rovných, přímých a tajných volbách na základě poměrného zastoupení (čl. 6.). Aktivní volební právo měli všichni lotyšští občané starší 18 let (čl.8.) a právo být zvolen do parlamentu svědčilo (dle čl. 9.) každému lotyšskému občanovi staršímu 21. let. Volební období parlamentu bylo čtyřleté (čl. 10.). Ústava určovala dokonce místo zasedání parlamentu, a to Rigu (čl.15).

Část třetí lotyšské ústavy je věnována prezidentu republiky. V čl. 35. bylo určeno jeho volební období jako čtyřleté a byl volen tajným hlasováním poslanci. K úspěšné volbě byla potřeba prostá většina hlasů. Kandidátem na prezidenta musel být plnoprávný lotyšský občan starší 40ti let (čl.37). Funkce prezidenta nebyla slučitelná s výkonem mandátu poslance. Prezident ratifikoval mezinárodní dohody přijaté parlamentem. Prezident měl právo legislativní iniciativy (čl. 47). Prezident mohl být trestně odpovědný, pouze pokud to parlament schválil minimálně dvoutřetinovou většinou poslanců.

Část čtvrtá se týká vlády složené s předsedy vlády a ministrů jí navržených. Takto sestavená vláda musela získat důvěru parlamentu. Vláda mohla v případě nebezpečí cizí invaze nebo v případě vnitřních událostí ohrožujících řád státu vyhlásit vyjimečný stav. Toto rozhodnutí musí vláda předložit radě parlamentu do 24 hodin.

Část pátá je věnována legislativě. Právo zákonodárné iniciativy měl podle článku 65 prezident, vláda, výbory parlamentu, skupina více než 5 ti poslanců a v některých případech i návrh podporovaný více než 10 ti procenty oprávněných voličů. Podle článku 72 měl prezident právo sistovat vyhlášení zákona na dobu dvou měsíců, na žádost jedné třetiny poslanců. Co se týče změn ústavy, mohl ji parlament změnit, pokud pro něj hlasovali nejméně dvě třetiny poslanců. Pokud parlament změnil kterýkoliv z prvních sedmi článků ústavy, pak tyto změny aby vstoupily v platnost, musely být potvrzeny v referendu. Návrh na změnu ústavy mohla podat také skupina podporovaná více než 10 ti procenty oprávněných voličů. Pokud parlament tento návrh nepřijal, musel být předložen k referendu, kde k jeho schválení stačila pouze prostá nadpoloviční většina voličů hlasujících v referendu (čl. 79). Referenda se mohla (dle čl. 80) zúčastnit všichni lotyšští občané oprávnění k volbám do parlamentu.

V části šesté je popsána organizace soudů a čl. 85 hovoří o ústavním soudu, který má kontrolovat dodržování souladu zákonů s ústavou. V případě rozporů má ústavní soud pravomoc vyhlásit zákony (nebo další právní akty) s části nebo úplně neplatné. Soudce ústavního soudu potvrzoval parlament na základě tajného hlasování.

V části osmé jsou uvedena základní lidská občanská práva. Lidská občanská práva uvedená v člancích 89. – 116. vycházejí v zásadě z německé Výmarské ústavy a zahrnují katalog běžných práv uváděných v moderních ústavách.¹¹⁸

¹¹⁸ The Constitution of the Republic of Latvia. Baltic Review, London 1923

4.2. Estonské ústavy

4.2.1. Ústava z roku 1920

V Estonském státě v meziválečném období platily dvě ústavy: Ústava z 15. června 1920 a ústava z roku 1938. Někdy se mluví o třech ústavách.¹¹⁹ V tomto případě je míněna jako druhá tzv. ústava vapsů z r. 1933. Tento návrh ústavy byl přijat v říjnu 1933 referendem a na jejím základě v březnu 1934 Konstantin Päts se uchopil moci a vyhlásil vyjímečný stav.

Estonská ústava z roku 1920 ve své první části popisuje Estonsko jako samostatnou nezávislou republiku, kde je státní moc v rukou lidu. Zároveň zavazuje Estonsko k obecně uznávaným zásadám mezinárodního práva (čl. 4.). Zajímavé je zdůraznění zásady „neznalost zákona neomlouvá“, která je včleněna přímo do článku čtvrtého.

V části druhé je uveden moderní katalog lidských a občanských práv a svobod. Vzhledem k množství etnických menšin v Estonsku je v článcích 21. – 23. věnována jejich postavení zvýšená pozornost. Zejména je zajímavé znění článku 23., kde se mluví o právech konkrétních národností: „občané německé, ruské a švédské národnosti mají právo se obracet na státní instituce ve svém vlastním jazyce. Používání jazyka těchto státních příslušníků v jednání před soudem, stejně jako v institucích samosprávy bude upraveno zvláštním zákonem.“ Podle článku 26. mohlo dojít k mimořádnému omezení deklarovaných svobod a práv občanů v případě vyhlášení stavu obrany.

Část třetí se věnuje lidu, jako vykonavateli nejvyšší státní moci v Estonsku (čl. 27.). Volební právo měl každý občan ve věku 20-ti let, který měl estonské občanství po dobu delší 1 roku. Zajímavé je ustanovení článku 28., kde se uvádí, kteří občané nejsou způsobilí jako voliči. Je zde výslovně uvedeno, že jsou to lidé duševně nemocní, dále slepí a hluchoněmí. Dále byli zbaveni podle téhož článku volebního práva

¹¹⁹ Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002, s.236

pachatelé určitých kategorií trestných činů. Podrobně je v této části popsáno právo zákonodárné iniciativy a iniciativy voleb v parlamentu. Lidové hlasování (plebiscit) mohlo být navrženo z iniciativy 25 000 oprávněných voličů. Z rozhodování plebiscitu (čl. 35) byly vyjmuty zákony o státním rozpočtu, daňové zákony, prohlášení o stavu obrany, vyhlášení mobilizace a rozhodování o demobilizaci.

Část čtvrtá pojednává o parlamentu, který se skládá ze 100 poslanců volených všeobecnou, rovnou, přímou a tajnou volbou na principu poměrného zastoupení a je jednokomorový. Volební období parlamentu bylo 3 roky.

V části páté jsou uvedena fakta o organizaci vlády. Vláda se skládá s předsedy (Riigiwanem) a ministrů. V článku 61. je uvedeno, že hlava státu, představující Estonskou republiku, vede a sjednocuje činnost vlády předseda zasedání vlády a je oprávněna interpelovat ministry. V článku 62. je uvedeno, že vláda republiky jmenuje jednoho člena vlády, aby zastupoval Estonsko ve funkci hlavy státu.

V části šesté je pojednáno o soudech a jejich organizaci, nicméně zde není uvedena jejich organizace.

Část sedmá stručně hovoří o orgánech místní samosprávy

Část osmá je věnována problematice obrany státu. V článku 78. je stanovena povinnost estonských občanů se na základě zákona účastnit obrany republiky. V této části je v článku 82. stanovena také pravomoc vlády naříditi mobilizaci, bez čekání na rozhodnutí parlamentu, v případě, že cizí stát vyhlásil Estonsku válku nebo zahájil válečné operace.

Část devátá stručně pojednává o daních a rozpočtu. Tato část je velice stručná, pouze tři články a zakotvuje princip, že daň nebo veřejný poplatek může být uložen pouze na základě zákona, a že každý rok musí být předložen státní rozpočet.

V závěrečné desáté části jsou v člancích 86.- 89. stručně popsány možnosti změny ústavy. Nejdůležitější je článek 89., kde je zdůrazněno, že projekt změny ústavy musí být předložen lidu nejméně 3 měsíce přede dnem hlasování.¹²⁰

¹²⁰ The Constitution of the Esthonian Republic. Baltic Review, London 1924

4.2.2. Ústava z roku 1938

V průběhu let 1920 až 1938 došlo vzhledem ke změně vnějším i vnitřním politickým podmínkám ke změně ve vnitřním uspořádání politiky Estonska (viz kapitola Estonský ústavní vývoj). 1. ledna 1938 vstoupila v platnost nová estonská ústava. V této ústavě se zrcadlí vnitropolitický vývoj a důsledky změn v Estonsku, ke kterým docházelo od roku 1934. Ústava z roku 1920 shromažďovala prakticky veškerou moc v rukou parlamentu (až „diktatura parlamentu“), zatímco ústava z roku 1938 (která je vlastně jen upravenou formou návrhu ústavy vapsů přijaté v referendu v říjnu 1933) je představitelkou skupiny ústav reprezentující státy s velkou výkonnou a legislativní mocí prezidenta. V preambuli ústava z roku 1938 prohlašuje, že „budou konsolidovat a rozvíjet stát jako republiku na demokratickém základě, přičemž nejvyšší moc je v rukou lidu, a která je řízena zvolenou hlavou státu s vyváženou spoluprací vlády jím jmenované ...“.

Již v první části je v článku 4. uvedeno výsadní postavení prezidenta republiky.

Část druhá nazvaná „práva a povinnosti estonských občanů“, je příkladem autoritativnosti režimu a odrazem doby, ve které byla přijímána. Článek osm říká: „nejvyšší povinností každého občana je být loajální k estonskému státu a jeho ústavnímu pořádku“. V tomto článku je i uveden katalog občanských práv a svobod, který koresponduje s liberální ústavou z roku 1920, nicméně je na několika místech zdůrazněno, že tato práva mohou být omezena zákonem z důvodu státní bezpečnosti, veřejného pořádku a morálky. Toto zdůrazňování reflektuje autoritářský režim, který v tomto období vládl v Estonsku. Na rozdíl od ústavy z roku 1920 se již neobjevuje jmenovité určení menšin, které mohou používat v úředním jednání svůj jazyk. Je zde obecně řečeno v článku 31.: „občané menšinových národností, mohou používat svůj jazyk za podmínek stanovených zákonem, při jednání s místními institucemi v oblastech, kde státní příslušníci menšin tvoří většinu obyvatel.“

V části třetí o výkonu moci ve státě prostřednictvím lidu, je v článku 35. řečeno: „lid vykonává moc státu prostřednictvím: 1. volby prezidenta

republiky, 2. voleb do poslanecké sněmovny, 3. voleb do zastupitelských sborů místní samosprávy, 4. lidového hlasování (referenda). Hranice pro volební právo byla zvýšena na věk 22 let. V článku 37. bylo ponecháno ustanovení, které upíralo volební právo občanům duševně nemocným, nezpůsobilým k právním úkonům, slepým, hluchoněmým a rozhazovačným, dále občanům odsouzeným pro určité kategorie trestných činů, ale nově přidávalo další kategorie, a to občany, kteří byli při volbách ve výkonu trestu, vazby nebo občany trpící infekčními chorobami, kteří byli izolováni v místech léčení v souladu se zákonem. Občané účastníci se v době voleb povinné vojenské služby se voleb neúčastnili také.

Část čtvrtá, nově se objevující v ústavě z roku 1938, pojednává o prezidentovi. V článku 38. se hovoří: „prezident republiky je hlavou státu. Je ztělesněním jednoty moci státu a zastupuje stát. Prohlubuje vnější celistvost a vnitřní bezpečnost státu, veřejné blaho státu a lidu.“ Tento článek sám o sobě odráží postavení estonského prezidenta v tomto období. Volební období prezidenta je stanoveno na 6 let. Kandidátem se mohl stát občan Estonska starší 45 let.

Část pátá pojednává o vládě republiky. Vládu republiky jmenuje nebo uvolňuje z funkce prezident republiky. V článku 56. je stanoveno zvláštní postavení prezidenta: Je-li přítomen na zasedání vlády, předsedá tomuto zasedání. Pokud je vládě vyslovena nedůvěra poslaneckou sněmovnou, předloží prezident otázku hlasování o nedůvěře národní radě na příští schůzi.

V části šesté ústavy je popisováno složení parlamentu označovaného jako Národní shromáždění. Parlament je dvoukomorový a skládá se s Poslanecké sněmovny a Národní rady (článek 61.). Tyto dvě komory spolu zasedají na plenárních zasedáních národního shromáždění, a to v případech zvlášť stanovených v ústavě, ale i ve slavnostních příležitostech. Poslanecká sněmovna (článek 67.) měla 80 poslanců volených na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva na principu většinového zastoupení. Do poslanecké sněmovny mohl být zvolen estonský občan starší 25 let, který měl bydliště nejméně po dobu 1 roku před volbami na území Estonska. Volební období Poslanecké sněmovny bylo 5 let. V případě, je-li to potřebné v zájmu státu, mohl prezident republiky nařídít volby do nové Poslanecké sněmovny před

uplynutím lhůty 5 let (článek 68.). Dalším výrazem moci prezidenta bylo jeho právo (článek 71.) pozastavit běžné i mimořádné zasedání Poslanecké sněmovny na dobu 2 týdnů. Zajímavé je ustanovení článku 77., totiž že členové poslanecké sněmovny se nemohou účastnit veřejných zakázek nebo koncesí pro využívání národního bohatství a článku 81., podle kterého členové Poslanecké sněmovny pobírali plat pouze po dobu trvání zasedání. Národní rada jako druhá komora parlamentu je popisována v článku 84. - 91. Volební období Národní rady bylo 5 let.

V části sedmé nazvané legislativa je popisován postup přijímání zákonů. Zákony dle článku 96. vyhlášoval prezident republiky a měl z důvodu ochrany státu právo odložit vydání zákona a vrátit jej zpět národnímu shromáždění k novému projednání. Prezident republiky mohl v době mimo zasedání Národního shromáždění vydávat zákony v případě naléhavé nutnosti (tzv. dekrety). Tyto dekrety měly být schváleny či zrušeny do 2 týdnů od dalšího zasedání poslanecké sněmovny. V článku 100. je uvedeno, že žádný zákon nemůže vstoupit v platnost, dokud není vyhlášen prezidentem republiky.

V části osmé o smlouvách s cizími mocnostmi je v článku 101. zakotveno právo prezidenta uzavírat a ratifikovat smlouvy s cizími státy. V kapitole 9. a 10. pojednávají o státním rozpočtu a o státní kontrole.

V části jedenácté o soudech je stanovena soustava soudů, důchodový věk soudců a v článku 120. právo prezidenta republiky udělit milost.

Část dvanáctá pojednává o samosprávách, a to o místních a profesních.

Část třináctá o obraně státu v článku 129. zdůrazňuje, že v čele nejvyšší Národní obrany a ozbrojených sil stojí prezident republiky. Od vyhlášení mobilizace nebo počátku války až do konce tohoto stavu, může prezident republiky vydávat zákony týkající se národní obrany a ozbrojených sil, jako dekrety s pravomocí zákona i během zasedání Národního shromáždění. Prezident může vyhlásit válku po té, co bylo toto rozhodnutí schváleno na plenárním zasedání Národního shromáždění. Bez tohoto kroku může o vyhlášení válečného stavu rozhodnout v případě ozbrojeného útoku, nebo v případech, které jsou nezbytné k dodržení

závazků ze smlouvy o spojení či vzájemné obraně. Článek 144. hovoří o tom, že prezident republiky může vyhlásit stanné právo buď v celém státě nebo v jeho části na dobu nepřesahující 1 rok z důvodů, které jsou nezbytné k obraně vnitřní bezpečnosti. Prezident má právo tímto rozhodnutím oznámit, že některé kategorie trestných činů spáchaných v prvních třech dnech před vyhlášením stanného práva mohou být stíhány podle předpisů platných v době stanného práva.

Závěrečná čtrnáctá část pojednává o změnách ústavy. Podle článku 146. má právo navrhnout změnu ústavy prezident republiky nebo nadpoloviční většina členů Poslanecké sněmovny a Národní rady. V článcích 147.-150. jsou specifikovány procedurální podmínky přijetí změn ústavy Národním shromážděním nebo lidovým referendem.¹²¹

Estonská ústava z roku 1938 velice detailně zpracovává postavení Národního shromáždění (tj. Poslanecké sněmovny a Národní rady), vlády a zejména postavení prezidenta. Jeho pravomoci se promítají ve všech částech ústavy a zejména část třináctá pojednávající o obraně státu plně reflektuje události té doby v Evropě a velmi detailně řeší možné situace, které mohou nastat při vstupu státu do války.

4.3. Litevské ústavy

4.3.1. Ústava z roku 1922

První litevská ústava přijatá v srpnu 1922 na základě předchozích tří prozatímních ústav (viz kapitola o litevském ústavním vývoji) ve své preambuli proklamovala vznešenou formou znovuoživení litevského státu a evokovala vzpomínky na slavné středověké období litevských dějin.

V první části je uváděno, že litevský stát je nezávislou demokratickou republikou a svrchovaná moc náleží lidu. V článku druhém je takřka doslova citována klasická definice dělby moci ve státě: „vláda státu je vykonávána mocí legislativní, výkonnou a soudní“. V této první

¹²¹ The Constitution of the Estonian Republic. Saeduste Kogu, 1/1938, Tallin, 1938

části (na rozdíl od ústav prozatímních) se nemluví o Vilniusu jako hlavním městě. V této době, byť mezinárodními smlouvami byl původně Vilnius a jeho okolí přiřčen Litvě, byl součástí Polska.

V části druhé jsou stručně popsány občanská práva a svobody a litevské občanství. Ustanovení této části obsahuje zaručení všech základních práv a svobod. V článku 20. je popsána možnost legislativní iniciativy občanů. Návrh zákona může předložit parlamentu 25 000 oprávněných voličů.

Část třetí pojednává o parlamentu, volbách do něj a jeho pravomocích. Volební právo mají občané starší 21 let, právo být volen do parlamentu mají občané starší 24 let. Volební období je stanoveno na 3 roky. Kromě případů války nebo pokud je vyhlášeno stanné právo na více než polovině území, prezident může na základě zvláštního zákona prodloužit funkční období parlamentu (článek 25.). Parlament má též právo vyhlásit či ukončit válečný stav. V případě války, ozbrojeného povstání nebo jiných okolností nebezpečných pro stát, může prezident republiky po předchozím souhlasu vlády vyhlásit válečný nebo výjimečný stav a dočasně omezit ústavní práva občanů, současně všechny tyto skutečnosti oznámí parlamentu, který je buď potvrdí, nebo odmítne.

Část čtvrtá se zabývá mocí výkonnou. Prezident republiky je volen parlamentem s nutnou nadpoloviční většinou. Prezident republiky je volen na tříleté období. Podle článku 46. zastupuje prezident republiky navenek a dle článku 47. jmenuje premiéra, potvrzuje vládu a přijímá demisi vlády. Vláda je odpovědná parlamentu a musí mít jeho důvěru (článek 59.).

Část pátá pojednává o moci soudní a její organizaci. V článku 69. deklaruje rovnost občanů před soudem.

Část šestá a sedmá pojednává o místní samosprávě a právech národnostních menšin.

Velice stručná část o obraně republiky se dotýká povinnosti občanů se podílet na obraně území a organizaci ozbrojených sil.

Část devátá a desátá je věnována vzdělání a náboženským záležitostem. Mimo jiné v článku 80. stanovuje, že náboženská výchova ve školách je povinná s výjimkou škol založených pro děti, jejichž rodiče nejsou členy žádné náboženské organizace.

Část jedenáctá až třináctá mluví o základech ekonomické politiky státu, kontrole státních financí a sociální péči. Mimo jiné zdůrazňuje, že ukládání daní je možné pouze na základě zákona a zákonem stanoveným způsobem. Stanoví podmínky a termíny předložení státního rozpočtu parlamentu a jeho schválení.

V závěrečné, čtrnácté části, která je věnována možnosti změn a přijetí dodatků k ústavě se uvádí, že právo iniciovat změnu či dodatek ústavy má parlament, vláda, prezident republiky nebo 50 000 oprávněných voličů. K přijetí změny ústavy je nutná třípětinová většina poslanců v parlamentu.¹²²

4.3.2. Ústava z roku 1938

V roce 1928 byla představena tzv. Oktrojovaná ústava, podle níž vládl prezident Antanas Smetona až do roku 1938, kdy tato ústava s malými změnami byla přijata nově zvoleným sněmem.¹²³

V části první se v článku 6. znovu objevuje ustanovení o hlavním městě Litvy- Vilnius. Dále se uvádí v tomto článku: „sídlo vlády a státu může být dočasně na základě zákona převedeno jinam“.

V části druhé nazvané občanství Litvy se popisují možnosti nabytí a ztráty litevského občanství

V části třetí, která se nazývá práva a povinnosti občanů se (obdobně jako v estonské ústavě z roku 1938) objevují povinnosti občanů a ustanovení, které ukazují na autoritářské a dominantní postavení státu ve společnosti. Důkazem toho je článek 16.a 17.: „stát je základem existence občana“ ,“občan má právo požívat svobodu bez toho, aniž by tato byla na úkor práv ostatních a musí mít vždy na paměti své povinnosti vůči státu. Je povinností občana být loajální vůči státu.“ Základní občanská práva a povinnosti jsou v této části zahrnuty, ale (obdobně jako

¹²² The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas ,1922

¹²³Vainuite,I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas Romeris University,Kaunas, 2001, s.15

v estonské ústavě z roku 1938) se několikrát objevuje možnost, že stát může tato práva omezit v zájmu bezpečnosti státu.

Část čtvrtá pojednává o náboženství a uznání církví a náboženských organizací státem. Dle článku 30. mají církve a náboženské organizace postavení právnických osob.

Část pátá až sedmá je věnována rodině, výchově a vzdělávání a práci. Ducha doby odráží ustanovení článku 44.: „občan musí být naplňován láskou k práci a duchem konstruktivní činnosti“) a článku 46.: „stát může k práci donutit ty, kteří se práci vyhýbají. Stát jakožto opatrovník může regulovat vykonávání pracovních úkolů“.

Část osmá je věnována národnímu hospodářství, opět zdůrazňuje možnost regulovat práva a povinnosti občanů. V článku 50. se uvádí: „blaha státu a občana je dosaženo, když pracuje racionálně, řádným způsobem a vyhýbá se plýtvání.“ V článku 55. a 56. je uvedena možnost státu zavést ve veřejném zájmu výkon služby a v zájmu národního hospodářství možnost zavést regulaci ekonomické činnosti.

Část devátá se dotýká sociálního zabezpečení, zdraví a možnosti provozovat charitativní organizace.

Část desátá je věnována prezidentu republiky, který je volen na období 7 let s možností opakované volby. Volen může být občan, který má nárok být zvolen členem parlamentu a je starší 40 let.

Část jedenáctá je věnována parlamentu, který je volen na dobu 5 let a mohou být voleni občané Litvy starší 30 let. Volební právo volit členy parlamentu mají občané starší 24 let. V článku 78. je stanovena povinnost každého občana zúčastnit se voleb v případě, že má volební právo. Nicméně ústava neuvádí sankci za porušení této povinnosti. V článcích 81.-94. jsou popsána práva prezidenta k rozpuštění parlamentu, povinnosti poslanců, možnost rozhodování parlamentu.

Část dvanáctá popisuje složení vlády, kterou tvoří předseda a ministři. V článku 100. je uvedeno, že pokud je přítomen zasedání vlády prezident republiky, bude zasedání předsedat.

V části třinácté je popsán způsob přijímání zákonů. Důležitý je článek 110. ve kterém se uvádí: „prezident republiky může schvalovat zákony v případě, že není zvolen parlament nebo v případě, že parlament

nemá zasedání.“ Toto ustanovení dávalo litevskému prezidentovi velké legislativní pravomoci.

V části čtrnácté až šestnácté se jedná o státním rozpočtu, interpelacích a administrativním systému státu.

Část sedmnáctá stručně pojednává o soudech a soudní moci. V článku 130. je zakotveno právo prezidenta republiky udělit milost.

Část osmnáctá pojednává o obraně státu. Opět uvádí povinnost občanů bránit stát a povinnost občanů být náležitě připraven na obranu státu. Stanoví dále pravomoci prezidenta republiky v rámci ozbrojených sil. Prezident republiky je vrchním velitelem ozbrojených sil. V článku 138. je zakotveno, že v době obrany státu se záležitosti týkající se obrany řídí dekrety prezidenta republiky, které mají platnost zákona. Dekret prezidenta republiky musí kontrasignovat předseda vlády. Článek 139. popisuje možnost vyhlášení vyjimečného stavu prezidentem republiky na základě doporučení vlády.

V části devatenácté je popsána činnost úřadu státního kontrolora, kterého jmenuje a odvolává prezident republiky. Dle článku 146. státní kontrolor dohlíží na správu majetku státu a dle článku 1047. na správné přijetí státního rozpočtu.

V závěrečné, dvacáté části je uvedeno, jak může dojít ke změně ústavy. Změnu ústavy může navrhnout vláda, nebo nadpoloviční většina poslanců. K přijetí změny je potřeba třípětinová většina poslanců. Dle článku 154. prezident republiky buď přijme a schválí dodatek k ústavě přijatý parlamentem, nebo je povinen parlament rozpustit. Pokud nově zvolený parlament na svém prvním zasedání nadpoloviční většinou poslanců rozhodne jednat o stejné novele ústavy v nezměněné podobě a pokud tuto novelu schválí parlament beze změny alespoň třípětinou většinou hlasů, je prezident povinen tuto změnu ústavy přijmout.¹²⁴

Ústava z Litvy z roku 1938 plně obrází období sklonku meziválečné mírové epochy a legalizuje vlastně principy, za kterých byla v Litvě uskutečňována vláda Antanase Smetony od 12. dubna 1927, kdy

¹²⁴ The Constitution of the Lithuanian Republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 1608/4271, Kaunas ,1938

rozpuštěl litevský parlament. I uspořádání částí odpovídá velké roli prezidenta ve státě a toto bylo i vtěleno do ústavy z roku 1938. Pořadí částí v ústavě, tak jak po sobě následují odpovídá i významu institucí , které jsou v nich obsaženy : prezident republiky, parlament, vláda.

5. Srovnání meziválečných ústav pobaltských republik

Ústavy meziválečných pobaltských republik vznikaly bezprostředně po skončení I. světové války. Kromě Litvy nebyla žádná historická tradice státních útvarů Estonska a Lotyšska.

Nejdůkladněji probíhala příprava Ústavy na Litvě, kde před přijetím první ústavy v roce 1922, byly v platnosti dokonce tři prozatímní ústavy. Definitivní ústava byla také přijata (vzhledem k nejasnostem okolo litevských východních hranic díky obsazení Vilenska Poláky v Polsko sovětské válce) nejpozději z nově vzniklých republik v Pobaltí.

Ústavy všech tří pobaltských států byly založeny na stejném principu: demokratická parlamentní republika.

Lotyšská ústava a první litevská ústava měli společného jmenovatele a to hlavu státu – prezidenta. V první litevské ústavě měl prezident hlavně úlohu reprezentativní s omezenými pravomocemi. Články hovořící o prezidentovi a jeho ústavní roli jsou včleněny do části čtvrté, která je nazvána „o moci výkonné“ a je v ní pojednáno také o roli vlády. V ústavě lotyšské byla role prezidenta větší, a byla jeho roli věnována samostatná, poměrně obsáhlá část třetí ústavy nazvaná „prezident státu“. Je v ní rozebrána role prezidenta a jeho pravomoci. Co se týče první estonské ústavy z roku 1920, tak tato ústava neznala funkci prezidenta vůbec. Funkci hlavy státu zastával jeden z členů vlády, a byla to funkce zastupování státu na venek, bez významných pravomocí.

Ústavy jednotlivých států se lišily také v délce funkčních období parlamentu a věku oprávněných voličů. Nejkratší funkční období parlamentu bylo stanoveno v litevské ústavě z roku 1922 a v ústavě lotyšské, a to na tříleté období, v estonské ústavě z roku 1920 bylo funkční období parlamentu stanoveno na čtyři roky.

Co se týče volebního práva, nejnižší věková hranice byla která umožňovala přístup k volbám do parlamentu byla stanovena v lotyšské ústavě a to věková hranice osmnácti let, zároveň stanovovala za nejnižší věkovou hranici pro to moci být zvolen do parlamentu a to dvacet jedna let, estonská ústava z roku 1920 určovala věkovou hranici na dvacet let a pro právo být volen tu samou věkovou hranici (nicméně přímo v ústavě byly uvedeny v článku skupiny občanů, kteří byly z všeobecného

volebního práva vyloučeny). Litevská ústava určovala jako spodní hranici pro přístup k volbám do parlamentu hranici 21 let a pro právo být volen do zastupitelského sboru věk 24 let.

S vývojem autoritářských režimů a změnám ve společnosti v průběhu třicátých let došlo v Estonsku a Litvě v roce 1938 ke změnám ústavy, která znamenala posun věkové hranice pro přístup k volbám směrem k vyššímu věku a to v Litvě na 24 let a na 30 let v případě být volen do parlamentu (navíc bylo v článku 78 ústavy určena povinnost oprávněného voliče se voleb zúčastnit, ústava za to sice nestanovovala sankci, nicméně to odráželo vypjatou autoritářskou atmosféru doby koncem třicátých let v Litvě) a v Estonsku na 22 let (kdy byly opět v ústavě zakotveny skupiny občanů vyloučených z voleb) a pro právo být volen do poslanecké sněmovny na stáří 25 let a pro volby do Národní rady dokonce na věk 40 let.

Se změnami ústav obou shora uvedených států (tedy Litvy a Estonska) v roce 1938 byl zřetelný posun v pravomocích prezidenta. Toto byl nejlépe vidět u ústavy Estonska, kde první z roku 1920 institut prezidenta vůbec neznala a v ústavě z roku 1938 byla prezidentu republiky a jeho funkci věnována stejně obsáhlá část, jaká věnována vládě a parlamentu. Funkce prezidenta a jeho pravomoci navíc prostupovaly mnoha dalšími částmi ústavy. Co se týče Litevské ústavy z roku 1938, část ústavy věnovaná prezidentu, byla také stejně obsáhlá jako část věnovaná vládě a parlamentu a jeho role se objevovala napříč ustanoveními celé ústavy. Lotyšská ústava (jak již bylo výše zmíněno) měla obsáhlou úpravu role prezidenta ve svém znění z roku 1920.

Události, předznamenávající konec míru v meziválečném období, se promítly u litevské a estonské ústavy z roku 1938 do části ústav věnovaných obraně země. Proti ústavě z roku 1922 (Litva), respektive 1920 (u estonské ústavy), kde byla obrana země řešena poměrně vágně v pasážích o prezidentu státu a pravomocích parlamentu (to v případě litevské ústavy), respektive v jen v části věnované parlamentu (u estonské ústavy), v ústavách roku 1938 byl obraně státu věnován mnohem větší prostor v samostatných částech (hlavách) ústav obou států (u litevské část osmnáctá a u estonské část třináctá). Více prostoru bylo také věnováno možnosti vyhlášení vyjimečného stavu a stanného práva.

Celkově se pravomoci přesouvaly ze strany parlamentu na stranu prezidenta. U estonské ústavy byl tento přesun takřka reciproční, protože funkci prezidenta estonská ústava z roku 1920 neznala vůbec.

Další vývoj je patrný v pasážích věnovaných (v prvních ústavách) občanským právům (zde se i v názvech částí – hlav mluví pouze o právech). V ústavách obou států z roku 1938 se již mluví o „právech a povinnostech estonských občanů“ (v části druhé v případě estonské ústavy z roku 1938), respektive o „právech a povinnostech občanů“ (v části třetí, litevské ústavy z roku 1938). V obou ústavách se objevuje shodně povinnost pracovat pro stát a požadavek loajality vůči státu.

V pasážích věnovaných národnostním menšinám (které jsou mnohem více zmiňovány v ústavě estonské) se sice neprojevuje výslovné omezení práv menšin, ale z porovnání se zněním ústav z roku 1920 (estonské) respektive 1922 (litevské) je patrné posílení národních, až nacionalistických tendencí v obou státech.

Zároveň jsou v obou ústavách z roku 1938 (oproti ústavám z roku 1920 resp. 1922) omezena funkce referenda, jako možnosti, jak legislativní iniciativy, tak i ústavodárné iniciativy.

Lotyšská ústava sice neprošla ve třicátých letech legislativní změnou, ale převrat Karlise Ulmanise z 15. května 1934 a následným rozpuštěním parlamentu došlo k faktické sistaci ústavy a k převedení pravomocí na vládu a tím k posílení síly ústředního orgánu státní moci (vlády v čele s premiérem K. Ulmanisem, který po uplynutí funkčního období prezidenta Alberta Kviesise zastával od dubna 1936 i funkci prozatímního prezidenta). Tímto byl i v Lotyšsku nastolen autoritářský, prezidentský režim de facto.

Vývoj v pobaltských státech gradoval od čistě parlamentní demokracie na počátku dvacátých let po autoritářské režimy (Litva Antanase Smetony od r. 1927, Lotyšsko Karlise Ulmanise od roku 1934 a Estonsko Konstantina Pätsse od roku 1934). Nicméně, i když se jednalo o režimy autoritářské, které ne vždy byly v souladu s platným ústavním pořádkem (Lotyšsko), nelze si toto období pobaltských republik představit jako obdobné, fašistické autoritářské režimy (Německo, Itálie, Španělsko). Tak se je snažila představit sovětská propaganda, která zoufale hledala důvod ospravedlnění své anexe Pobaltí v roce 1940,

Spíše si je nutno uvědomit, že v těchto zemích bez demokratické, parlamentní tradice neměl model klasické parlamentní demokracie moc velkou možnost úspěšnosti, zejména vzhledem k velké politické roztržičnosti domácí politické scény a okolnostem vnějším (ať již to byly výsledky velké hospodářské krize v třicátých letech, či posun mocenské rovnováhy v Evropě ve prospěch Německa a Itálie na straně jedné, mocenské ambice Sovětského svazu a neschopnost Velké Británie, Francie a Společnosti národů garantovat kolektivní bezpečnost na straně druhé). Ať již si tyto okolnosti, včetně vzniku a trvání autoritativních režimů vykládáme jakkoli, tyto shora uvedené okolnosti měly přímý vliv na ústavní vývoj pobaltských států, jejich ústavy ho obdobně refletovaly (v případě Lotyšska pouze de facto, v Litvě a Estonsku legislativní změnou ústavy i když po delší době faktického trvání režimu). Bohužel žádné z opatření, které se pobaltské státy snažily přijmout (ať již ve svých ústavách, nebo v zahraniční politice) nezabránilo jejich anexi Sovětským svazem (po dohodě o rozdělení sfér vlivu s Německem).^{125 126 127 128 129}

¹²⁵ The Constitution of the Republic of Latvia. Baltic Review, London 1923

¹²⁶ The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12, Kaunas, 1922

¹²⁷ The Constitution of the Lithuanian Republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 1608/4271, Kaunas, 1938

¹²⁸ The Constitution of the Estonian Republic. Baltic Review, London 1924

¹²⁹ The Constitution of the Estonian Republic. Baltic Review, London 1924

6. Pakt Ribbentrop – Molotov a zánik samostatnosti pobaltských republik v roce 1940

Pobaltské státy (Litva, Lotyšsko a Estonsko) patřily mezi státy, které byly svým vznikem svázané do značné míry s Versailleským systémem. V průběhu 30. let, kdy docházelo v Evropě ke vzniku fašistických nebo s fašisty sympatizujících autoritářských režimů (Německo, Itálie, Španělsko) byly tyto pobaltské státy nuceny přehodnotit svoji zahraniční politiku. Společnost národů a její systém kolektivní bezpečnosti již nebyly schopny zaručit poválečný statut a zabránit akcím agresivním státům. Pobaltské republiky si byly vědomy své polohy ležící v průsečíku zájmu fašistického Německa a Stalinského Sovětského svazu. Proto tyto země, po vzoru zemí skandinávských, nakonec v září 1938 přijaly trvalou neutralitu, kterou zakotvily i legislativně (Lotyšsko a Estonsko v prosinci 1938 a Litva v lednu 1939). Problém pobaltských zemí spočíval v tom, že žádné z velmocí se nebyla ochotna zaručit za udržení této jejich neutrality. Zájmy a orientace jednotlivých Pobaltských států v zahraniční politice byly rozdílné. Lotyšsko se cítilo ohroženo Německem a Sovětským svazem, Litva Německem (neboť nemělo společnou hranici se Sovětským svazem), zatímco pro Estonsko představoval hrozbu jen Sovětský svaz. Bohužel politické reprezentace Pobaltských států nedokázaly nalézt společnou řeč.¹³⁰ Když byla po 19. srpnu v Moskvě ukončena bezvýsledná jednání mezi Francouzi, Brity a Sovětským svazem o alianci, obrátil se Sovětský svaz na hitlerovské Německo, se kterým za zády Francie a Británie již dlouhou dobu vedlo tajná diplomatická jednání. Německo vyšlo Sovětskému svazu vstříc. Dne 23. srpna 1939 byla uzavřena Smlouva o neútočení a vzájemné pomoci mezi Německem a Sovětským svazem, která je také nazývána (podle představitelů zahraniční politiky Německa a SSSR jako pakt Ribbentrop-Molotov. Samotná smlouva neměla pro Pobaltské republiky takový význam, jako připojený tajný doplňkový protokol, který rozhodl o jejich osudu a týkal se rozdělení zájmových sfér

¹³⁰ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000 ,s. 165

ve východní Evropě. Protože Litva neměla společnou hranici se Sovětským svazem, byly vztahy mezi Moskvou a Kaunasem relativně vstřícnější než mezi Moskvou a Rigou či Tallinem. Sovětská diplomacie ještě v srpnu 1939 neuvažovala o začlenění Litvy do sféry svého vlivu. Tajný doplňkový protokol tedy stanovil, že hranice zájmových sfér Německa a SSSR bude tvořena severní hranicí Litvy, a že obě strany uznávají zájem Litvy na zisku Vilniusu a okolí. Když 1. září 1939 Německo napadlo Polsko, Pobaltské země potvrdily svoji neutralitu. V průběhu polského tažení naléhala německá diplomacie na Litvu, aby se připojila k německo - sovětskému rozdělování Polska. Hitlerovým záměrem bylo zařadit Litvu do okruhu svých spojenců. Antanas Smetona se domníval, že dodržení neutrality Litvy v tomto konfliktu, a v následné ztrátě nezávislosti v důsledku možné světové války, pomůže k pozdějšímu obnovení státnosti.¹³¹

Politické vedení SSSR v zájmu získání Pobaltí jako celku se vzdalo výhodně stanovené hranice s Německem (měla probíhat podél toku řek Narev, Visla a San). Nejvyšší sovět se rozhodl vzdát polského území východně od Visly výměnou za předání Litvy do sféry vlivu SSSR. Tento akt byl potvrzen tajným protokolem ke Smlouvě o uspořádání hranic a přátelství SSSR a Německem, které byla podepsána dne 28. září 1939. Tímto protokolem bylo změněno srpnové ujednání o vymezení sfér vlivu tak, že území litevského státu bylo zařazeno definitivně do sféry vlivu SSSR, kromě tzv. Litevského pruhu v jihozápadní části země, kterého se (opět tajným protokolem) v lednu 1941 Německo zřeklo za náhradu 7.5 mil. amerických dolarů, zatímco Lublinská provincie a část Varšavské provincie připadly do sféry vlivu Německa. Již v září 1939 Pobaltské státy na sovětských vojenských mapách byly označeny jako sovětské svazové republiky. Skutečným krokem k dosažení tohoto cíle byly vynuceně podepsané smlouvy o vzájemné pomoci na jejichž základě byly na území Pobaltských států umístěny sovětské jednotky. Jako první byla tato smlouva vynucena na Estonsku. Záminkou byl útěk polské ponorky Orzel,

¹³¹ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000,s.166

kteře se podařilo 19.9.1939 uprchnout z internace v Tallinském přístavu a doplout do Velké Británie. 23. zářij 1939 byl estonský ministr zahraničních věcí Selter pod záminkou podepsání hospodářské dohody pozván do Moskvy, kde mu však byl sdělen požadavek SSSR na uzavření dohody o vzájemné pomoci a o rozmístění sovětských vojsk v Estonsku. Přes námitky estonské vlády, že Estonsko je neutrální zemí a stupňování nátlaku dne 27. zářij 1939 estonská vláda souhlasila s uzavřením smlouvy a tím dala k dispozici své námořní a letecké základny a byly rozmístěny sovětské jednotky v síle 25 000 mužů. Dne 5. října 1939 byla lotyšská vláda pod vlivem vojenské hrozby nucena přijmout obdobné podmínky jako Estonsko.¹³²

Nejsložitější jednání probíhala mezi Moskvou a Litevskou vládou. Po uzavření druhé smlouvy mezi SSSR a Německem dne 28. zářij 1939 získal do své sféry vlivu Sovětský svaz Vilensko. Dne 3. října 1939 přijel do Moskvy litevský ministr zahraničí Urbšis, kde mu byla sdělena změna ve vymezených zájmových sfér. Molotov mu předložil návrhy dvou vzájemně se podmiňujících smluv. Prvá se týkala předání části Vilenska Litvě a druhá byla Smlouva o vzájemné pomoci a rozmístění sovětských posádek na území Litvy. Vidina získání Vilniusu přesvědčila Litevskou vládu, že podepsala dne 10. října 1939 Smlouvu o vzájemné pomoci. V Litvě (na rozdíl od Lotyšska a Estonska) neměly být sovětské jednotky dislokovány v hlavním městě a jejich početní stav činil pouze 20 000 vojáků.

Po uzavření Smluv o vzájemné pomoci s pobaltskými státy se vztah mezi Moskvou a těmito zeměmi zdánlivě vrátil do stavu z poloviny 30. let 20. století. Obrat v politice Moskvy vůči Pobaltským státům nastal na jaře 1940 v souvislosti s německým útokem v západní Evropě. SSSR vyvolával incidenty v těchto zemích a stupňoval obvinění z protisovětských provokací. Ve dnech 14.-15. března 1940 se v Rize sešli ministři zahraničí těchto 3 Pobaltských států a potvrdili pokračování dosavadní neutrality. Moskva reagovala podrážděně, protože v tomto aktu spatřovala podobnou

¹³² Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000 ,s. 165

ideu obranného svazku, jako u zemí Skandinávských. Na přelomu května a června 1940 SSSR obvinil litevskou vládu z provokační činnosti, únosu sovětských vojáků, sjednání tajného protisovětského vojenského paktu (to mělo být zmíněné březnové jednání ministrů v Rize) a porušování Smlouvy o vzájemné pomoci. Přestože tato obvinění byla nesmyslná, stala se základem sovětského ultimáta ze 14. června 1940. Molotov v něm požadoval sestavení nové, prosovětské vlády, vstup dalších vojenských sovětských jednotek do všech významných center země. Pod hrozbou tohoto přímého vojenského útoku byla litevská vláda nucena přijmout všechny sovětské podmínky beze zbytku ještě téhož dne. Dne 15. června 1940 obsadila sovětská armáda všechna důležitá místa v zemi, prezident Smetona emigroval a ačkoliv byla zvolena nová prosovětská vláda, faktickým vykonavatelem veškeré moci se stal slovinský zmocněnec Vladimír Děkanozov (vedoucí zahraničního oddělení NKVD).

Obdobná ultimáta obdrželo 16. června 1940 také Lotyšsko a Estonsko. Po jejich přijetí vládami zmíněných zemí sovětské jednotky vstoupili 17. června 1940 na jejich území. Zároveň byly instalovány nové, loutkové vlády. Jako sovětský vládní zmocněnec pro Lotyšsko byl jmenován Andrej Višinskij, pro Estonsko pak Andrej Zdaniv. Jelikož prezidenti Lotyšska a Estonska zůstali ve své zemi, poskytli sovětským okupantům zdání ústavnosti. Obsazení Pobaltských států měla být světu předložena jako by se tyto dobrovolně zřekly nezávislosti, což sovětské zmocněnci podpořili „spontánními“ demonstracemi z řad komunistů a do civilu převlečených námořníků a vojáků sovětských posádek. Ve dnech 14. a 15. července 1940 proběhly ve všech třech Pobaltských státech typicky manifestační volby po sovětském vzoru s jedinou kandidátkou o jejichž výsledku se nedalo pochybovat. 21. července 1940 vyhlásily takto zvolené parlamenty nastolení sovětské moci a požádaly o přijetí do SSSR. Bylo jim vyhověno a 3. srpna 1940 byla za Svazovou republiku přijata Litva, 5. srpna Lotyšsko a 6. srpna Estonsko. Tímto zmizely Pobaltské státy po své krátké, dvacetileté, existenci z mapy.¹³³

¹³³ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000, s.166

Po útoku Německa na Sovětský svaz v červnu 1941 však nebyly splněny naděje, které vkládali příslušníci Pobaltských států do Německa a nebyla obnovena jejich samostatnost a byly včleněny pod tzv. Říšský komisariát ostatně zahrnující generální komisariát Litvy, Lotyšska, Estonska a Běloruska.

Po porážce fašistického Německa v roce 1945 se status Pobaltských států vrátil ke stavu před útokem Německa na Sovětský svaz 1941, tedy zůstaly začleněny jako svazové republiky v SSSR.¹³⁴

¹³⁴ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000, s.166

7. Obnovení samostatnosti pobaltských republik v roce 1990

V souvislosti s nástupem politiky Glasnosti, kterou začal uplatňovat Michal Gorbačov v polovině 80. let 20. století, se v Pobaltských republikách začalo znovu utvářet hnutí směřující k získání národní a státní identity Litvy, Lotyšska a Estonska.

V druhé polovině 80. let 20. století v estonsku docházelo ke stupňování aktivit občanských iniciativ. V průběhu času k těmto občanským iniciativám začaly přistupovat i reformní komunisté. V srpnu 1987 vznikl návrh ekonomické autonomie Estonska vytvořený proreformními komunisty. V roce 1988 začíná politická diferenciací nových subjektů i mimo rámec komunistické strany. Nejvýraznějším z těchto subjektů byla lidová fronta Estonska. Při volbách do estonského Nejvyššího sovětu získala Lidová fronta Estonska 80 % hlasů. Estonsko však potřebovalo orgán, který by jednal o nezávislosti Estonska a měl k tomuto jednání legitimitu. Na počátku roku 1990 se podle tohoto požadavku konaly volby do Estonského kongresu, které proběhly na základě registru občanů Estonska (tj. těch, kteří měli estonské občanství před rokem 1940 a jejich přímých potomků). Tímto došlo k dualismu státních institucí (Nejvyšší rada-dříve Nejvyšší sovět a estonský kongres). V březnu 1991 vyhlásila Nejvyšší rada referendum o nezávislosti Estonska. Pro obnovení Estonského státu se vyjádřilo 79 % voličů a po neúspěšném moskevském pokusu o komunistický puč v srpnu 1991 byla vyhlášena nezávislost Estonska. Následně jako první uznal nezávislost Estonska Island (28. srpna 1991, který následovaly další státy) a dne 6. září byl uznán i Sovětským svazem. Návrh nové ústavy byl schválen 14. února 1992 a estonská ústava byla přijata v referendu 28. června 1992.

V Lotyšsku byl v 80. letech klíčovým vznik Lotyšské lidové fronty, která v březnu 1989 zvítězila ve volbách do lotyšského Nejvyššího sovětu. V květnu 1990 schválila lotyšská Nejvyšší rada (bývalý Nejvyšší sovět) deklaraci o nezávislosti Lotyšska. Tou dobou ale rostlo napětí mezi Moskvou a Pobaltím. V důsledku rychlého vývoje v Litvě se situace vyhroutil a na území Lotyšska a Litvy byla poslána armáda. Nicméně se vyhracenou situací podařilo uklidnit vyjednáváním s Borisem Jelcinem, který v srpnu 1991 podepsal s Lotyšskem smlouvu o uznání samostatnosti a

uznal Lotyšsko oficiálně 6. září 1991. V roce 1991 byla přijata ústava z roku 1922, která zaručovala všechna hlavní práva a svobody. První volby podle této ústavy se konaly 5. a 6. června 1993.

V Litvě se v roce 1988 zformovala skupina Litevského přestavbového hnutí a oficiálně byla založena na svém sjezdu 1988. V dubnu 1980 se strana přejmenovala na Litevské společenské hnutí a ve volbách do litevského Nejvyššího sovětu v březnu 1989 získala vítězství. Nejvyšší rada Litvy (bývalý Nejvyšší sovět) dne 11. března 1990 vyhlásila plnou nezávislost země. Sovětský svaz reagoval typicky imperiálním řešením. Všechny schválené reformy byly prohlášeny za nezákonné a do Litvy byly vyslány vojenské jednotky i zvláštní jednotky KGB. Z tohoto důvodu bylo vedení Litevské republiky nuceno vyhlásit sto denní moratorium, které pozdržovalo platnost vyhlášení nezávislosti. Sovětské jednotky pokračovaly v násilném potlačování demonstrací, útoky na obyvatelstvo, obsazení rozhlasu, televize apod. Zatímco v Moskvě slábla Gorbačovova moc, iniciativu převzal předseda parlamentu Boris Jelcin, který vyjednával s Pobaltskými republikami o uznání nezávislosti. Dne 29. července 1991 byla podepsána smluva o uznání nezávislosti mezi Litvou a Ruskou federací. S vyhlášením nezávislosti Litvy došlo 11. března 1990 k obnovení platnosti ústavy z roku 1938. V autoritářské ústavě z roku 1938 však musely být vypuštěny některé pasáže (zejména týkající se pravomoci prezidenta) a díky tomuto poněkud provizornímu řešení byl významně urychlen proces vytvoření nové ústavy. Ústava Litevské republiky byla přijata v referendu 25. října 1992 a vstoupila v platnost 6. listopadu téhož roku. Volby parlamentu proběhly v listopadu 1992.¹³⁵

Všechny Pobaltské státy se vydaly cestou evropské tj. prozápadní integrace což je ilustrováno vstupem všech tří pobaltských států do Evropské unie a NATO. Zároveň od 17. září 1991 jsou všechny tři Pobaltské státy členy Organizace spojených národů.

¹³⁵ Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000 ,s.208

8. Závěr

V roce 1918 po skončení 1. světové války, kdy došlo k porážce císařského Německa a zároveň v důsledku únorové a říjnové revoluce v roce 1917 rozpadu ruského carského impéria, vznikly ve východním Pobaltí nové státy, a to Litva, Lotyšsko a Estonsko. K obnovení samostatného litevského státu došlo v prosinci 1918. Vyhlášení samostatnosti Estonska došlo v listopadu 1917 a lotyšský stát byl konstituován v listopadu 1918.

V prvním období samostatnosti však došlo k intervenci armád bolševického Ruska (který po kapitulaci Německa anuloval podmínky Brestlitevského míru), která trvala do roku 1920. Teprve v této době, zejména pod vlivem neúspěchů v Sovětsko-polské válce a tlaku bojů války občanské, došlo k uzavření mírových smluv mezi sovětským Ruskem a Litvou (12. července 1920), s Estonskem (mírová smlouva v Tartu 2. února 1920) a Lotyšskem (mírová smlouva z Rigy ze dne 11. srpna 1920). Následně byly tyto státy uznány i de jure sovětským Ruskem. Tímto uznáním získaly Pobaltské státy alespoň smluvní záruku na dalších skoro 20. let, že nebudou ohrožovány expanzivní politikou sovětského Ruska. Brzy se přidalo mezinárodní uznání Pobaltských republik i dalšími státy a došlo ke vstupu těchto republik do společnosti národů.

Pobaltské státy se konstitovaly jako demokratické parlamentní republiky. V roce 1920 byly přijaty ústavy v Lotyšsku a Estonsku a v roce 1922 byla (po třech prozatímních ústavách přijata i ústava Litvy. Ústavy všech tří států byly vytvořeny na základě demokratických ústav po vzoru ústavy Německé výmarské republiky. Všechny ústavy představovaly parlamentní demokracii. V lotyšské a litevské ústavě byl jako hlava státu vytvořen institut prezidenta. V litevské ústavě z roku 1922 měl však pouze reprezentační roli, v ústavě lotyšské byly pravomoci prezidenta o něco vyšší, ale lotyšská ústava byla velmi vzdálena ústavám států s velkou mocí prezidenta (prezidentský systém, jaký známe např. z Francie). Estonská ústava z roku 1920 neznala funkci prezidenta vůbec a jako hlava státu byl určen jeden z členů vlády. Estonská ústava z roku 1920 představovala typ extrémně liberální ústavy s dominantním postavením parlamentu. Roztříštěnost politických stran a hnutí v Pobaltských státech

(za současně chybějících parlamentních tradic) vedla k nestabilitě, často široce a obtížně se utvářených koaličních vlád. Vzhledem k častému střídání koaličních vlád nebyl prostor a zřejmě ani záměr, vytvořit dlouhodobější politický a ekonomický program. Politickou nestabilitou zmítané parlamenty, které měly dle ústav velké rozhodovací pravomoci a možnost kontroly nad vládou, nebyly zárukou řešení vnitřních problémů nově vzniklých států.

Veřejným míněním byl stále více požadován sjednocující faktor („vláda silné ruky“) po vzoru Itálie a později Německa, který by země vyvedl z hospodářských a politických potíží. Jako první (v roce 1927) vznikl takovýto autoritářský režim v Litvě a následně v roce 1934 i v Lotyšsku a Estonsku. I když si prezidenti (vůdcové těchto režimů) na sebe atrahovali velkou výkonnou moc, nelze je přirovnávat k fašistickým státním režimům Itálie a Německa. V roce 1928 v Litvě byla vyhlášena tzv. oktrojovaná ústava, ve které bylo uvedeno, že musí být do 10 ti let potvrzena referendem. Tato ústava umožňovala prezidentu Antanasu Smetanovi vládnout pomocí dekretů až do roku 1938, kdy tato oktrojovaná ústava s určitými změnami byla přijata nově zvoleným parlamentem. V Lotyšsku v roce 1934 byla ústava na základě vyhlášení vyjimečného stavu sistována a Karlis Ulmanis (jako předseda a od roku 1936 jako prezident) vládl až do anexe Lotyšska Sovětským svazem 1940. V Estonsku byl v roce 1933 lidovým referendem přijat návrh nové ústavy tzv. vapsů, kterým se původně extrémně parlamentní a liberální ústava z roku 1920 přesunula do typu ústav prezidentských. Na základě této ústavy provedl v květnu 1934 předseda estonské vlády Konstantin Päts (který legálně podle návrhu této ústavy vykonával funkci prozatímního prezidenta) převrat, kterým se chopil moci. Za pomoci dekretů vládl až do roku 1938, kdy k prvnímu lednu vstoupila v platnost nové estonská ústava, která byla pouze modifikací návrhu ústavy z roku 1933 a udělovala prezidentovi rozsáhlé pravomoci. Přijetím této ústavy byl stav v Estonsku ústavně legalizován a Konstantin Päts byl v čele státu až do anexe Sovětským svazem v roce 1940.

V srpnu 1939 byla mezi zástupci fašistického Německa a Sovětského svazu uzavřena dohoda nazývaná Pakt Ribbentrop – Molotov, (podle představitelů zahraniční politiky obou států) , který svým tajným

dodatkovým protokolem rozděloval sféry vlivu ve východní Evropě. Pobaltské státy připadly do sféry vlivu Sovětského svazu. Kolaps systému kolektivní bezpečnosti Společnosti národů, nezáměr velké Británie a Francie zaručit spojení s Pobaltskými státy vedly tyto k vyhlášení neutrality. Ani vyhlášení a dodržení neutrality při válce Německa s Polskem a následném obsazení východní části Polska Sovětským svazem nezachránilo nezávislost těchto republik. V roce 1940 jim byly vnuceny Sovětským svazem smlouvy o vzájemné pomoci a rozmístění vojsk na jejich území.

V roce 1940 byly na základě lživých tvrzení (předložených sovětskou stranou), vlády těchto států nuceny přijmout ultimáta daná mu Sovětským svazem a po jejich přijetí byly obsazeny Sovětskými jednotkami. Zinscenované volby po sovětském vzoru, uskutečněné na území obsazených pobaltských republik daly vzniknout parlamentům, které požadovaly začlenění států do Svazu Sovětských socialistických republik, k čemuž v srpnu 1940 také došlo. Po napadení Sovětského svazu Německem v červnu 1941 došlo v krátké době k obsazení Pobaltí německou armádou, ale k očekávanému obnovení státnosti nedošlo. Země byly administrativně začleněny do tzv. Komisariátu východ. Po porážce fašistického Německa v roce 1945 se stav vrátil k době před červnovým napadením Sovětského svazu Německem.

Na počátku 90. let po rozpadu Sovětského svazu došlo k obnovení státnosti Pobaltských republik, začlenění do Evropské unie a NATO ukázaly pobaltské státy svoji proevropskou demokratickou orientaci.

Resumé

This Thesis called “Interwar Constitutions of the Baltic Republics in the Cross-comparison” represents legal-historical work. It tries to clarify and explain constitutional development of these countries during the period of their independence between the two world wars of the 20th century against the background of historical development.

The first part describes historical development of the nations living on the territory of present Latvia, Estonia and Lithuania. In this part attention is paid to the creation of the state units in present-day Eastern Baltics, their history, particularly in the context of significant historical events in Europe. Development of the state of Lithuania (including its union with Poland), history of Livland in relation to the Latvian and Estonian people is observed here in detail.

Next part is devoted to the history of the Baltics in relation to awareness of national identity and creation of national culture.

In the beginning of the twentieth century the territory of the Eastern Baltics belonged to the Russian Empire. During the revolution in 1905 first attempts to gain independence occurred, however the Baltic people got only a certain form of autonomy (especially in language) within the frame of the Russian Empire.

The First World War in its final phase brought occupation of the Baltics region by the German army. After the revolutions in Russia in February and October 1917 and after the conclusion of the Brest-Lithuanian Peace Treaty in the spring 1918 the Baltics got under the occupation of imperial Germany. After its capitulation in November 1918 the space that allowed creation of new states in the Baltics: Lithuania, Latvia and Estonia, opened.

In the next part of the Thesis the attention is paid to the wars for independence, which the Baltic states waged against soviet Russia.

The attention is also paid to the Poland-soviet war, which was of a great importance, particularly for Lithuania.

Constitutional development of separate Baltic republics in relation to historical development is the topic of the next part of the Thesis. Against the background of the historical development the changes of constitutions

of the separate states are described. The attention is paid to the reasons of origination of the authoritarian regimes in Lithuania (1927), Latvia and Estonia (1934).

Comparison of the constitutions of the separate states in their development phases presents clearly how democratic regimes without parliamentary tradition in the past under pressure due to the economic crisis and events in Europe (origination of authoritarian regimes in Germany, Italy and in fact in the Soviet Union, too) were forced to take recourse to the “strong hand” government.

Breakdown of the system of collective security of the League of Nations, the pact Ribbentrop – Molotov finally resulted in (despite the proclamation of neutrality of the Baltic states) extinction of state sovereignty of the Baltic republics and their annexation by the Soviet Union in 1940.

After the fall of the Soviet Union in the beginning of the nineties of 20th century the independence of Lithuania, Latvia and Estonia was restored and by their admission to the European Union and NATO their pro-European democratic orientation is declared.

Keyword :

Latvia – Lithuania – Estonia –constitution – history – interwar period - constitutional development – Russia

Klíčová slova :

Lotyšsko – Litva – Estonsko – ústava – historie – meziválečné období - ústavní vývoj - Rusko

Použité prameny:

Monografie a časopisecké články:

Davies,N.: Bílý orel,rudá hvězda.BB/art s.r.o. Praha,2006

Hloušek,V.: Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. Středoevropské politické studie, Brno:MPÚ MU,IV,1., Brno, 2002

Kettner, R. : Všeobecná geologie, I-IV, NČSAV Praha, 1956

Lainová,R.: Estonsko v březnu 1934 – legální převrat?. Historický obzor 9 -10, Aleš Skřivan,Praha,2001, s. 217 – 222

Publius Tacitus Cornelius: Z dějin císařského Říma, Nakladatelství Svoboda, Praha,1976

Solženicyn,A.: Souostroví Gulag, Academia,Praha,2011

Švec, L., Macura, V., Štol, P.: Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 1996

Cizojazyčné prameny :

Beckett,I.F.W.: The Great War 1914 - 1918. Pearson Longman Pub., Harlow,England 2007

Christiansen, E.: The Northern Crusades : the Balticand Catholic Frontier 1100-1525, London 1980

Hehn,J: Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. München,1957

Kirby ,D.: Northern Europe in the Early Modern Period: the Baltic World 1492 – 1779, I – II, London 1990

Kiupa,A., Mäesalu,A., Pajur,A., Straube,G.,: The History of Baltic Countries. 3-th edition, AS BIT, Tallin, 2000

Laur,M., Lukas,T., Mäesalu,A., Pajur,A., Tannberg,T.: History of Estonia. AS BIT, Tallin 2002

Riasanovsky, N,,: A History of Russia. Oxford University Press, Oxford,2000

Shewchuk, S.N.: The Russo-Polish War of 1920." Ph.D. dissertation,
University of Maryland College Park, 1966

Spekke,A.: History of Latvia. Stockholm,1957

Stevenson,D.: 1914 – 1918 The History of First World War. Penguin
Books,England,2004

Thaden,E,:Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855 - 1914.
Princeton 1981

Vainuite,I.: Die Verfassungsentwicklung der Republik Litauen unter
besonderen Berücksichtigung der Verfassungsgerichtbarkeit. Mykolas
Romeris University,Kaunas, 2001

Wade,R.A.: The Russian Revolution 1917. Cambridge University Presse,
Cambridge, 2005

Zagorska, I.: Prehistoric Art in the Baltic region, edited by Adomas
Butrimas. Acta Academia artium Vilnensis - Vilnius, 2000

Právní předpisy :

The Constitution of the Republic of Latvia. Baltic Review, London

The Constitution of the Lithuanian republic. Vyriausybes Zinios, Nb. 12,
Kaunas ,1922

The Constitution of the Lithuanian Republic. Vyriausybes Zinios, Nb.
1608/4271, Kaunas ,1938

The Constitution of the Esthonian Republic. Baltic Review, London 1924

The Constitution of the Esthonian Republic. Saeduste Kogu,1/1938,
Tallin,1938